

I. SİYASİ İNKILÂPLAR (SALTANATIN KALDIRILMASI, CUMHURİYETİN İLANI, HALİFELİĞİN KALDIRILMASI)

Cumhuriyet'in İlanını Hazırlayan Gelişmeler ve Saltanatın Kaldırılması

Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti yıkılmış ve ülke topraklarının önemli kısımları İtilaf Devletlerinin işgaline uğramıştı. Bu gelişmelere karşı Anadolu'nun çeşitli kesimlerinde yer yer tepki ve direniş hareketleri meydana gelirken, M. Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da bölgede asayişi sağlamak maksadıyla 9. Kıtaat müfettişi olarak Samsun'da karaya ayak bastı. Bundan sonra Anadolu'daki söz konusu hareketleri birleştirmek ve ülkeyi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için çalışmalara başladı. Bu amaçla 21-22 Haziran 1919'da Amasya'da yayınlanan Tamim'den sonra sırasıyla Erzurum (23 Temmuz-7 Ağustos 1919) ve Sivas(4-11 Eylül 1919)'ta Kongreler düzenlendi. Kongrelerde, alınan kararları uygulamak üzere Heyet-i Temsiliye oluşturuldu.

İşte bütün bu gelişmelerde milli mücadele ve kongreler döneminde ön plana çıkan en önemli husus "Kuvay-ı Milliye'yi âmil ve irade-i milliyeyi hakim kılmak esastır" düşüncesi idi. Aynı düşünceleri içeren Misak-ı Milli'nin Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 28 Ocak 1920'de kabulünden sonra, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali, Anadolu'nun İstanbul'dan kopmasına yol açmıştı. Bu gelişmeler üzerine 23 Nisan 1920'de Ankara'da yeni bir Meclis açıldı. Halkın seçtiği temsilcilerden oluşan ve Türkiye'yi zafere ulaştıran bu Milli Meclis, kendisinin üstünde başka bir kuvveti tanımayan, olağanüstü yetkilere sahip bir Meclisti.

Bu meclise dayalı olarak yürütülen Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması üzerine Lozan'da toplanacak konferansa TBMM temsilcisi ile birlikte İstanbul'dan da temsilcilerin çağırılması, Milli Mücadele'ye gereken desteği vermeyen Saltanat'ın kaldırılmasına vesile oluşturdu ve 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırıldı. Saltanat'ın kaldırıldığı gün TBMM'nde uzun bir konuşma yapan M. Kemal Paşa, burada geniş olarak tarihten örnekler vererek saltanat ve hilafet hakkındaki görüşlerini ortaya koymuş ve özetle şunları söylemiştir: "...Şimdi efendiler, makam-ı hilafet mahfuz olarak onun yanında hakimiyet ve saltanatı milliye makamı ki, -Türkiye Büyük Millet Meclisidir- elbette yan yana durur... bugünkü Türkiye Devletini temsil eden Türkiye Büyük Millet Meclisidir...Milletin saltanat ve hakimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisidir..." görüldüğü gibi bu karar ile yalnızca saltanat kaldırılmıştır. Bu şekilde padişahlık yetkilerini kaybeden Sultan Vahdeddin'in üzerinde sadece halifelik görevi kalmıştır. Bu gelişmenin arkasından Vahdeddin'in 17 Kasım 1922'de İngilizlerin yardımıyla İstanbul'dan ayrılması üzerine TBMM, Veliahd Abdülmecid'i halife seçti (18 Kasım 1922).

Ankara'nın Başkent Oluşu

Saltanatın kaldırılması sonrasında gerçekleşen önemli gelişmelerden biri Yeni Türkiye Devleti'nin başkentinin belirlenmesidir.

Milli Mücadele döneminde M.Kemal Paşa'nın 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelerek Heyeti Temsiliye'nin çalışmalarını yürüttüğü bir direniş merkezi olarak belirlenmesi ve 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması ile yeni Hükümetin de merkezi oluyordu.

Milli Mücadele hareketinin başarıyla sonuçlanması üzerine imzalanan Lozan Antlaşması sonrası başlayan yeni dönemde, İsmet Paşa ve arkadaşlarının Meclis'e verdikleri yasa teklifi ile Ankara, 13. Ekim 1923'te, yeni devletin başkenti olarak kabul edildi. Ankara'nın başkent seçilmesinde pek çok etkenden söz edilebilir. Bunlardan biri Anadolu'nun ortasında olması, diğeri ise karayolu ve demiryolunun ulaştığı stratejik özellikler taşımasıdır. Ayrıca Milli Mücadeleye

destek vermesi de dikkate değerdir. Esasında siyasi bir karar olan bu tavır ile yeni yönetimin kimliği ve eskisinden farklılığı da ortaya konmuş oluyordu. Böylece Ankara'nın başkent olmasıyla gerek yurt içine, gerekse yurt dışına saltanat yönetimine dönülmeyeceği ve bütün yetkilerin Türkiye'nin kalbi olan Ankara'da toplandığı yolunda ciddi bir mesaj verilmiş oluyordu. Bir başka ifadeyle Ankara İstanbul'a hakim duruma gelmiş oluyordu.

Cumhuriyetin İlanı

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra dikkatler iç politikaya çevrildi. Siyasi alanda mücadelenin başladığı bu dönemdeki en önemli gelişme devletin rejiminin adının konmasıdır.

Bu mesele de yaşanan bir hükümet bunalımı sonucunda çözümlenecektir. Nitekim 27 Ekim 1923'te istifa eden Fethi (Okyar) Bey'in başında bulunduğu hükümetin yerine yenisinin kurulamaması sonucunda hükümet bunalımının yaşanması, Meclis Başkanı'nın yetkilerinin ise bu işi çözmekte yetersiz kalması devlet başkanına olan ihtiyacı ortaya çıkarıyordu. Zira, Anayasaya göre vekiller Meclis'te teker teker oylanıp çoğunluğun sağlanmasıyla seçiliyordu. Bu bunalım hiç bir vekilin çoğunluğu sağlayamamasından kaynaklanmıştı.

Hükümet bunalımının meclis hükümeti sistemi nedeniyle aşıl原因aması, kabine sistemine geçmek, dolayısıyla da Cumhuriyeti ilan etmek için uygun bir siyasal ortam yarattı. Bu durum karşısında 28 Ekim akşamı M. Kemal Paşa Çankaya köşkünde yemek esnasında kendi görüşüne yakın arkadaşlarına; "Yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz " diyerek fikrini belirttikten sonra, 1921 tarihli Anayasa'da yapılacak değişikliklerle ilgili önerge hazırlandı. Bu önerge şunları içeriyordu: Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare şekli, halkın kendi kaderini kendisinin tayin edeceği temeline dayanır. Devletin hükümet şekli Cumhuriyettir. Türkiye Devleti'nin dini İslam dinidir. Resmi dili Türkçedir. Başkenti Ankara'dır. Türkiye Devleti T.B.M.M. tarafından yönetilir. Türkiye Cumhurbaşkanı, T.B.M.M. genel kurulunca kendi üyeleri arasından seçilir. Türkiye Cumhurbaşkanı devletin de başkanıdır. Gerektiğinde Meclis'e ve Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder. Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından Meclis üyeleri arasından seçilir.

Hazırlanan bu önerge ertesi gün yani 29 Ekim 1923'te Meclis'te kabul edilmesiyle Cumhuriyet ilan edildi.

Bu değişikliklerle rejimin adı konmuş ve Cumhurbaşkanlığı seçimine gidilerek Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı seçilmiştir. İsmet Paşa ise hükümeti kurmakla görevlendirilerek Cumhuriyetin ilk başbakanı sıfatını kazanmıştır.

Cumhuriyet Türk milletinin karakterine uygun en iyi hükümet şekli olarak tercih edilmiştir. Yeni rejimin kurucusu M. Kemal Atatürk, Cumhuriyetin resmen ilanından önce Viyana'da yayınlanan Neue Freie Press gazetesine verdiği bir demecinde bu konudaki görüşünü, Türkiye'nin adından başka her şeyiyle bir Cumhuriyet olduğunu, Anayasanın kapsadığı hükümlerden ilkinin egemenliğin millete ait olduğu, ikincisinin ise, halkın yalnız Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edildiği şeklinde dile getirir. Yine 1 Nisan 1923'te seçimin yenilenmesi hakkındaki karar dolayısıyla TBMM'nde söylediği bir nutkunda konu ile ilgili kanaatlerini "*Yeni Türkiye Devleti'nin ruhu bünyanı hakimiyet-i milliyedir. Milletın bilakayd-ü şart hakimiyetidir... Türkiye Devleti'nde ve Türkiye Devleti'ni kuran Türkiye halkında tâcılar yoktur!.. Bütün cihan bilmelidir ki, artık bu devletin ve bu milletin başında hiçbir kuvvet yoktur, hiç bir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır. O da hakimiyet-i milliyedir...*" şeklinde açıklar. Görüldüğü gibi milli egemenlik kavramı üzerinde ısrarla duran Atatürk 'demokrasi' konusuna da değinerek kurduğu cumhuriyetin demokratik olmasını ister ve bu konuda :"*Malumdur ki, Türkiye Cumhuriyeti demokrasi esasına müstenit bir devlettir..Demokrasi ise, esas itibarıyla, siyasi mahiyettedir, fikridir, ferdidir, müsavâtperverdir*" diyen Atatürk bir başka yerde ise, "...demokrasi prensibinin, en asri ve mantıki tatbikini temin eden hükümet şekli Cumhuriyettir...Cumhuriyette

son söz, millet tarafından müntehap meclistedir. Millet namına her türlü kanunlar o yapar” diyerek cumhuriyet ve demokrasiye ilişkin fikirlerini açıklamıştır.

Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) ise Cumhuriyet’in ilanından sonra yazdığı bir yazısında: *“Anadolu’da Büyük Millet Meclisi vatanın kaderine fiilen hakim olmaya başladığı dakikadan beri Türkiye’de Cumhuriyet kurulmuştu... Atılan toprak bize yeni bir şey öğretmiyor, yeni bir değişiklik yapmıyor. Yalnız ortaya çıkmış bir hali tespit ediyor*” diyerek aynı konuya dikkatleri çeker.

Yeni devletin idare şekli olarak kabul edilen Cumhuriyet daha sonra kabul edilen 1924 Anayasasında “Devletin şekli cumhuriyettir” ifadesiyle Cumhuriyet devlet şekli olarak kesin hüküm haline getirilir. Bu hüküm sonraki tüm anayasalarda aynen korunmasının yanında, bu hükmün herhangi bir Anayasa değişikliği ile değiştirilemeyeceği ve değiştirilmesinin dahi teklif edilemeyeceği hükme bağlanır.

Halifeliğin Kaldırılması

Cumhuriyetin ilanı sonrası gerçekleştirilen inkılaplarla rejimin yerleşmesini önleyecek her türlü engel ortadan kaldırıldı. Bu konuda atılan en önemli adım 3 Mart 1924’te kabul edilen kanunlarla oldu. Bunlardan birisi Halifeliği kaldıran kanundur. Bilindiği gibi halife Hz.Muhammed’in ölümünden sonra O’nun yerine geçen kişiye verilen isimdir. Dört halife döneminden sonra (632-661) halifelik hanedan sistemine dönüşmüş ve sırasıyla Emeviler (656-750) ve Abbasilere (751-1258)’e geçmiştir. Tarihte birden fazla kullanıldığı dönemlere de rastlanan halifeliğin, Yavuz Sultan Selim’in Mısır’ı fethi (1517) ile Osmanlılara geçtiği kabul edilir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması’nda, II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde ve Birinci Dünya Savaşı sırasında siyaset meselesi olarak kullanılan halifeliğin pek fazla etkisi görülmez. Milli Mücadele sonrasında Üniter milli bir devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı olan grupların desteklediği Halife, aynı zamanda bazı dış gruplar tarafından da ilgi topluyordu. Gerek Halife Abdulmecit’in kendisini ön plana çıkartan davranışları ve devletin iki başlı gibi gözükmesi, gerekse Hindistan’daki İsmailiye tarikatının liderleri olan Ağa Han ile Emir Ali’nin Başbakan İsmet Paşa’ya yolladıkları mektupta halifeye olan bağlılıklarının ifade edilmesi, Türkiye’nin iç işlerine müdahale olarak görüldüğünden tepki topladı. Bütün bu gelişmeler halifeliğin kaldırılmasına zemin hazırladı. Bu konuda daha önce Atatürk’ün, değişik çevrelerin tepkilerini ölçmek maksadıyla basın, üniversite ve ordu nezdinde girişimlerde bulunduğu görülür. Bunlardan biri 4-5 Şubat’ta İzmir’de hükümet yanlısı bazı gazeteciler ve üniversite mensuplarıyla yaptığı görüşmesi, diğeri ise 15-20 Şubat 1924 tarihleri arasında İzmir’de düzenlenen Harp Oyunları dolayısıyla komutanlarla yaptığı görüşmedir. Burada Atatürk, iç ve dış politikada takip edilecek yol hakkında komutanların onayını almayı gerekli görmüştü.

Halifeliğin kaldırılması için hazırlanan kanun teklifinde:”Türkiye Cumhuriyeti’nin içinde Halifelik Makamı’nın varlığı sebebiyle Türkiye iç ve dış politikasını iki başlı olmaktan kurtaramadı...” deniliyordu. Halifelik yetkilerinin “Esasen hükümet ve cumhuriyet anlam ve kavramının içinde mevcut bulunduğu” gerekçesinden hareketle Halifelik Makamını kaldıran maddenin görüşülmesi Meclis’te tartışmalara yol açtı. Tartışmalar sonrasında halifenin görevlerinin Cumhuriyet idaresi altında yerine getirilebileceği vurgulandıktan sonra yapılan oylama sonucunda halifelik kaldırıldı.

Bu düşüncelerden hareketle kendisine ortak kabul etmeyen Cumhuriyet yönetimi, 3 Mart’ta Halifeliği kaldıran, 431 sayılı kanun ile Osmanlı hanedanına mensup kişiler yurt dışına çıkarıldı. Halifeliğin tarihe karıştığı bu kanunla birlikte kabul edilen diğer bir kanunla Şerîye ve Evkaf Vekaleti kaldırıldı ve bu vekaletin işlerini görmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü kuruldu.

Bu Bölümle İlgili Okuma Kitapları ve Makaleler:

- Atatürk, **Nutuk**, Cilt:I, İstanbul 1969
Atatürk, **Nutuk**, cilt: II, İstanbul 1970
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD), cilt:I, İstanbul 1945
Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti**, Ankara 1971
Bilal N.Şimşir, **Ankara... Ankara Bir Başkent'in Doğuşu**, Ankara 1988
Nurettin Türsan (Derleyen), **Ankara'nın Başkent Oluşu**, İstanbul 1981.
Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara 1981.
Faliş Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul 1980
Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, cilt:1, Ankara 1966
Lord Kinross, **Atatürk. Bir Millet'in Yeniden Doğuşu**, çeviren: Necdet Sander, Sander yayını, İstanbul 1984
A. Afetinan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara 1969
A. Afetinan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 1981
Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Ankara 1981
Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Ankara 1972
Mahmut Goloğlu, **Halifelik Ne İdi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?**, Ankara 1973
Seçil Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik**, Ankara (tarihsiz).

II. ATATÜRK DÖNEMİNDE KURULAN VE BMMM'NDE TEMSİL EDİLEN SİYASİ FİRKALAR VE SİYASAL OLAYLAR

Halk Fırkası'nın Kuruluşu

Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesi kararının alınması üzerine daha çok Müdafaa-i Hukuk Grubu (I. Grup) temsilcilerinin seçildiği yeni seçimler sonunda, II.TBMM, 1923 yılı Ağustosunda çalışmalarına başladı. Bundan yaklaşık bir ay sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 'Halk Fırkası' adıyla siyasi bir parti haline getirildi (9 Eylül 1923). Bu konudaki görüşünü Atatürk, 7 Şubat 1923'te Balıkesir Paşa Camii'nde halka hitaben yaptığı konuşmasında, siyasi fırkaların gerekliliğinden ve Türkiye'deki halktan bahsederek halkçılık temeline dayalı bir fırkanın kurulması üzerinde durmuş ve Halk Fırkası hakkında sorulan bir soruya: *"Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir...Halk Fırkası halkımıza terbiye-i siyasiye vermek için bir mektep olacaktır..."* cevabını vererek 'Halk Fırkası' adıyla bir parti kurmak niyetinde olduğunu belirtmiştir.

Aynı konu ile ilgili olarak Atatürk Nutuk'ta şunları anlatmaktadır: "Muhterem Efendiler, her yerde siyasi fırka teşkili hakkında da halk ile uzun hasbihallerde bulundum. 7 Kanunuevvel(Aralık) 1922 tarihinde Ankara matbuatı vasıtasıyla halkçılık esasına müstenit ve "Halk Fırkası" namıyla siyasi bir fırka teşkil etmek niyetinde olduğumu beyan ederek bu fırkanın nasıl bir program takibetmesi lazım geleceği hakkında bilcümle vatanperveranın, erbabı ilmü fennin müzaheret ve müşareketine müracaat etmişim...Nihayet 8 Nisan 1923 tarihinde, noktai nazarlarım dokuz umde halinde tesbit ettim...Bu program fırkamızın teşekkülüne esas olmuştur...". Atatürk'ün yayınladığı bu programda özetle; hakimiyetin millete ait olduğu, TBMM dışında hiçbir makamın milletin kaderine hakim olamayacağı, her türlü kanunun hakimiyeti milliye esası çerçevesinde çıkarılacağı, saltanatın kaldırılması kararının değişmeyeceği, mahkemelerin ıslah edileceği, ekonomi alanında yeni kararların alınacağı ve barışın ise ancak milli, ekonomik ve idari bağımsızlığın sağlanması şartıyla korunabileceği görüşleri vurgulanmaktadır ve bu ilkelerin Fırka'nın kurulmasına zemin hazırladığı belirtilmektedir.

Muhalefetin Ortaya Çıkması ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kurulması

Milli Mücadele hareketinin kazanılmasından sonra meydana gelen gelişmeler Meclis'te Atatürk'ün bazı arkadaşları arasında görüş ayrılıklarına, dolayısıyla tepkilere yol açmıştı. Bu ayrılıklar Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'na karşı muhalefet hareketini doğurdu. Bu hareketin doğmasına yol açan son gelişme ise cumhuriyetin ilanı konusuydu. Atatürk'ün en yakın arkadaşları cumhuriyete ve demokrasiye karşı olmadıklarını ancak cumhuriyetin ilanının bir oldu-bittiye getirildiğini belirterek, ilan ediliş tarzına karşı çıkarlar. M. Kemal Paşa'nın Nutuk'ta da anlattığı gibi, kendisi Cumhuriyet'in ilanı için Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılacak değişiklikleri belirledikten sonra bu iş için Çankaya'ya

davet ettiği arkadaşlarını görevlendirirken, aynı fikri paylaşmadığına inandığı diğer arkadaşlarına haber vermemiştir. Gerçekten de Rauf Bey basına yaptığı açıklamalarda Cumhuriyet'in ilanının aceleye getirildiğini ve asıl önemli olan meselenin rejimin adının değil, içeriğinin olduğudur. Bu konuda Meclis'te tartışmalar olur. Bu tartışmalarda Rauf Bey cumhuriyetten başka bir idareye taraftar olmadığını belirtmesine rağmen M. Kemal Paşa Rauf Bey'in bu sözlerini samimi ve ciddi bulmadığını vurgular. Cumhuriyet'in ilanı, halifeliğin kaldırılması ve 1924 Anayasası'nın kabulü sonrasında ortaya çıkan sürtüşmelerin devam ettiği bir sırada M. Kemal Paşa muhalefeti yakından takip ettiği için ordu ile siyasetin birbirinden ayrılmasını sağlamaya çalıştı. Daha önce Anayasa ve Seçim Kanunu'na göre askerlik ile milletvekilliği bir kişinin şahsında birleşebiliyordu. Bundan dolayı pek çok önemli komutan aynı zamanda milletvekili idi. Bu durumun önüne geçmek için alınan karardan sonra ordu komutanlarından Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar ordudan ayrılarak milletvekilliğini tercih ettiler.

Bu gelişmeden sonra Milli Mücadele döneminde M. Kemal Paşa'nın yakınında yer alan ve onu destekleyen Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Rauf (Orbay) ve Adnan (Adıvar) gibi önemli komutan ve şahsiyetler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adıyla yeni bir parti kurdular. Başkanlığını Kazım Karabekir'in yaptığı Fırka'nın genel sekreteri ise Ali Fuat Paşa'ydı. Bazı eski ittihatçıları da bünyesinde toplayan yeni partinin programı Esaslar, İç Politika, Ekonomi, Maliye, Maarif Politikası ve Sosyal politika görüşlerini ortaya koyacak şekilde hazırlanmıştı. Programda ekonomi ve maliyeye ağırlık verildiği görülmektedir. Genel esasların yer aldığı ilk bölümde özetle şu hususlara ağırlık veriyordu:

"Madde 1-Türkiye Devleti'nin halkın hakimiyetine dayanan bir cumhuriyet olduğu.

Madde 2- Fırkanın Hürriyetperverlik (Liberalizm) ve halkın hakimiyeti (Demokrasi) esasına dayandığı.

Madde 3- Çıkarılacak kanunlarda halkın ihtiyacının, menfaatinin, eğiliminin, çağın gereğinin ve adalet prensiplerinin göz önünde bulundurulacağı.

Madde 4- Fırkanın genel hürriyetlere şiddetle taraftar olduğu.

Madde 5- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun millettten izinsiz tadil edilemeyeceği.

Madde 6- Fırkanın fikirlere ve dini inançlara saygılı oldu-ğu..."

Görüldüğü gibi yeni partiyi kuranlar halk egemenliğine ve Cumhuriyet yönetimine olan bağlılıklarını vurgularlar ve toplumu çağdaşlaştıracak değişikliklerin birdenbire değil, zamanla kendiliğinden gerçekleşeceğini iddia ederler. Cumhuriyet Halk Fırkası'na nazaran daha liberal ve demokrat görüşleri benimsediklerini, dolayısıyla dini inanç ve fikirlere saygılı olduklarını ifade ederler. Ayrıca Cumhurbaşkanı'nın tarafsız olması gerektiğini savunan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF) temsilcileri muhalefetsiz bir sistemin otoriterliğe kayacağı endişesini taşıdıkları için böyle bir harekete giriştiklerini belirtirler. En çok üzerinde durdukları sorunlardan biri cumhurbaşkanıyla ilişkileriydi. Halkın nazarındaki itibarından dolayı M. Kemal Paşa'yı karşılarına almak istemeyen Terakkiperver Fırkası mensupları onun tarafsız olarak muhalefeti benimsemesi halinde başarılı olabileceklerine inanıyorlardı.

Kısa sürede teşkilatlanmaya başlayan parti, rejime ve inkılâplara karşı olan grupların sızdığı bir konuma gelir. İktidara karşı eleştirilerin artması üzerine İsmet Paşa (İnönü)'nin yerine daha ılımlı kişiliğiyle bilinen Fethi (Okyar) Bey

Başbakanlığa getirildi. Ancak kısa bir süre sonra doğuda meydana gelen Şeyh Sait isyanı gelişmelerin seyrini değiştirdi.

İsyan sonrasında, programındaki “fırkamız itikad-ı diniyeye ve fıkriyeye hürmetkardır” maddesinden dolayı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, isyandan sorumlu tutularak 5 Haziran 1925’te kapatıldı.

Şeyh Sait İsyanı ve Sonuçları

İç politikada iktidar muhalefet çekişmesinin sürdüğü sırada 13 Şubat 1925’te doğuda Genç ilinin Piran köyünde başlayıp kısa sürede bölgeye yayılan bir isyan patlak verdi. Şeyh Sait İsyanı olarak bilinen bu isyanın çıkış sebepleri üzerinde farklı görüşler vardır. Bu görüşlerden birisi, söz konusu isyan gerçekleştirilen inkılâplara tepki gösteren çevrelerin başlattığı bir ‘karşı ihtilal’ hareketidir. Medreselerin kapatılmasına ve halifeliğin kaldırılmasına karşı çıkan çevrelerin, saltanat ve hilafeti geri getirmek amacıyla başlattıkları bir isyandır.

Bu konudaki bir başka görüş ise, Şeyh Sait’in Kürt kimliğinden dolayı bu hareketin dini değil, aslında siyasi ayrılıkçı bir hareket olduğu iddiasıdır. O sırada Lozan’da halledilemeyen Musul meselesinden dolayı İngilizlerle sürdürülen görüşmeler esnasında Musul’u Türkiye’den almak isteyen İngilizlerin, isyancıları destekleyerek bölgede bir Kürt meselesi çıkarmak istemelerinin de payı vardır. Böylece, İngilizler Türk hükümetini zayıflatarak, Musul meselesini kendi lehlerine çözümlmek istemektedirler. Çok zayıf bir ihtimal olarak görülmekle beraber, yeni devletin bütün yetkileri elinde toplamak isteyen bir politika izlemesinden dolayı, bölgedeki aşiret yapısının kaldırılması girişimleri yüzünden, Şeyh Sait’in nüfuzunu kaybetme tehlikesine karşı ayaklandığı iddiası da ileri sürülen görüşler arasındadır.

Özetle bu isyanın çıkmasında tek sebepten bahsetmek doğru değildir. Dolayısıyla bütün faktörlerin etkilerinin olduğu söylenebilir. Ancak, en yaygın kanaat, yeni rejime karşı duyulan memnuniyetsizlikten dolayı oluşan tepkidir.

İsyanın patlak vermesi üzerine dönemin Başbakanı Fethi (Okyar) Bey, olayı olağan görerek örfi idare ile bastırılabilceği fikrini savunurken; İsmet Paşa ve bazı radikal arkadaşları bu hareketi inkılâplara tepki olarak değerlendirerek, çok sert tedbirlerle bastırılmasını isterler. M. Kemal Paşa’nın ikinci görüşü benimsemesi üzerine Fethi Bey görevden ayrılır. Yeni hükümeti kurma görevi İsmet Paşa’ya verilir. İsmet Paşa’nın hükümeti kurmasından sonra ilk olarak Takrir-i Sükun Kanunu’nu çıkarır. 4 Mart 1925 tarihinde iki yıllıkna çıkartılan Kanun’a göre, ülkedeki isyanları bastırmak için İstiklal Mahkemelerinin kurulması kararlaştırılır. Bu amaçla biri Ankara’da diğeri ise isyan bölgesinde olmak üzere iki istiklal mahkemesi kurulur. Bu arada Yaklaşık iki ay süren askeri harekât sonucunda isyan bastırılır. Başta Şeyh Sait olmak üzere isyancılar idamla yargılanarak cezalandırılırlar..Yargılama esnasında Şeyh Sait’in verdiği ifadelerle bakılırsa, isyanın siyasi boyutu yoktur. Yani, isyancıların gayesi Kürt Devleti kurmak değildir. Medreselerin kapatılmasına ve halifeliğin kaldırılmasına yönelik dinî bir tepkiden ibarettir.

Bu gelişmenin yanı sıra isyanın çıkmasında etkileri görülen çevrelere karşı sert önlemler alındı. İsyân sonrasında, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, isyandan sorumlu tutularak 5 Haziran 1925’te kapatıldı. Ayrıca basına sansür getirilerek, İstanbul’da yayınlanan Tevhid-i Efkâr, İstiklal, Aydınlık, Son Telgraf, Tanin ve Sebilürreşad gibi bazı muhalif gazete ve dergiler kapatıldı ve gazeteciler tutuklandı. Yine, isyan sonrası iç politikaya ağırlık verilerek laikleşme yolunda yeni adımlar atıldı. Bu amaçla çeşitli çevrelerce istismar edilen tekke, zaviye ve türbeler kapatılarak; şeyhlik ve dervişlik gibi ünvanlar yasaklandı. Daha da önemlisi Takrir-i Sükun Kanunu’nun getirdiği ortamdan yararlanılarak Türk aile yapısında değişiklikler meydana getiren Türk Medeni Kanunu bu dönemde kabul edildi (17 Şubat 1926).

Bu gelişme sonuç olarak kısaca, dönemin hükümetini oldukça meşgul etmiştir. Henüz, yeni devlet eskinin yaralarını sarıp modern bir toplum oluşturmak için

çaba sarf ederken böyle bir isyanın çıkması bazı sıkıntıların doğmasına yol açmıştır. Her şeyden önce rejim sertleşmiş ve demokrasinin yerleşmesi gecikmiştir. Bu arada Musul kaybedilmiş ve 1930'daki Serbest Fırka deneyimine kadar tek parti yönetimi devam etmiştir...

İzmir Suikasti Girişimi

Şeyh Sait ayaklanmasını takip eden dönemde inkılâplar karşısındaki unsurların sindirilmesi için sertlik politikasına devam olundu. Bu sırada yapılan İnkılâpları halka anlatmak maksadıyla 1926 baharında yurt gezilerine çıkmayı planlayan Atatürk, programa göre Balıkesir üzerinden 17 Haziran'da İzmir'e gidecekti. Aynı günlerde muhalefetle iktidar arasındaki sürtüşme ve kırınglık da devam ediyordu. İzmir suikastı böyle bir ortamda meydana geldi. Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi adında kişiler M. Kemal'e suikast düzenlemeyi amaçlıyorlardı. Bunların yanı sıra suikasta katılanlar arasında Sarı Efe Edip, Miralay Arif (Ayıcı, Eskişehir milletvekili ve Atatürk'le Samsun'a çıkanlardan), Şükrü (Eski ittihatçı, Milli Eğitim Bakanı, İzmit milletvekili), Abidin (Saruhan milletvekili), Rasim (Veteriner Albay, emekli), Cavit (Eski maliye bakanı, ittihatçı), Abdülkadir (eski Ankara valisi), İsmail Canbolat (eski ittihatçı) ve Hilmi (Ardahan milletvekili) gibi kişilerin de isimleri geçmektedir. Gazi'ye karşı suikast tertip eden Ziya Hurşit ve arkadaşlarına Giritli Şevki yardım ederek onları suikasttan sonra Yunan adalarına kaçıracaktı. Ancak ziyaretin bir gün gecikmesinden şüphelenen Giritli Şevki'nin meseleyi yetkililere haber vermesi ile olay ortaya çıktı. Suikastın ortaya çıkması üzerine Ankara İstiklal Mahkemesi Heyeti İzmir'e gelerek olaya el koydu. Olay ile ilgisi olduğu düşünülen kişiler birer birer yakalanarak tutuklandılar. Bunlar arasında, İttihat ve Terakki üyesi olan kişilerle, TPCF'na mensup kişiler de vardır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre suikastın arkasında TPCF vardır ve "bu suikast birkaç kişinin tertip eseri değil" "muhaliflerin devrim ve cumhuriyet aleyhine giriştikleri büyük bir ihanet eseri"dir. Dolayısıyla TPCF mensuplarını tutuklamak gerekmektedir. Hatta eski İttihatçıların TPCF ile örgütlendiklerini ve bir darbe ile iktidara gelmek istediklerini, suikastı de bu nedenle planladıklarını düşünmektedir. İsmet Paşa'nın böyle düşünmemesine rağmen Kazım Karabekir Paşa TPCF Başkanı olarak Ankara'da tutuklanır ve duruşmaların başladığı 26 Haziran 1926 sabahı İzmir'e getirilir. Aynı gün yine aynı partiden İstanbul'dan Refet Bele, Cafer Tayyar, Ali Fuat Cebesoy, İttihatçılardan eski Maliye Bakanı Cavit Bey ve arkadaşları İzmir'e yargılanmak üzere getirilirler.

Suikastla ilgisi görülen İttihatçıların gagesinin daha önce feshettikleri İttihat ve Terakki Fırkası'nı yeniden dirilterek iktidara gelmek istedikleri ve bu amaçla gizli toplantılar yaptıkları iddia edilmektedir.

Bu değerlendirmelerden sonra yapılan sorgulamalar sonunda suçlular cezalandırılır. Olayla doğrudan ilgisi olan Ziya Hurşit ve yardımcıları ile ittihatçılardan eski maliye bakanı Cavit Bey, Dr. Bahaettin Şakir, Ayıcı Arif, Kara Kemal gibi kişiler idam cezasına çarptırılırlar. Rauf ve Dr. Adnan Beyler on yıl

küreğe mahkum edilir. Bazı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensupları ile ittihatçıların olay ile ilgileri olduğu iddiasıyla haklarında yapılan soruşturmalar sonucu Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy vb. kişiler suçsuz bulunarak serbest bırakılır. Bazı ittihatçılar ise tutuklanır. İttihat ve Terakki'nin Türk siyasi hayatından silinmesini sağlayan bir dizi idam gerçekleştirilir. İttihatçıların, Birinci TBMM'ndeki II. Grup üyelerinin ve TPCF mensuplarının sorumlu tutulduğu bu suikasttan sonra muhalefet etkisizleştirilerek, ittihatçılar ortadan kaldırılmış ve bir müddet daha tek parti idaresine devam edilmiştir.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

1929 yılında Amerika'da başlayarak dünyaya yayılan (işsizlik ve enflasyonun arttığı) genel ekonomik buhran Türkiye'yi de etkiledi. Diğer taraftan Halkta Cumhuriyet Halk Fırkası'na ve yürüttüğü politikaya karşı bir memnuniyetsizlik gözle görülür hale gelmişti. Bu durum üzerine M. Kemal Paşa Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı muhalefet görevini yürütecek olan bir başka "fırka"nın kurulmasını istedi. Böyle bir fırkanın kurulmasında güdülen amaçlar arasında, halkta birikmiş hoşnutsuzlukların giderilmesini sağlamak ve hükümeti hem kusurlarını ve eksikliklerini düzeltmeye, hem de ekonomik duruma yeni çareler aramaya yöneltecek bir sistemin yaratılmasına sevk etme düşüncesi de vardı. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın batı tarzında demokratik rejimi benimsemiş olması ve kendisinden sonra ortaya çıkabilecek anti-demokratik gelişmelere meydan vermemek isteği de etkili olmuştur.

Bu çerçevede bizzat M. Kemal Paşa'nın teklifi ve isteği üzerine o sırada Paris Büyükelçiliği'nde görevli bulunan Fethi Bey partiyi kurmakla görevlendirildi. Bu iş için Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey'e hitaben yazdığı bir mektubunda, gençliğinden beri, dürüst fertlerin ve siyasi partilerin, Meclis içinde veya millet önünde, memleket hayrına olarak, fikirlerini serbestçe açıklayıp tartıştıkları bir sisteme taraftar olduğunu bu sebeple laik prensiplere dayanan yeni bir siyasi partinin Meclis'te yer alıp memleket meselelerini serbestçe tartışmasını Cumhuriyetin temellerinden biri olarak gördüğünü belirtmekteydi. Fethi Okyar hatıralarını anlattığı "Üç Devirde Bir Adam" adlı kitabında ise dönemin TBMM Başkanı Kazım Özalp'in Yalova'da M. Kemal Paşa'nın yanında şunları söylediğini belirtmektedir:

"... Bir muhalefet lazımdır. Bir çok arkadaşlar Mecliste söz söyleyemediklerinden şikayet ediyorlar. Geçenlerde Viyana'da bulunduğum zaman, Neue freie Press Gazetesi benden mülakat istemiş ve "-Türkiye'de kaç siyasi parti vardır?" sualini sormuştu. "-Bizde yalnız bir fırka vardır" cevabını verdim. Gazeteci hayret etti: "-Hükümet işleri sadece bir fırka ile nasıl kontrol edilebilir. O halde sizde parlamento murakabesi de yok demektir" dedi. Kendisini tatmin için bizdeki sistemi izah edip, "-Hayır, bizde murakabe vardır, fakat bizim kendimize mahsus tarzımız vardır. Biz hükümeti fırkada ve encümenlerde kontrol ederiz. Böylelikle de ülkemizde, çok fırkaların varlığından kopup gelen sakıncaların tesirlerini önledik." dedim. Gazeteci ertesi günü söylediklerimi aynen yazmakla beraber -kendi tabiriyle- "-Şu budalaya bakın: Avrupa'nın ortasında bize Parlamento dersi vermeye gelmiş" mealinde bir de fıkra ilave etmişti. Hakikaten bizim meclisin vaziyetini izah etmek güçtür. Fakat bu muhalefeti Fırka dahilinde

yapmakla başlamak daha uygun olmaz mı? Bir müddet bu suretle devam ettikten sonra ileride fırkalar da teşekkül edebilir.” Okyar, anılarında devamla Atatürk’ün CHF’nin yanısıra kendisinin yeni bir parti kurması isteğine karşılık, “Sizin her iki fırkaya eşit muamele ve eşit yardımda bulunmanızı isterim. Ancak bu şartlarla fırkanın kurulmasına teşebbüs edebilirim” dedikten sonra Atatürk’ün kendisine “size kırk elli arkadaş verebilirim” sözlerine de yüz yirmi milletvekili istediğini ancak İsmet (İnönü) Paşa’nın bu sayıya karşı çıkması üzerine de yetmiş milletvekilinde anlaşıldığını anılarından bize aktarmaktadır. Bu görüşmelerden sonra 12 Ağustos 1930 günü parti resmen kuruldu.

SCF’nın programı liberalizme kaçan bazı prensiplerden ibaretti. Yayımladıkları programlarında Cumhuriyetçi, Milliyetçi ve Laik esaslara bağlı olduklarını, Anayasa’daki hak ve özgürlüklerin herkes için geçerli olduğunu, vergi adaletsizliğinin giderileceğini, dış politikada ise bütün devletlerle dostluk ve işbirliğinden yana olduklarını belirtmekteydiler.

Teşkilâtını genişletmeye çalışan yeni partinin etrafında çok sayıda muhalif gruplar toplandı. Bunlar çeşitli toplantı ve gösterilerde kendini gösteriyorlardı. Fethi Bey partisinin teşkilatını açmak üzere İzmir’e gittiği sırada binlerce kişilik bir grup tarafından karşılanması ve bundan yaklaşık bir ay sonra (Ekim’de) ülke çapında yapılan Belediye seçimlerinde SCF gibi yeni kurulan bir parti için büyük sayılacak bir başarıyı göstermesi iktidar kanadında rahatsızlık uyandırıyordu. Bütün bu olanlar yeni partinin iktidara karşı eleştirilerini arttırmasına yol açıyordu. Bunun doğal bir sonucu olarak da CHF ile SCF arasındaki ilişkiler gerginleşmiş ve Mustafa Kemal Paşa başlangıçta sergilemiş olduğu tarafsızlık politikasından vazgeçme eğilimine girmişti. Atatürk bu konudaki tavrını, Yunus Nadi’nin 9 Eylül 1930 tarihini taşıyan mektubunda ileri sürdüğü başka fırkaların M. Kemal Paşa’yı etkileri altına almaya çalıştıkları şeklindeki iddialarına karşılık olarak 10 Eylül’de verdiği cevapta : “Ben Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Umumi Reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası, Anadolu’ya ilk ayak bastığım andan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nden doğmuştur. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmem için hiçbir sebep ve lüzum yoktur ve olamaz.”. sözleri ile açıkça ortaya koydu.

Bu gelişmeler Fethi Okyar’ı bu koşullarda bir muhalefet partisinin yaşayamayacağı inancına yöneltmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya kalmamak için partisini feshetme durumunda kalmış ve 17 Kasım 1930’da partinin fesih kararını ilgili bakanlığa iletmiştir. Üç ay gibi kısa bir süre varlığını sürdüren SCF denemesinin başarısızlığa uğraması sonucu Türkiye’de 1945 yılına kadar başka bir siyasi parti kurulmadı. Ancak tek partinin olduğu bu dönemde Faşist idarenin bulunduğu İtalya ve Almanya’da olduğu gibi diktatörlüğe gidilmediği, bu yöndeki girişimlerin ise Atatürk tarafından engellendiği görülür.

Menemen Olayı

Serbest Fırka deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, 23 Aralık 1930 tarihinde, Manisa’nın bir köyünden geldikleri sanılan altı kişinin Menemen’e gelerek şeriat istemeleri ile olay patlak verir. Olayın duyulması üzerine bölgeye gelerek kendilerine engel olmak isteyen Asteğmen Kubilay ile Hasan ve Şevki adındaki iki bekçi isyancılar tarafından öldürülürler. Sıkıyönetimin ilan edildiği

bölgeye daha sonra askeri birliklerin gelmesiyle isyancılardan üçü vurulur diğerleri de yakalanırlar.

İçlerinden Derviş Mehmet isimli kişinin mehdilik iddiasıyla başlayan olay bastırıldıktan sonra olayın boyutlarını tespit etmek maksadıyla olayla uzaktan yakından ilgisi görülenler hakkında kovuşturmaya geçilmiştir. Bu çerçevede aralarında bölgedeki Nakşibendi tarikatının önemli isimlerinden olan Esat Efendinin de bulunduğu bazı kişiler gözaltına alınır. Bu olay, altı kişinin başlattığı bir olay olmayıp arkasında başka güçlerin varlığından şüphe edilmesinden dolayı çok yönlü araştırılmıştır. Olayın duyulması üzerine Cumhurbaşkanı M. Kemal Paşa orduya gönderdiği başsağlığı mektubunda: “... *Büyük ordunun genç subayı ve Cumhuriyetin ülkücü öğretmenler topluluğunun değerli üyesi Kubilay’ın temiz kanı ile Cumhuriyet yaşama yeteneğini tazelemiş ve güçlenmiş olacaktır*” sözleri ile olaydan duyduğu üzüntüyü ortaya koyar. Fahrettin Altay anılarında, olayın duyulması üzerine Çankaya’da yapılan bir toplantıda M. Kemal Paşa’nın olayın siyasal kaynaklarının araştırılmasını, isyancılara karşı sert davranılmasını ve gerekli işlemin yapılmasını istemiştir.

İsyanın bastırılmasından sonra Suçlular Menemen Divan-ı Harbi örfisince ölüme mahkum edilen 34 kişinin idam edildiği olayda 41 kişi de çeşitli sürelerde hapse mahkum edilir (4 Şubat 1931). İsyanın bastırılmasından sonra bölgedeki sıkıyönetim kaldırılır (26 Şubat 1931).

Bu Bölümle İlgili Okuma Kitapları ve Makaleler:

- Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, İstanbul 1960.
Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Ankara 1981
Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, İstanbul 1952
Nurşen Mazıcı, **Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)**, İstanbul 1984
Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Türkçesi:Gül Çağalı Güven, İstanbul 1992
Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İstanbul 1984.
Metin Toker, **Şeyh Sait ve İsyanı**, Ankara 1968
Behçet Cemal, **Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul 1955
Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara 1992.
Ergun Aybars, **İstiklal Mahkemeleri (1923-1927)**, 2.cilt, Ankara 1982
A. Turan Alkan, **İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul 1993
Azmi Nihat Erman, **İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul 1971
Uğur Mumcu, **Gazi Paşa’ya Suikast**, İstanbul 1993
Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Cilt III, İstanbul 989
Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul (?)
Çetkin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, İstanbul 1982.
Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Yayına Hazırlayan: Cemal Kutay, İstanbul 1980
Kemal Üstün, **Menemen Olayı ve Kubilay**, İstanbul.

IV. EĞİTİM ALANINDAKİ İNKILÂPLAR

Eğitim, pek çok tanımı yapılabilen bir kavramdır. Hedefi ve konusu insan olan eğitim, kısaca insan yetiştirme sanatı olarak ifade edilebilir. Bu ise ancak sistemli bir eğitim sayesinde gerçekleşir. Bu yüzdendir ki, eğitim sistemlerinin değişen ve gelişen zamana ayak uydurması ve sürekli kendini yenilemesi gerekir. Bu yapılmadığı takdirde toplumun geri kalması kaçınılmaz hale gelir.

Cumhuriyet Öncesi Eğitim Sistemi

Selçuklularda ve diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de genelde dine dayanan bir eğitim sistemi vardı. Bu dönemdeki eğitim kurumları çoğunluğu vakıf kuruluşu olan halk çocuklarına mahsus parasız sıbyan okulları ve medreseler ile devletin üst kademelerine yüksek idareci yetiştiren Enderun Mektebi (Saray Okulu) idi. Bu kurumlar başlangıçta ihtiyacı karşılayan ve devrin bilimsel gelişmelerini takip eden kurumlar iken, zamanla bu özelliklerini kaybettiler.

17.Yüzyılın sonlarından itibaren batı karşısında ilk toprak kayıplarına uğrayan Osmanlı Devletinde bazı yenilik hareketlerine girişildi. İlk yenilikler başlangıçta yenilginin de etkisiyle orduda başlamış ve bu alanda batılı anlamda askeri okullar açılmıştı. Gerilemenin devam etmesi üzerine batının üstünlüğünün kabul edilmeye başlandığı 19.yüzyıldan itibaren eski eğitim kurumlarının yanı sıra diğer alanlarda da çeşitli seviyelerde modern mektepler açıldı. Bunlar Rüştîye, İdadi ve Sultani adında orta dereceli okullarla, Tıbbiye (1827), Harbiye (1834), Mülkiye (1859) ve Darülfünûn (1863) gibi yüksek okullardı. Bu durum ülkede mektep-medrese ikiliğini meydana getirdi. Ülkede ayrıca, azınlık (Rum, Ermeni, Yahudi) ve yabancı devletler tarafından açılan misyoner okulları da faaliyetlerini sürdüren okullar arasındaydı. Farklı din, dil ve kültüre dayalı programlarla farklı zihniyette nesillerin yetişmesine yol açan bu kozmopolit eğitim sistemi, Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.

Atatürk Dönemi Milli Eğitim Politikası

Milli Mücadele hareketinin başarıyla sonuçlanmasından sonra Türk toplumunu çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmayı isteyen Atatürk, bu amacını gerçekleştirmek için ülkede köklü inkılâp hareketlerine girişti. Bu hareketleri engelleyecek her şeyin ortadan kaldırıldığı bu dönemde, hedef alınan ana düşünce milli, çağdaş ve laik bir toplum meydana getirmektir. Bütün bunlar ise ancak milli bir eğitim sayesinde gerçekleşebilirdi. Eğitimin önemini 1924 yılında Samsun'da öğretmenlere hitaben yaptığı bir konuşmasında : "Terbiyedir ki, bir milleti ya hür, müstakil, şanlı, ali bir heyeti içtimaiye halinde yaşatır, ya bir milleti esaret ve sefalet terkeder" sözleri ile belirten Atatürk, eğitimin temel amacını da Türkiye'nin milli varlığının geleceğinin korunması olarak değerlendirmiştir. Bundan dolayıdır ki, 1920'lerden ölümüne kadar gerek TBMM'nde gerekse çeşitli

öğretmen topluluklarına hitaben yaptığı konuşmalarında Atatürk, en fazla eğitimin milliliği üzerinde durmuştur. Milli Mücadelenin kazanılmasında etkili olan milli birlik ve milli şuur anlayışı yeni devletin eğitim politikasının da esasını oluşturdu. Zira, Osmanlı'dan farklı olarak üniter milli bir devlet olarak kurulan Cumhuriyet'in eğitim politikası da milli olmalıydı. Bu konu ile ilgili olarak, daha milli mücadelenin devam ettiği yıllarda 1921'de Ankara'da milli bir eğitim programının oluşturulması amacıyla Maarif Kongresi toplandı. Atatürk kongrenin açılışında yaptığı konuşmasında, önceki eğitim sistemini eleştirerek, ülkenin geri kalmasında oynadığı role dikkatleri çekti. Sonra, yeni devletin eğitim politikasının Osmanlı'daki gibi gayr-i milli olmayıp, doğu ve batı tesirlerinden uzak milli bir politika olacağını vurgulamıştır. Cumhuriyet ile beraber milli eğitimin amacı, milli egemenlik ve tam bağımsızlık ilkelerini benimsemiş, milli birlik ve bütünlüğe önem veren nesillerin yetiştirilmesi olarak belirlenmiştir. Bunu 1922'de Meclis'te yaptığı bir konuşmasında Atatürk şöyle ifade etmiştir: *"...yetiştirilecek çocuklarımıza ve gençlerimize görecekları tahsilin hududu ne olursa olsun en evvel ve herşeyden evvel Türkiye'nin istiklaline kendi benliğine, ananât-ı milliyesine düşman olan bütün anasırla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir..."*.

Bu dönemde milli eğitimin, aynı zamanda çağdaş ve laik özellikler taşıması için çalışıldı. Zira gerçekleştirilen inkılâpların özünde 'garplılaşmak' bir başka ifadeyle 'medenileşmek' yani 'asrîleşmek' anlayışı vardır. Bunu sağlamak bir hayat meselesidir ve yapılması şarttır. O dönemde batı medeniyeti en ileri çağdaş tek medeniyettir ve temelinde akılcılık ve gerçekçiliğe dayalı bilimsel düşünce anlayışı vardır. Türk toplumunun çağdaşlaşabilmesi için bu düşüncenin temel alınması dolayısıyla eğitimin dinin tesirinden kurtararak laik esaslara göre yeniden düzenlenmesi gerekiyordu ki, bu doğrultuda laikleşme hareketlerine ağırlık verildi. Böylece, milli ve laik bir eğitim politikası ile ümmet toplumundan millet toplumuna geçiş sağlanmaya çalışıldı.

Bunların yanı sıra dönemin milli eğitim politikasının bir özelliği de halkçı, halka doğru olmasıdır. Daha çok ilk ve orta öğretimde belirgin olarak ortaya çıkan bu özellik, eğitimde fırsat eşitliğinin yaratılması, okulların bütün ülke çocuklarına açık ve parasız hale getirilmesi anlayışı ile kendini göstermiştir.

Cumhuriyetin ilk Maarif Vekili olan İsmail Safa (Özler) döneminde eğitim politikasının tespiti için oluşturulan 'Misak-ı Maarif'te eğitim ve öğretimin hedeflerini belirleyen şu ilkelere yer verilmiştir: *İlköğretimi fiilen umumi hale getirmek, herkese okuma yazma öğretmek, vatandaşları milliyetçi, halkçı ve cumhuriyetçi yetiştirmektir. Aynı Misak'ta eğitimin genel hedefi ise, "Türk milletini medeniyet safında en ileriye götürmek ve yeni nesilleri Türk olmak haysiyetinin istilzam ettiği gayeye en kısa zamanda varmayı mümkün kılacak aşk, irade ve kudretle yetiştirmek"* olarak belirlenmiştir.

a) Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Uygulamaları

Cumhuriyetin ilanı sonrasında gerçekleştirilen inkılâplar arasında eğitimdeki gelişmeler önemli bir yere sahiptir. Bu alandaki en önemli adım 3 Mart 1924'de kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretimin Birleştirilmesi) ile atıldı. Bu konuda 1923 yılı başında İzmir'de yaptığı bir konuşmasında medreseleri eleştirerek, Arapça öğrenmenin güçlüğünden bahseden Atatürk *"...Milletimizin*

darülrifanları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır..." diyerek konuya dikkatleri çekmiştir.

Yine, 1 Mart 1924'te TBMM'de yaptığı bir konuşmasında Atatürk, "*Milletin aray-ı umumiyesinde tespit olunan terbiye ve tedrisatın tevhid-i umdesinin bilâ ifate-i an tatbiki lüzumunu müşahede ediyoruz*" sözleri ile öğretim birliğinin bir an önce sağlanması gerektiğini vurgulamıştır.

Nihayet, 3 Mart 1924'te Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve arkadaşları tarafından T.B.M.M.'ne verilen "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"na dair verilen kanun teklifi yapılan görüşmeler sonunda kabul edildi. Buna göre ülkedeki bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı. Medreseler kapatıldı. Kanuna dayanarak İstanbul Darülfünununa bağlı 'İlahiyat Fakültesi' ile ülkenin değişik bölgelerinde İmam-Hatip okulları açıldı. Köklü değişiklikleri getiren bu kanun ile eğitim merkezileştirilerek devletin kontrol ve denetimine geçti. Farklı programlarla eğitim yaparak ikiliğe yol açan mektep-medrese ayrılığının önüne geçilmeye çalışıldı. Yine, Osmanlı dönemindeki zararlı faaliyetleri ile dikkatleri çeken azınlık ve yabancı okulları, denetim altına alındı. Aynı gün kabul edilen Halifelik ile Şer'îye ve Evkaf Vekaletini kaldıran kanunlarla öğretim birliğini engelleyecek ve laikleşmeyi önleyecek faktörler ortadan kaldırıldı. Daha da önemlisi eğitim programları milli ve laik esaslar çerçevesinde yeniden düzenlendi. Aynı şekilde ders kitapları dönemin politikasına uygun olarak yeniden hazırlandı. Yeni çıkarılan ders kitaplarında eskiye ait bilgiler azaltıldı ve milli eğitim politikası çerçevesinde Cumhuriyet ideolojisini yerleştirecek milli şuur uyandırıcı konulara ağırlık verildi.

Eğitim ve öğretimde sağlanan bu birlik ve laiklikten sonra 1930'lardan itibaren kültürün ve dilin millileşmesi yolunda çalışmalara önem verildi. 1928'de Latin Harflerinin kabulünden sonra hem yeni harfleri öğretmek hem de okur yazar oranını arttırmak gayesiyle 'Millet Mektepleri' açıldı. Atatürk'ün başöğretmenliğinde yürütülen bu çalışmalarla harf inkılabını yaygınlaştırmak için 16-45 yaş arasındaki çok sayıda vatandaşın katıldığı kurslar düzenlendi. Bu kurslarda daha çok okuma yazma, hesap, sağlık ve yurt bilgisi derslerine ağırlık verildiği görülmektedir. Ayrıca açılan 'Halk Okuma Odaları' ile okuma alışkanlığı kazandırılmaya çalışıldı.

1926'dan itibaren ortaöğretimde karma eğitime geçilerek kız ve erkeklerin aynı okuldan aynı programla bir arada okumaları sağlandı.

Kısacası, bu kanun ile inkılâpların eğitim yoluyla gerçekleştirilmesi ve bütün topluma yaygınlaştırılması çabası söz konusudur.

b) İlk ve Ortaöğretimdeki Gelişmeler

Cumhuriyetten önce sıbyan okulları ile iptidâî mekteplerinde yapılan ilköğretim istenilen amacı gerçekleştiriyordu. Zira, 1920'lerde okuma yazma bilenlerin oranının % 10 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu yüzdendir ki, Cumhuriyet Türkiye'sinde yöneticilerin en çok üzerinde durduğu konu ilköğretim alanı olmuştur. Toplumun çağdaşlaşmasının kadın erkek tüm nüfusun eğitilmesi ile sağlanabileceğine inanan Atatürk, Büyük Zaferden hemen sonra 1922'de yaptığı

bir konuşmasında: “Maarif programlarımızın, maarif siyasetimizin temel taşı cehlin izalesidir. Bu izole edilmedikçe yerimizdeyiz. Yerinde duran şey geriye gidiyor demektir” sözleri ile ifade ettiği gibi öncelikle bilgisizliğin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bunun için ilköğretim yaygınlaştırılarak parasız ve zorunlu hale getirilmiştir. İlkokuldaki eğitimin gayesi çocukları milli hayata hazırlamak olarak belirlenmiştir.

Cumhuriyet döneminden önce rüşdiye, idadi ve sultani gibi değişik adlardaki okullarda yapılan ortaöğretim, bu dönemde üçer yıllık ortaokul ve lise olarak iki devreye ayrıldı. Ortaokulların liseye liselerin de yüksek okullara öğrenci hazırlayan kurumlar olarak ele alındığı bu dönemde ortaöğretim, mesleki bilgilerin de verilmesi gereken yerler olarak görüldü. Bu doğrultuda hazırlanan yeni programlarda Cumhuriyet ideolojisinin yanı sıra bazı mesleki bilgilere de yer verildi. Türkçe ve edebiyat gibi derslere ağırlık verilerek, liselere ilk kez “Sosyoloji” dersi konuldu.

Bu dönemde önem verilen bir diğer alan mesleki ve teknik eğitimidir. Bu konuda yabancı uzmanlar davet edilerek onların bilgi ve tecrübelerinden yararlanıldı. Bu uzmanlardan biri 1924’te Ankara’ya davet edilen John Dewey’dir. Dewey görüşlerini hazırladığı bir rapor ile ortaya koyar. Raporunda özetle, eğitim konusunda kararlar alacak kadronun yetiştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Dewey’i 1925’te Kuhne ve 1927’de Buyse takip eder. Bu kişiler de Türk eğitimi üzerinde incelemeler yaparak mesleki ve teknik eğitime ağırlık verilmesi yolundaki tavsiyelerini birer raporla bildirmişlerdir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren eğitim alanında gösterilen gayretler sonucunda % 10 civarında olan okur-yazar oranı 1935’de % 19’a, 1940’da ise % 22’ye çıkarılabildiği görülmüştür. Bu dönemde erkeklere nazaran kadınların okur yazar oranı oldukça düşüktü. 1935’de erkeklerdeki % 23’lük oran kadınlarda % 8 civarındadır. Bu rakam 1950’lere gelindiğinde erkeklerde % 55’e çıkarken kadınlarda % 25’e ulaşmıştır ki, bu rakam kırsal kesimdeki kadında daha düşüktür.

c) Yükseköğretimdeki Gelişmeler

Batılı anlamda modern bir toplum meydana getirecek kadroları yetiştirmek ve özellikle bilimsel zihniyeti yerleştirmek için yüksek öğretimde düzenlemelere gidildi. Bu amaçla Tanzimat döneminde açıldığını gördüğümüz Darülfünun’da reform yapılmasına karar verildi. Bu konuda dönemin hükümetinin kanaati, Darülfünun’un özellikle son dönemde kendinden bekleneni yerine getiremediği ve gerçekleştirilen inkılapların gelişimine ayak uyduramadığı şeklindeydi. Atatürk ise bu konudaki görüşünü TBMM’nde yaptığı bir konuşmasında “Üniversite tesisine verdiğimiz ehemmiyeti beyan etmek isterim. Yarım tedbirlerin kısır olduğuna şüphe yoktur. Bütün işlerimizde olduğu gibi maarifte ve kurulan üniversitede de radikal tedbirlerle yürümek kati kararımızdır...” sözleri ile ortaya koymuştur.

Bu amaçla İsviçre’nin Cenevre Üniversitesi pedagoji profesörlerinden Albert Malche Türkiye’ye davet edilerek, kendisinden Darülfünunu Avrupa normlarına göre değerlendiren ayrıntılı bir rapor hazırlaması istendi. 1932 yılı başlarında Türkiye’ye gelen Malche raporunu 1 Haziran 1932’de Türk Hükümetine sundu.

Üç bölümden oluşan raporun birinci bölümü; raporun içeriğini, ikinci bölümü; Darülfünunun varolan yapısının incelenişini, üçüncü bölüm ise yapılması gereken reform önerilerini kapsamaktaydı. Malche Darülfünununla ilgili Raporda, özetle Darülfünunun'un bilimsel yetersizliği ifade edilerek, bu durumun ortadan kaldırılması için araştırmaya ve yabancı dil derslerine ağırlık verilmesi önerilmekteydi. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Milli Eğitim Bakanlığı, üniversite reformu konusunda sadece Malche'dan değil, Darülfünun Divanı, fakülte meclisleri ve fakülte reislerinden de reform tasarıları istemiştir. Bakan Dr. Reşit Galip, Darülfünun yetkilileri ile yaptığı bir toplantıda, üniversite reformunun inkılap şeklinde olmasındaki zorunluluğu anlatmıştır. Darülfünun divanınca hazırlanan raporda, özellikle bilimsel özerkliğin gerekliliği konusu üzerinde durulmuştur.

Atatürk, Malche'ın raporuna sadece bir üniversite meselesi olarak bakmamıştır. O, bu rapordan çıkartılacak derslerle, uygulamayı düşündüğü geniş çaplı kültür değişiminin sadece bir parçasını düzenleyeceğinin farkındadır. Üniversitelerin toplumu çağdaş uygarlık seviyesine çıkarma konusunda öncü bir rol oynayacağını bilincindedir. Sonuçta; Malche'ın raporunun yanı sıra fakültelerden gelen raporlar da değerlendirilerek Milli Eğitim Bakanlığınca hazırlanan bir rapor Bakanlar Kuruluna sunulmuş, Bakanlar Kurulu da 15 Mayıs 1933 tarihli toplantısında konuyu Meclise götürmüştür. Darülfünunun ortadan kaldırılarak yerine İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşu 31 Mayıs 1933 tarih ve 2252 sayılı kanun ile gerçekleştirilmiştir. Üniversite teşkilatı ile ilgili 2467 sayılı kanun ise 29 Mayıs 1934'te kabul edilerek TBMM'den çıkmıştır.

Bir yandan bu gelişmeler sağlanırken diğer yandan da alınan kararları hayata geçirecek çalışmalar sürdürüldü. 20 Mayıs 1933'te Malche'ın başkanlığında Talim ve Terbiye Dairesi üyeleri Avni (Başman) ve Rüştü (Uzel) Beyler, Mühendis Mektebi Müdürü Kerim (Erim) ve Ankara Lisesi Müdürü Osman (Horasanlı) Bey'den oluşan bir "İslahat Komitesi" oluşturuldu. Çalışmalar sonucunda yeni üniversitenin kadrosu oluşturuldu. Buna göre Darülfünunda görev yapan 92 Öğretim üyesi işten çıkartılırken, 59'u görevine devam ettirildi. Bütün bu çalışmalar sürerken Almanya'daki gelişmelerin sonucu da yakından takip edilmiş, 1933'te iktidara gelen Adolf Hitler'in zulmünden canını kurtarmak için yurt dışına kaçan yüzlerce Alman bilim adamından bir kısmı ile yukarda da belirtildiği gibi temas kurularak Türkiye'ye davet edilmiştir. Bu şekilde Türkiye'ye gelen profesörlerin büyük bir kısmı İstanbul Üniversitesi'nin Tıp, Fen, Edebiyat ve İktisat fakültelerinde çalışmıştır. Bunun yanında Ankara'da Hukuk Fakültesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi ile Ankara Devlet Konservatuvarı, Hıfzısıhha Enstitüsü, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Numune Hastanesi gibi kurumlarda da az sayıda bilim adamı görev yapmıştır.

Bu şekilde Batı örneğinde bir bilim yuvası olarak düşünülen üniversite, Edebiyat, Fen, Tıp ve Hukuk Fakülteleri olarak yeniden teşkilatlandırıldı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği açılan "İlahiyat Fakültesi" İslam Tetkikleri Enstitüsü olarak düzenlendi. Ayrıca Türk İnkılabı Enstitüsü, Kimya Enstitüsü ve Morfoloji Enstitüsü gibi araştırma kurumları açıldı. Yeni Türkiye Devleti'nin akla ve bilime verdiği değer ölçüsünde kalkınabileceğine inanan Atatürk, bilim adamlarına büyük önem vermiştir. Cumhuriyetin onuncu yılında gerçekleştirilen bu düzenlemelerin yanı sıra Ankara'da 1925'de açılan Hukuk Mektebi 1934'de

Hukuk Fakültesi haline getirildi. Daha önce açılan Ankara Yüksek Ziraat Mektebi 1933'te Yüksek Ziraat Enstitüsü olarak düzenlendi. 1930'lardan sonra takip edilen milli kültür politikası gereğince Türk dilinin ve tarihinin bilimsel metotlarla araştırılması için Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kuruldu (1936). Aynı yıl eski Mülkiye Mektebi, Siyasal Bilgiler Okulu olarak Ankara'da yeniden düzenlendi. Ankara Üniversitesi'ni (1946) meydana getiren bu okullarla Türkiye'de yüksek öğrenimin geliştirilmesi sağlandı.

d) Azınlık ve Yabancı Okulları

Cumhuriyetin Osmanlı'dan devraldığı okullar arasında azınlık ve yabancı okulları önemli bir yere sahiptir. Bu kurumlar değişik etnik köken ve dini inanca sahip unsurların bir arada yaşadığı Osmanlı topraklarında açılan ve serbestçe faaliyetlerini sürdüren bir konumdaydılar. Zira, Osmanlı topraklarında yaşayan çeşitli dini ve etnik topluluklara kendi dil, din ve kültürlerinde eğitim yapmalarına fırsat tanıyan bir sistem vardı. Dolayısıyla her tebaa kendi eğitim kurumunu kendi değerleri doğrultusunda açabiliyordu. Böyle bir ortamda azınlıklara tanınan bu serbestiyet ve haklardan yabancı devletler de yararlandılar. Ayrıca yabancılara verilen kapitülasyonlar ve bu ülkelerin misyonerlik gayeleri 19. Yüzyıla gelindiğinde Osmanlı topraklarında açılan yabancı okulların sayılarını gittikçe arttırmalarına yol açtı. Başlangıçta Hristiyan çocukları ile yabancılardan eğitimi için misyonerler tarafından açılan Katolik ve Protestan okulları, zamanla ait oldukları ülkelerin özellikle Osmanlı'nın gerilemesine paralel olarak bölgedeki emperyalist emellerini gerçekleştirmede araç olarak kullanıldılar. Böylece hem kendi dil, din ve kültürlerinde nesiller yetiştiriyor hem de ülkedeki azınlıkları kışkırtarak Osmanlı'yı içten parçalamakta bu eğitim ve öğretim kurumlarını kullanıyorlardı. Bütün bu gelişmelerin farkında olan M.Kemal Atatürk ve dönemin ileri gelenleri azınlık ve yabancı okullarının zararlı faaliyetlerine engel olmak maksadıyla onları denetim altına almak için çalıştılar. Bu okulların Türkiye'deki varlıkları 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile sağlandı. Dini propaganda yapmamaları ve devletin kanunlarına uymaları şartlarıyla Rum, Ermeni ve Yahudilere ait azınlık okulları antlaşmanın 40. ve 41.maddeleri gereğince, yabancı okulları ise Lozan'a ekli mektuplarla Türkiye'deki faaliyetlerini sürdürebileceklerdi.

3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince kabul edilen milli ve laik eğitim anlayışı söz konusu azınlık ve yabancı okulları üzerinde de uygulandı. Pek çoğu dini amaçlarla misyonerler tarafından açılan yabancı okulların dini propaganda yapmalarına engel olmak için çalışmalarda bulunuldu. Binaları, kitap ve programları ile yönetici ve öğretmenleri devletin denetimi altına alındı. Bu maksatla uymaları istenen kuralları içeren genelgeler yayınlandı. Buna göre;

-Yabancı okullarda mabetler dışındaki mekanlarda bulunan dini semboller kaldırılacaktır.

-Müslümanların ve Hristiyanların başka mezhebinden olan öğrencilerin bu okullardaki dini ayinlere katılmaları yasaktır.

-Milli kültürü korumak için Türkçe, Türk tarih ve coğrafyası ile yurt bilgisi derslerinin Türkçe olarak Türk öğretmenler tarafından okutulması zorunluluğu getirildi.

-Bu okullarda yabancı müdür yanında MEB tarafından atanan bir Türk Müdür Yardımcısı bulundurulacaktı.

-Türk çocuklarının -küçük yaşlardan itibaren yabancı kültürlerin tesirlerinden koruyabilmek için- 1931'de çıkarılan bir kanunla yabancı ilkokullara gitmeleri yasaklandı.

Bu doğrultuda yapılan sıkı denetim ve kontrollerde kurallara uymayan okullar kapatıldı. Söz konusu uygulamalara karşı çıkan ülkeler uyarılarak, konunun bir iç mesele olduğu ve laik Türkiye Cumhuriyeti'nde dini okulların bu yöndeki eğitim faaliyetlerine izin verilmeyeceği ifade edildi.

Her şeye rağmen Türkiye'de kalmayı ve misyonunu devam ettirmeyi isteyen bazı okullar aldıkları kararlarla taktiklerini değiştirerek 'isimsiz Hristiyanlık' adı altında çalışmalarını sürdürmeye devam ettiler.

Yine de Cumhuriyet döneminde getirilen uygulamalarla ilk yıllara nazaran bu okulların sayısında büyük bir düşüş meydana gelmiş ve açıktan zararlı faaliyetlerde bulunmalarının önüne geçilmiştir. Büyük bir kararlılıkla yürütülen milli ve laik eğitim politikası sonucunda sayıları binlerle ve yüzlerle ifade edilebilen bu okullar, sadece İstanbul, İzmir ve Mersin gibi kıyı şehirlerinde olmak üzere onlar seviyesine düşürülebilmiştir.

Bu konuda sonuç olarak şu değerlendirmede bulunabiliriz.Türkiye Devleti'nin eğitim politikası her şeyden önce milli idi. Akla ve bilime dayalı laik ve çağdaş özellikler taşımaktaydı. Öncelikli mesele cehaletin ortadan kaldırılmasıydı. Bu amaçla parasız eğitim esas alındı ve ilköğretim bütün ülke çocuklarına zorunlu kılındı. Tevhid-i Tedrisat'la eğitim merkezileştirilerek bu alandaki çalışmalar MEB'nin sorumluluğuna verildi. Böylece ilk kez milli eğitim politikası bir devlet politikası haline getirildi. Yeni devletin kısa sürede gelişip kalkınmasını sağlayacak kadrolar yetişmesi için mesleki ve teknik eğitime ağırlık verilerek öğretimin her kademesinde pratik hayatta işe yarar bilgilerin verilmesi esas alındı.

Eğitim politikalarının, kültür İnkılâbıyla birlikte değerlendirilmesi daha açık bir fikir edinmemize yardımcı olacaktır. Bu yıllardaki okullaşma oranının yüksekliği büyük bir ileri görüşlülükle bu konuya eğilimliğini göstermektedir. 1923-1932 yılları arasındaki bütün ekonomik zorluklara rağmen büyüklü küçüklü 2650 yeni okul binası yaptırılmıştır.

Kısacası, öğretmenlerden genç neslin "Fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür" nesiller olarak yetiştirilmesi istenen bu dönemde bir taraftan çok düşük olan okur-yazar oranı arttırılmaya çalışılırken diğer taraftan Türk toplumunu muasır medeniyetler seviyesine çıkaracak, cumhuriyet ilkelerine bağlı, diline, tarihine ve kültürüne saygılı, bilimsel zihniyeti benimsemiş milli şuura sahip gençlerin yetiştirilmesi için gayret sarf edilmiştir.

Bu Bölümle İlgili Okuma Kitapları ve Makaleler:

- Yahya Akyüz, “Atatürk ve 1921 Eğitim Kongresi”, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, İstanbul 1983
- Mustafa Ergun, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara 1982, s. 17-18.
- Enver Behnan Şapolyo, “Atatürk ve Maarif Misakı”, **Türk Kültürü**, sayı:40(1966)
- Tarih IV:Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul 1931
- İhsan Sungu, “Tevhid-i Tedrisat”, **Belleten**, sayı:7-8 (1938)
- Seçil Akgün, “Tevhid-i Tedrisat “, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, İstanbul 1983
- Bülent Daver, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Layiklik**, Ankara 1955
- İlhan Başgöz-Howard Wilson, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Eğitim ve Atatürk**, Ankara 1968
- Gotthard Jaeschke, **Yeni Türkiye’de İslamlık**, Trc. Hayrullah Örs, Ankara 1972
- İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (CDTA)**, Cilt:3
- Hikmet Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul 1995
- Hasan Ali Yücel, **Türkiye’de Ortaöğretim**, İstanbul 1938
- John Dewey, **Türk Maarifi Hakkında Bir Rapor**, İstanbul 1939.
- Kuhne, **Mesleki Terbiyenin İnkişafına Dair Rapor**, İstanbul 1939
- Buyse, **Teknik Öğretim Hakkında Rapor**, İstanbul 1939.
- Cemil Bilsel, **İstanbul Üniversitesi Tarihi**, İstanbul 1943
- E. Hırş, **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişmesi**, İstanbul 1950
- Fritz Neumark, **Boğaziçine Sığınanlar**, çev: Şefik Alp Bahadır, İstanbul 1982
- Horst Widmann, **Atatürk Üniversite Reformu**, çev: Aykut Kazancıgil-Serpil Bozkurt, İstanbul 1981
- Necdet Sakaoğlu, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara, 1989
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Ankara, 1988
- Cahid Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul, 1976
- Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, İstanbul 1991
- Hasan Ali Koçer, **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul, 1991
- Ernst Hırş, **Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişmesi**, cilt:1, İstanbul, 1950
- Necdet Öklem, **Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu**, İzmir, 1973
- Utkan Kocatürk, **Atatürk’ün Üniversite Reformu ile İlgili Notları**, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, s. 3-96.
- Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk eğitimi**, Ankara, 1982
- Seçil Akgün, “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü”, **Atatürk Yolu**, Mayıs 1988, yıl: 1, sayı:1, s.1-12
- Uygur Kocabaşoğlu, “Doğu Sorunu Çerçevesinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu**, Ankara 1992, s. 65-73.
- Ayten Sezer, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, Ankara 1999
- Roger R. Trask, “(Unnamed Christianity) in Turkey (during the Atatürk Era)”, **The Muslim World**, vol: 55, No:1-2, January, April 1965, 1 pt: 66-76 y, 2. pt. 101-111 y.

V. KÜLTÜR VE TOPLUMSAL ALANDA GERÇEKLEŞTİRİLEN İNKILÂP HAREKETLERİ

A) KÜLTÜR ALANINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN İNKILÂP HAREKETLERİ

Alfabe Değişikliği

Tanzimat döneminde Osmanlıca'ya karşı doğan tepki kullanılan alfabe sistemine de tepkiyi beraberinde getirmiştir. Türklerin Arap alfabesini kullanması Anadolu Türkçe'sinde 13. Yüzyıla, Doğu Türkçe'sinde 11.Yüzyıla kadar gider. Arap Alfabeti ve İslamiyet'in de tesiriyle Arapça-Farsça kelimelerin Türk dilini istilâ ettiği duruma tepki gösteren aydınlar alfabe sisteminin de ıslah edilmesi gerektiği düşüncesini Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar sürekli tartışmışlardır. Tüm bu tartışmalarla beraber Tanzimat döneminden Cumhuriyet dönemine gelinceye değin Alfabede kısmi bir düzenleme yapılmış, dönemin ıslahatçıları tarafından Arap alfabesinin ıslah edilmesi savunulmuştur. Bundan sonra Alfabe konusu, Cumhuriyet döneminde ilk defa İzmir İktisat Kongresinde gündeme gelmiş, ancak konu maarifi ilgilendirdiği için reddedilmiştir.

Daha sonra 1924 yılında Şükrü Saraçoğlu tarafından TBMM'de gündeme getirilmiş, ancak sonuçsuz kalmıştır. Bu sırada kültür alanındaki gelişmeler de peş peşe devam etmektedir. 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile öğretimde birliğin sağlanabilmesi için "dil birliği"nin kurulması, bunun için de Latin harflerinin kabulü gerekliliği düşünülmeye başlanmıştır. Uygulanan kültür programı doğrultusunda yavaş yavaş Latin harflerine doğru gidiş başlamıştır. 26 Aralık 1925 tarihinde uluslararası takvim ve saatin kullanılması kabul edilmiş, Hicri Takvim yerine Miladi Takvim alınmıştır. Daha sonra 1926 yılında çıkarılan bir kanunla ticaret alanında Türkçe kullanılması öngörülmüştür. 1927 yılında çıkarılan bir kanunla da sokak adları Türkçeleştirilmiştir. Arkasından 20 Mayıs 1928 tarihinde Arap rakamları bırakılarak Latin rakamları kabul edilmiştir.

Bundan sonra 23 Mayıs 1928 tarihinde, Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde resmen bir dil encümeni kurulur. Görevi Latin harflerini incelemek olan heyetin görüşü Latin harflerine geçişin ancak 5-6 yıl içerisinde olabileceği şeklindedir. Mustafa Kemal'in heyete verdiği direktifle çalışmalar hızlanmış, Türkçe'nin özellikleri ve ihtiyaçları göz önünde tutularak hazırlanan rapor sonrasında 9 Ağustos'tan 1 Kasım'a kadar geçen zaman içerisinde yeni harflerle döneminin basınında denemeler yapılmıştır. 1 Kasım 1928 tarihinde TBMM'nin üçüncü dönem ikinci toplanma yılını açarken M.Kemal yaptığı konuşmasında;

"BMM'nin kararıyla Türk harflerinin katiyet ve kanuniyet kazanması, bu memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır. Milletler ailesine münevver, yetişmiş büyük bir milletin dili olarak elbette girecek olan Türkçe'ye bu yeni canlılığı kazandıracak olan üçüncü TBMM yalnız ebedi Türk tarihinde değil, bütün insanlık tarihinde mümtaz bir sima kalacaktır." Diyerek meclisi önere etmiştir. Meclisin konuyu görüşmesiyle, Dil heyetinin hazırladığı yeni Türk Harfleri kabul edilmiştir. Kanunun kabulünden itibaren yeni Türk harflerinin kullanılması öngörülmüyordu. Arkasından önceki bölümde de değinildiği gibi Başmuallimi M.Kemal olan Millet Mektepleri 1 Ocak 1929 tarihinde açılmış ve

1 yıl içerisinde, 16-45 yaş arası yurttaşların katılımı ile 1 milyona yakın kişi okuma yazma öğretilmiştir. Bu arada Haziran 1929'dan sonra da Arap harflerinin kullanılması yasaklanmıştır.

Latin esaslı Türk alfabesinin kabulü aslında dilde Millileştirmeyi başlatmış, laikleşmeyi de kolaylaştırmıştır. Türk benliğinin işlenmesine de kapıları açmıştır. Ayrıca alfabe değişikliği dil inkılâbına doğru gidişi başlatmış ve kolaylaştırmıştır. Nitekim Latin esaslı Türk alfabesinin kullanımının ardından dilde reform yapılarak Türkçe'nin zengin, milli ve bilim dili haline gelmesi sağlanacaktır.

Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşu

Siyasi, sosyal, eğitim ve hukuk alanlarında gerçekleştirilen bu değişikliklerden sonra Atatürk, 1930'lardan itibaren kültür konularıyla ilgilenmeye başladı. Yeni devletin ideolojisine uygun olarak 'milli dil' ve 'milli tarih' araştırmalarına ağırlık verilerek bu yoldan toplumda 'milli şuurlu' oluşturulmasına çalışıldı. Zira, daha önceleri Osmanlı döneminde değişik tarih görüşleri vardı ve genelde İslam tarihine dayalı bir anlayış vardı. Tanzimat'ın ilanından sonra(1839) medrese dışındaki okullarda İslam tarihinin yanı sıra Osmanlı tarihi de okutulmaya başlandı. Meşrutiyet döneminden itibaren (1908) ise daha çok millet fikri etrafında Türk tarihi görüşü meydana geldi. Bu durum Cumhuriyet dönemine kadar devam etti. Birinci Dünya Savaşı sonrası yıkılan Osmanlı Devleti'nin yerine 'hakimiyeti milliyet' esasına dayalı olarak kurulan yeni Türkiye Devleti'nde ümmet anlayışı yerine millet fikri benimsendi. Dolayısıyla din tarihi ya da hanedan tarihi yerine 'milli tarih' görüşü ön plana çıktı.

Atatürk'ün yaptığı inkılapların yerleşmesi ve bu yeni anlayışa uygun yeni nesillerin yetişmesi için milli eğitim alanında gösterdiği çabaları dil ve tarih alanında da gösterdiğini görüyoruz. Büyük Nutku ile yaptıklarının hesabını verdikten yaklaşık bir yıl sonra Atatürk Türk tarihinin araştırılması işini sistemli bir şekilde ele aldı. O'nun bu konularla ilgilenmesini Afet İnan şöyle anlatır: Kendisi 1928'de İstanbul'da Notre Dame de Sion Fransız okulunda iken okuduğu Fransızca bir kitapta, "Türk ırkının sarı ırka mensup olduğu, ikinci sınıf insan tipi olarak nitelendirildiği ve batılılara göre barbar ve yayılmacı bir kavim olarak gösterildiği"ne ilişkin görüşlerin yer aldığını anlatması üzerine M.Kemal'in "Hayır olmaz, bunun üzerinde meşgul olalım, sen çalış" dediğini ifade eder. Yine Atatürk "Türkler bir aşiret olarak Anadolu'da imparatorluk kuramaz. Bunun başka bir izahı olmak gerekir. Tarih ilmi, bunu meydana çıkarmalıdır" demiştir. Başlangıç noktasını Türkleri hor gören ve yanlış tanıtan batılı tarihçilerin görüşleri oluşturan tarih çalışmalarına bu düşüncelerle başlanmış ve bir plan hazırlığı dahilinde yürütülmesi amaçlanmıştı.

Bütün bu çalışmaları yürütecek bir kurum olması istendi. Bu amaçla 1930 Nisanında toplanan Türk Ocakları'nın VI. Kurultayı'nda Atatürk'ün isteği ile başkanlığına Tevfik Bıyıklıoğlu'nun seçildiği Türk Tarihi Heyeti oluşturuldu. 15 Nisan 1931'de ise daha sonra Türk Tarih Kurumu adını alan 'Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti' kuruldu. Cemiyet'in amacı Türk tarihini bilimsel olarak araştırmak ve yeniden yazmaktır. Bu amaçla başlayan çalışmaların sonunda tarih tezine uygun olarak "Türk Tarihinin Ana Hatları" isimli bir kitap hazırlandı. Kitapta Türk ırkı ve

tarihi eski çağlardan Cumhuriyet'e kadar kısaca ele alınmaktaydı. Kitabın gayesi *“asırlarca çok haksız iftiralara uğratılmış, ilk medeniyetin kuruluşundaki hizmetleri ve emelleri inkar olunmuş büyük Türk Milletine, tarihi hakikatlere dayanan şerefli mazisini hatırlatmak “olarak açıklanmıştır.*

Yeni bir ‘milli kimlik’ ve ‘milli şuur’ uyandırmak maksadıyla başlatılan çalışmaların özünü Osmanlı toplumsal yapısından çağdaş ve milli bir toplum olma düşüncesi oluşturmaktadır. Bütün bunların ise bilimsel metotlarla ortaya konması gerekmektedir. Bu durumu Atatürk,” Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır” sözleriyle ifade etmiştir.

Türk Dil Kurumu ve Dil Alanındaki Gelişmeler

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel prensip olarak uygulamaya koyduğu Milliyetçilik ilkesi Cumhuriyetin ilânından sonra yapılan tüm inkılâplarda kendisini göstermiş, özellikle Dil ve Tarih anlayışının bu paralelde değiştirilmesi ise yeni Türkiye için gerekli görülmüştür. Milliyetçilik prensibinin temeli kültür milliyetçiliğine dayandırıldığından yapılan inkılâplar bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. “Millet olma şuuru”nun ön plana çıkarıldığı inkılâplar (sokak adlarının Türkçeleştirilmesi; Ticaret alanında Türkçe konuşulmasının sağlanması; Türkçe soyadı kullanımının gerçekleştirilmesi; Eğitim dilinin bir ve Türkçe olması gibi) yeri ve zamanı geldiğinde birer birer yapılmış kültür milliyetçiliği anlayışının parçalarıdır.

Dil ve Tarih şuuru, bir milletin oluşmasında başlıca rolü oynayan, milleti millet yapan unsurların başında gelir. Atatürk “Millet, dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimai heyettir”. diyerek tanımladığı millet kavramının en önemli özelliğinin dil birliği olması gereğini uygulama alanına koymuş, yapılan bir dizi inkılâplarla bunu sağlamaya çalışmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduğu zaman henüz yazı dili, bir hayli ağır ve halk tarafından anlaşılmaz durumdaydı. Milli bir dilin kullanılmasının gerekliliğini duyan Mustafa Kemal daha 22.11.1924 tarihinde Samsun'da öğretmenlerle yaptığı konuşmasında;

“Efendiler, milli terbiyenin (eğitimin) ne demek olduğunu bilmekte artık bir gûnâ teşevvüş (kargaşa tarzı) kalmamalıdır. Bir de milli terbiye esas olduktan sonra onun lisanını usulünü vasıtalarını da milli yapmak zarureti gayri kabili münakaşadır (tartışması dahi olanaksızdır). diyerek konunun önemini belirtmiş, 1928 yılına gelindiğinde ise milli dilin yaratılması yolundaki çalışmalara hız kazandırarak gelişmeleri bu yöne çekmiştir.

1928 yılına kadar Osmanlı aydınları tarafından dil ve alfabenin sadeleştirilmesi konusunda epey çalışmalar olmasına karşılık herhangi bir sonuç alınacak radikal bir inkılâp yapılamamıştır.

Esasında Tanzimat dönemi sonrasında Servet-i Fûnun ve Meşrûtiyet dönemlerinde edebiyatçıların çoğu ağırlaşan Osmanlıca'ya karşı yeni bir dil ve üslup arayışlarına girmişlerdir. Şinasi, Muallim Naci, Ahmet Cevdet Paşa gibi şahsiyetler yazı dilinin sadeleşmesi gerektiğini söyleyen öncülerdir. Ancak

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e gelene dek dil ve alfabenin ıslah edilmesi gerektiği söylenilmiş, fakat pek yol alınamamıştır. 20.yy'a gelindiğinde çağın milliyetler çağı olması dolayısıyla toplumumuzda bir milliyet şuuru uyanmaya başlamış bunun neticesinde de dilde Türkçeleşme akımı hızlanmıştır.

Dildeki sadeleşme akımına etkili olan bir başka hareket de Osmanlı Devleti dışındaki gelişmelerdir. Türkoloji alanındaki çalışmaların önem kazanması ve diğer Türk kültür merkezlerindeki meydana gelen "Sadeleşme ve Türkçe'nin ıslahı" gibi akımlardır. Bütün Türk dünyasında anlaşılabilir ortak bir yazı dilinin kullanılması ve dilde birlik sağlanabilmesi gayesi ile İsmail Gaspıralı'nın 1883 yılında Kırım'da çıkardığı Tercüman adlı gazete dilde Türkçe kullanma akımını hızlandırmıştır. Devam eden dönemlerde II. Meşrûtiyetin ilân edilmesi ile milli şuurun yayılmak istenmesi Türkçe kullanma taraftarlarını çoğaltmıştır. "Türk Derneği", "Genç Kalemler", "Yeni Lisan" gibi adlar altında toplanan yayınlarda İstanbul ağzının esas alındığı bir dilin kullanılması gerektiği söylenilmiştir.

Tanzimat döneminde "Dilde Sadeleşme" olarak başlayan hareket 20.yy başında Türkçeleşme olarak kendini göstermiştir. Bütün bu sadeleşme ve Türkçeleşme çabalarına rağmen Cumhuriyet devrine gelindiğinde Türk Dilinin sadeleşmesinde henüz istenilen seviyeye ulaşılammıştır.

1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilen yeni Türk harfleri; dil konusunda gramer, imla sorunlarına çözüm getirememiş sadece "Milli dilin" yaratılması için gerekli zemini hazırlamıştır. Mustafa Kemal tarafından dil konusuna özellikle milli bir toplum yaratma çabası için oldukça önem verilmiştir. 1931 yılında Afet İnan'a dikte ettirdiği aşağıdaki sözleri bu açıdan dikkat çekicidir.

"Türk milletinin dili Türkçedir. Türk Dili dünyada en güzel ve en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk dilini çok sever ve yükseltmek için çalışır. Bir de Türk Dili Türk Milleti için mukaddes bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği nihayetsiz badireler içinde ahlâkını ânânelerini, hatıralarını, menfaatlerini elhâsıl bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olunduğunu görüyor. Türk Dili, Türk Milletinin kalbidir, zihnidir."

Dilin bir milletin oluşmasındaki rolü Atatürk tarafından üzerinde durulmakla beraber, Türkçe'nin Osmanlı döneminde ikinci plana itilişine bir reaksiyon olarak da Türkçe'nin zengin bir dil haline getirilmesini istemekteydi.

"Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması milli hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk Dili, dillerin en zenginlerindendir. Yeter ki bu dil şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır." diyen M. Kemal Türk Dil Kurumu'nun kurulması için yönlendirmede bulunmuştur. Alfabe encümeninin imla-gramer gibi konularda yetkili olamayışı ve Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasıyla da Türk Dilini tetkik etmek ve sonuçlarını yayınlamak amacıyla 12 Temmuz 1932 tarihinde Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Türkçe'nin bir bilim ve kültür dili haline getirilmesini amaçlayan Türk Dili Tetkik Cemiyeti daha sonra Türk Dil Kurumu adını alacaktır. Değişik alanlarda yapılan çalışmalar sonucunda TDK, Osmanlı döneminde hor görülen sadece halkın konuştuğu Türkçe'yi, yazı diline çekerek Türkçe'nin gelişmesini sağlamış milli bir dil yaratılmasına katkıda bulunmuştur. Bu çerçevede halk ağzından yapılan derleme tarama çalışmaları

sonucu binlerce Türkçe kelime kullanılır hale gelmiştir. Mustafa Kemal çoğu zaman kurumun çalışmalarını yakından takip etmiş, bizzat kendisi de Türkçe kelimeler kullanarak devrin aydınlarına, yazarlarına örnek olmuştur. Türkleşme akımı içerisinde dilimize kazandırılan üçgen, artı, aç gibi terimler Mustafa Kemal'in kendisine aittir. TDK tarafından MEB'na tavsiye edilen bilimsel terimlere binlerce Türkçe karşılıklar önerilmiş, ders kitaplarında bunlar kullanılmıştır.

Atatürk Kurumun bu yöndeki çalışmalarını takdir eden konuşması *“Dil Kurumu en güzel ve feyizli bir iş olarak türlü ilimlere ait Türkçe terimleri tespit ve bu suretle dilimiz yabancı dillerin tesirinden kurtulma yolunda esaslı adımını atmıştır. Bu yıl okullarımızda tedrisatın Türkçe terimlerle yazılmış kitaplarla başlamış olmasını kültür hayatımız için mühim bir hadise olarak kaydetmek isterim”* şeklindedir.

Türk diline milli bir gelişme yaratabilmek için zararlı pürüzleri yok etmek ve yazı dili ile konuşma dili arasındaki açığı kapatmak yolundaki çalışmaları da dil inkılabının en büyük başarısıdır. Uzun süren savaş yıllarından çıkmış bir toplumun ekonomi, siyaset ve kültür alanlarında başarı sağlaması dünyada eşine az rastlanır bir durumdur. Atatürk'ün bizzat yönlendirdiği Türk Tarih Tezi gibi Güneş-Dil Teorisi de; Türklerin tarihte en eski uygarlığı kuran millet ve Türkçenin de dünya dillerinin en eski ve yüksek kültür dili olduğuna inanmasından kaynaklanmaktadır. Ancak dünyadaki Türkoloji çalışmalarının yeni olması ve Türkiye'de de henüz yetişmiş dilci olmaması sebebiyle bazı yanlışlar yapılmıştır. Bunlar Güneş-Dil Teorisinin ortaya atılmasından önceki aşırı Türkçeleşme ve daha sonrada bütün dünya dillerinin Türkçe'den yayıldığı şeklindeki inanmaları ve doğrultudaki gelişmelerdir.

Mustafa Kemal, “Hatay Meselesi dil işini geri bıraktırdı” diyerek 1938 yılında yazdığı mektupta bu konudan memnuniyetsizliğini belirtmiştir. Bizzat kendisinin geliştirdiği Güneş-Dil Teorisi ile aslında Türk dilinin eskiliğini ortaya koyarak yüzyıllardır dilini hor görmüş bir ulusa milli bir güven kaynağı olmak ünlü yabancı dilcilerin dikkatini Türk Dili üzerine çekerek bundan Türk ulusunu yararlandırmak ve ona eski ve köklü tarihi ile olduğu kadar dili ile de övünmeyi aşlamak istemiştir.

Türk Dil Kurumu kuruluşundan itibaren değişik dönemler geçirmiş dünyadaki düşünce akımlarına paralel görünen bir çizgi tutturmuştur. 1940'lardan sonra “Dilde Türkçecilik” “Öz Türkçecilik” şekline dönüşen politikası 1950'lerden sonra siyasi platformdaki çekişmelerden kendisini sıyıramamış, dolayısıyla bilimsel çalışmalarını tartışma sahnesine çekmiştir.

Osmanlı döneminden devralınan karma bir dil yerine köklü bir reformla milli dil yaratılmış ancak, milli dilin korunması ve işlenmesi yolunda M.Kemal'in düşüncelerine paralel bir gelişim sonraki yıllarda görülmemiştir. Çünkü iletişimin hızla geliştiği günümüzde yabancı dillerin etkisinden Türkçe'nin kendisini koruması oldukça zor olmaktadır.

B) Toplumsal Alanda Yapılan İnkıplar

Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal Paşa önderliğinde ortaya konan modernleşme olgusunun hayata geçirilmesinde toplumsal alanda yapılan inkıplar önemli bir yere sahiptir.

Şapka Kanunu ve Kılık Kıyafete İlişkin Düzenlemeler

Şapka kanunu ve kıyafete ilişkin düzenlemeler halkın günlük yaşamında önemli bir değişimi simgelemektedir. Bu alanda yenilik yapılması gereksinimi batılılaşma anlayışı ile birlikte ortaya çıkmış, çoğunlukla devlet memurlarının giyim kuşamlarından başlamak üzere batılı toplumlarca benimsenen giyim şekli Türklerin de hayatına girmeye başlamıştır. İkinci Mahmut döneminde sarığın yerini fes alırken, Cumhuriyet döneminde fesin yerini şapka alacak ve her iki süreç de sancılı bir seyir takip edecektir.

Şapka konusu ilk kez 1915 yılında Batıcılık akımı çerçevesinde dile getirilmiş ve fesin yerini şapkanın alabileceği yönünde görüşler kaleme alınmıştır. Ancak fesin dini bir sembol olarak görüldüğü halk arasında bu görüş geçerlilik kazanmamıştır. Hatta Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 yılında şapka aleyhinde İskilipli Atıf Hoca tarafından bir risale kaleme alınmıştır.

Mustafa Kemal Paşa 25 Ağustos 1925'te Kastamonu ve çevresine yaptığı seyahati sırasında uygar Türkiye'nin dış görünüşü ile de uygar olduğunu göstermesi gerektiğini ifade ederek, memlekette giyilmesi gereken kıyafetin tanımını yapmış ve bu kıyafeti tamamlayan başlığa da "şapka" denildiğini belirtmiştir. Bundan sora 2 Eylül 1925'de 2431 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile devlet memurlarına müşterek kıyafet ve şapka giyme zorunluluğu getirilmiştir. Takip eden günlerde din adamlarının kıyafetleri konusunda düzenleme yapılmış ve din adamı olmayanların dini kıyafetle gezmeleri yasaklanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde hassasiyetle durduğu şapka konusunda sivillere mecburiyet konmamasına karşın özellikle Ankara hükümeti ve çevresinin şapka giymeye başladıkları görülmektedir. Kamuoyunun bu konuda yavaş yavaş olgunlaşması üzerine 16 Kasım 1925'de Konya mebusu Refik (Koraltan) bey ve arkadaşları tarafından şapka kanunu teklifi Meclis'e sunulmuş ve farklı görüşlerin ortaya konduğu görüşmeler sonunda 25 Kasım 1925'de **671 sayılı Şapka İktisası Hakkındaki Kanun** kabul edilmiştir. Kanunun ilk maddesinde "TBMM üyeleri ile genel, özel ve bölgesel idarelere ve bütün kuruluşlara bağlı memurlar ve müstahdemler Türk milletinin giymiş olduğu şapkayı giymek zorundadır. Türkiye halkının da genel başlığı şapka olup buna aykırı bir alışkanlığın sürdürülmesini hükümet yasaklar" denilmektedir.

Şapka kanununun temel gerekçesi medeni milletlerle arada bir fark gibi algılanan mevcut baş giysisinin değiştirilerek ortak bir giyim tarzına ulaşmaktır. Böylelikle batının Türkler hakkındaki önyargılarının önüne geçilerek batılılardan farksız olunduğunun vurgusu yapılacaktır. Şapka kullanımı halk arasında yaygınlaştıktan sonra 1934 yılında **Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun** çıkarılmış ve laiklik prensibinin bir gereği olarak "din adamlarının dini kıyafetleri yalnız dini törenler sırasında giyebilecekleri, diğer zamanlarda sivil

kiyafet kullanacakları” kararlaştırılmıştır. Gündelik hayatta din adamlarının da sarıklarını çıkarmalarıyla birlikte ulus bilincinin geliştirilmeye çalışıldığı bu dönemde fertlerin görünümünün de bir olması sağlanmıştır.

Kıyafete ilişkin düzenlemeler yapılırken yasal açıdan kadın kıyafetlerine ilişkin bir yaptırım konulmamış ancak CHP tarafından çarşaf ve peçenin kaldırılması yönünde illere talimat yollanmıştır. Çarşaf ve peçenin kaldırılması konusunda temkinli hareket edilirken, halk arasında propaganda yapmaya önem verilmiş ve Belediyelerin hassas tutumları sayesinde çarşaf ve peçe kullanımı büyük ölçüde azalmış ve bunun yerini manto ile baş örtüsü almıştır. Yine batıdan alınan giysi modellerinin moda aracılığıyla yayılması sonucu kendiliğinden bir değişme ve modernleşme olmuştur. Zamanla şapka konusunda da hassasiyet azalmış, kanun yürürlükte olmasına rağmen devlet dairelerinde ve günlük hayatta giyilmesi zorunluluk olmaktan çıkmıştır.

Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kaldırılması

Tarihi 8.yüzyıla kadar giden ve 10-11. yüzyıllarda kurumlaşan tasavvuf düşüncesinin işlendiği yerler olan tekke, zaviye ve türbeler, Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli rol oynamıştır. Sosyal yardımlaşma, edebiyat ve güzel sanatlar öğretmek, ruh terbiyesi vermek gibi görevleri bulunan ve Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde etkin olarak görev yapan bu kurumlar, devletin gerilemesine paralel olarak diğer kurumlardaki çözülmeden nasibini almıştır. Tekkelerin durumunun düzeltilmesine yönelik olarak Osmanlı Devleti’nce bazı girişimlerde bulunulmuştur. Tarikat ve tekkelerin milli mücadele sırasında yerine getirdiği işlev düşünüldüğünde bu dönemde halen önemini koruduğu anlaşılmaktadır. İstanbul’dan Ankara’ya geçmek isteyen milli güçlerin ve askeri malzemenin iletilmesinde etkin olan Özbekler Tekkesi bu durumun en güzel örneğidir.

Cumhuriyet sonrasında başlayan inkılaplar sürecinde sosyal hayatın düzenlenmesine yönelik gelişmelerden tekke ve türbeler de nasibini almış ve o sırada çıkan Şeyh Sait İsyanı da bu süreci hızlandırmıştır. Cumhuriyet’in üzerine oturduğu ilkeler ve yaşanan köklü değişimde bu tür kurumlara yer yoktur. Mustafa Kemal 30 Ağustos 1925’de Kastamonu’da yaptığı konuşmada “Efendiler ve ey millet biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müridler ve mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakiki tarikat tarikatı medeniyedir” diyerek bu konudaki tavrını belli etmiştir. Nitekim Bakanlar Kurulunun 2 Eylül 1925 tarihli talimatnamesi ile 773 tekke ve 905 türbe kapatılarak eğitim kurumu olarak değerlendirilmek üzere Milli Eğitim Bakanlığına devredilmiştir. Şapka Kanununun kabulünün ardından Meclis’e getirilen Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması hakkındaki kanun teklifi, şapka kanunu görüşmeleri sırasında ileri sürülen aleyhte fikirlerin etkisi altında görüşülmüş ve 30 Kasım 1925’de **677 sayılı kanunla** bu kurumlar kaldırılmıştır. Ayrıca şeyhler ve zaviyedarlara bu sıfatları nedeniyle verilen vakıf işlerine bakma görevi de 677 sayılı kanunla kaldırılmıştır. Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasının Takriri Sükun kanununun geçerli olduğu bir devreye rastlaması bu konudaki olumsuz tepkileri bertaraf etmiş, kanunun şapka kanununun akabinde çıkarılması, onun arka

planında kalmasına ve ikisine gösterilen tepkinin birleştirilmesine veya şapka yoluyla ifade edilmesine yol açmıştır.

Yönetimin aldığı tedbirler sonucu bu konu uzunca bir süre gündeme gelmemiş ancak gerek tek parti döneminin sonlarına doğru laiklik anlayışının yumuşaması, gerekse çok partili hayata geçiş sırasında gizli bir potansiyel olarak halk arasında bu kurumlara duyulan sempatinin siyasal bir avantaja dönüştürülmesi isteği, mevcut kanunun ilk maddesine yapılan bir ek ile “Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla, büyük sanat değeri bulunanların Milli Eğitim Bakanlığınca umuma açılabileceği” kararının alınmasında etkili olmuştur.

Takvim, Saat ve Ölçü Sisteminin Değiştirilmesi

Tarih boyunca farklı toplumlar tarafından farklı başlangıç tarihleri esas alınarak çeşitli takvimler kullanılmıştır. Osmanlılar tarafından önce Hz. Muhammed’in hicret ettiği 662 yılını başlangıç olarak alan Hicri takvim, daha sonra da güneş yılını esas alan Rumi takvim kullanılmaya başlanmıştır. Hicri ve Rumi takvimler arasında fark olması ve iki takvimin aynı anda kullanılması karışıklıklara yol açtığı için 26 Aralık 1925’de **698 sayılı kanunla** 1 Ocak 1926’da yürürlüğe girmek üzere uluslararası takvim olan Miladi takvim kabul edilmiştir. Uluslararası takvimin kabul edilmesi özellikle batı ile ticari alanda yaşanan karmaşayı gidermek bakımından önemli bir adımdır.

Takvime ilişkin son değişiklik 10 Ocak 1945’de bazı ay adlarının değiştirilmesidir. Buna göre Teşrinievvel, Teşrinisani, Kanunuevvel, Kanunusani isimleri Ekim, Kasım, Aralık, Ocak şeklinde değiştirilmiştir.

Osmanlı Devleti’nde takvimde olduğu gibi saat sisteminde de farklı kriterler esas alınmaktaydı. Türkiye’de güneşin battığı anı 12.00 olarak kabul eden alaturka saat sisteminin kullanılması, güneşin farklı yerlerde farklı zamanlarda batması nedeniyle saatte ulusal birliğin sağlanmasını engellemekteydi. Bunu ortadan kaldırmak amacıyla yeni takvim sisteminin kabul edildiği gün 697 sayılı kanunla günün gece yarısından başlayıp, saatlerin sıfırdan 24’e kadar sayılması ve Greenwich’e göre 30. derecede bulunan meridyenin Türkiye Cumhuriyeti saatleri için esas alınması kabul edilmiştir.

Ölçü sisteminin uluslararası bir standarda kavuşturulmasının sağlanması 19. yüzyılda ortaya konmuş ve pek çok devletin katılımı ile dünyadaki ölçü anarşisine son vermek ve metre sisteminin yerleşmesini sağlamak amacıyla Beynelmilel Ölçüler Bürosu kurulmuştur. Bu dönemde metre ve kilogramın batılı ülkeler tarafından kullanılması zorunlu kılınmıştır. Ağırlık ölçüsü olarak kantar, batman, kile, şinik, dirhem; uzunluk ölçüsü olarak endaze, arşın, parmak, kadem, kulaç ve fersah gibi birimler kullanan Osmanlı Devleti, 1869’da yayınlanan bir kanunla metre ve kilogram ile tanışınca diğerlerinin bütünüyle ortadan kaldırılmaması nedeniyle ortak bir standart geliştirememiştir. Pek çok batılı ülkenin kullandığı sistemin Türkiye’de de esas alınmasını sağlamak amacıyla konu 2 Şubat 1931’de Meclis’te görüşülmeye başlanmış uzunluk, ağırlık, hacim ve litre esasından alınan ölçülerle ısı, ışık, elektrik ve güç birimleri tespit edilerek 26 Mart 1931’de 29 maddeden oluşan kanun kabul edilmiştir. Yeni ölçülerin düzenlenmesini anlatan Ölçü Nizamnamesinin çıkarılması Ağustos 1933 sonlarında gerçekleştirilmiştir. Kısaca metrik sistem olarak adlandırılan yeni ölçü

sitemi, Türkiye'nin iktisadi açıdan batı ile bütünleşmesi bakımından önemli bir gelişmedir.

Soyadı Kanunu

Atatürk inkılapları arasında önemli bir yere sahip olan soyadı kanunu, bir bakıma daha önce yapılan toplumsal düzenlemelerin tamamlayıcısı niteliğindedir. Çağdaş anlamda soyadı, kişi hak ve özgürlüklerinin ortaya çıkmasıyla yaygınlaşmış ve bugünkü düzeyine ulaşmıştır. Soyadı kanunundan önce yalnız öz adın, aile adının veya doğum yerinin ayırıcı özellik olarak kullanıldığı Osmanlı toplumunda, bu durum nüfus kayıtlarında karışıklıklara, askere alma işlemlerinde veya iktisadi ilişkilerde zorluklara yol açmaktaydı.

Tanzimatla birlikte Osmanlı Devleti'nde kurumsal yapının karmaşıklaşmaya başlamasıyla ve batı tipi okulların açılmasıyla beraber soyadına olan ihtiyacın belirginleştiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde askeri okullarda doğum yeri ismin sonuna eklenerek kullanılmak suretiyle bir düzenleme yapılmış, daha sonra 1925 yılında Maarif Vekaleti tarafından okullara gönderilen bir genelge ile öğrencilerin aile adlarını kullanmalarına ilişkin düzenleme yapılmıştır.

Cumhuriyet döneminde soyadı kanununa zemin hazırlayan en önemli yasal gelişme 1926 yılında Medeni kanunun kabul edilmesidir. Kanunun 25. ve 26. maddelerine göre aile isimlerinin alınması hükmü konulmuş ancak bütünüyle hayata geçirilememiştir. Soyadı konusunun yasalaşması için bundan sonra epey zaman geçmesi gerekmiş ve nihayet 1934 yılında İçişleri Bakanlığınca hazırlanan tasarı 11 Mart 1933'de Meclis'e sunulmuştur. Tasarının gerekçesinde aile adı kullanmanın pek çok yerde gelenek halini aldığı ancak Türkiye'de uygulamanın isteğe bırakılarak karışıklıklara yol açtığı belirtilerek soyadı kullanılmasının zorunlu hale getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Kanun 16 Haziran 1934'de Meclis'te görüşülmeye başlanmış ve oldukça tartışmalı geçen görüşmeler sonucunda 21 Haziran 1934'de kabul edilen *2525 sayılı Soyadı Kanununun* 1 Ocak 1935 tarihinde yürürlüğe konulması kararlaştırılmıştır.

Soyadı kanunu ile vatandaşların birbirinden ayırt edilmelerini sağlamanın ötesinde farklı kimliklere sahip olan halkın milli bilince sahip olmasını temin etmek amaçlanmıştır. Kanunun kabulünden bir süre sonra 29 Kasım 1934'de *Efendi, bey, paşa gibi unvan ve lakapların kaldırıldığına dair kanun* çıkarılmıştır. Bu kanunla daha önce kullanılan lakap ve unvanların soyadı olarak alınmasının engellenmesi de sağlanmıştır. 24 Kasım 1934 tarihinde *2587 sayılı yasa* ile Mustafa Kemal'e Atatürk soyadı verilmiştir. Kanunda soyadı almaya ilişkin kurallar belirtilmediği için olası kargaşalıkları önlemek amacıyla Soyadı Nizamnamesi yayınlanmıştır. Buna göre alınan soyadları en geç 2 Temmuz 1936 tarihine kadar nüfus kayıtlarına geçirilecek, söylenişte, yazıda ve imzada öz ad önce soyadı sonra yazılacaktır. Alınan soyadı ancak mahkeme kararı ile değiştirilebilecektir. Alınan soyadlara bazı eklerin getirilmesi, başka milliyet gösteren soyadlarının alınması yasaktır.

Hafta Tatili Kanunu

Cumhuriyet öncesinde dini bayram günlerinin tatil edilmesi dışında hafta tatili yapma geleneği yoktu. Osmanlı Devleti'nde fiili olarak Cuma namazı nedeniyle ticarethane ve devlet dairelerinde çalışılmamasına rağmen yasal bir düzenleme yapılmamıştı. 31 Aralık 1923'de Cuma günlerinin çalışanlar için tatil edilmesine ilişkin kanun layihası Meclis'e sunulmuştur. Asıl amacının iktisadi olduğu belirtilen kanun 2 Ocak 1924'de kabul edilmiştir. Zamanla batılı ülkelerle iktisadi alanda yaşanan sıkıntılar nedeniyle hafta tatilinin değiştirilmesi fikri ortaya konmuş ve ulusal bayram ve genel tatiller hakkında kanun teklifinin hazırlanması ve kabul edilmesi 1935 yılında gerçekleştirilmiştir. Kanuna göre 35 saatten az olmamak üzere Cumartesi günü saat 13'ten başlayarak her haftanın ilk günü (Pazar günü) tatil olacaktır. Ayrıca 29 Ekim, 30 Ağustos, 23 Nisan gibi milletin müşterek sevinç duyduğu günlerin ulusal bayram olarak kutlanması gerektiği, dini bayramların yanısıra 1 Mayıs, 31 Aralık ve 1 Ocak günlerinin de medeni milletlerde olduğu gibi tatil olarak kabul edilmesi kararlaştırılmıştır.

Bu Bölümle İlgili Okuma Kitapları ve Makaleler:

- A. Afetinan, "*Atatürk ve Tarih Tezi*", **Belleten**, cilt:III, Nisan 1939
A. Afetinan, **Atatürk'ten Mektuplar**, Ankara 1981
I. Türk Tarih Kongresi Zabıtları, İstanbul 1932
Enver Ziya Karal, "*Atatürk'ün Tarih Tezi*", **Atatürk Hakkında Konferanslar**, Ankara 1946
Ahmet Cevat Emre, **Atatürk'ün İnkılap Hedefi ve Tarih Tezi**, İstanbul 1956
Bekir Sıtkı Baykal, "*Atatürk ve Tarih*", **Belleten**, cilt:XXXV, sayı:137-140, Ankara 1971
Bayram Kodaman, "*Atatürk ve Tarih*", **Atatürk ve Tarih**, Ankara 1982
Ekrem Akurgal, "*Tarih İlimi ve Atatürk*", **Belleten**, cilt:XX, sayı:77-80, Ankara 1956
Bernard Lewis, "*Türkiye'de Tarihçilik ve Milli Uyanış*", **Türk Yurdu**, sayı:2, 1960
Afet İnan, "*Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşu'na Dair*", **Belleten**, cilt:XI, sayı:42, Nisan 1947
Uluğ İğdemir, **Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu**, Ankara 1973
Fahri Çoker, **Türk Tarih Kurumu, Kuruluş Amacı ve Çalışmaları**, Ankara 1983
Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih*, Afa yay, İstanbul 1993.
Afet İnan, "*Milliyetin Temeli Olan Dil Birliği*", **Atatürk'e Saygı**, TDK, 1969
Ağah Sırrı Levend, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, TDK, 3. bsk., Ankara 1972
Kenan Akyüz, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)**, 4. Bsk.
Zeynep Korkmaz, **Cumhuriyet Döneminde Türk Dili**, Ankara 1974
Ali Fehmi Karamanlıoğlu, "*Cumhuriyet'e Kadar Dilimiz*", **Türk Kültürü**, Yıl VII, s. 75, Ocak 1969
Zeynep Korkmaz, "*Dilde Doğal Gelişme ve 'Devrim' Açısından Türk Dil Devrimi*", **Türkoloji Dergisi**, A.Ü. DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü, C.IV, s. 1, Ankara 1972
David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)**, İstanbul 1979.
Ahmet Temir, **Milliyet Ülküsü İçinde Bilim ve Eğitim**, Ankara 1961
Abdülkadir İnan, "*Dış Türklerde Kırk Yıl Önceki Yazı Dili Meselesi*", **Türk Dili Belleten**, TDK, Seri III, s. 12-13, Ocak-Aralık 1948.
Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Hazırlayan: M. Kaplan, 1. Bsk., İstanbul 1976
Feyziye Abdullah Tansel, "*Arap Harflerinin Islahı, Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri (1862-1884)*", **Belleten**, Cilt 17, Sayı 66, Ankara 1953
Sami Özerdim, **Yazı Devriminin Öyküsü**, 2. Bsk., Ankara 1978
M. Şakir Ülkütaşır, **Atatürk ve Harf Devrimi**, 2. Bsk., Ankara 1981
İlber Ortaylı, "*Tarihsel ve Toplumsal Nedenleriyle Türk Harf Devrimi*", **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları**, 1923-1938, 14-16 Ocak 1977, İstanbul 1978
Mustafa Canpolat, "*Türkiye'de Yazı Devrimi Girişimleri*", **Yazı Devrimi**, TDK., Ankara 1979
Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, 1923, İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar, 3.Bsk., Ankara 1981

- Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara 1977
- Saadet Çağatay, "*Dilimiz Üzerine Düşünceler*", **Türk Kültürü**, s. 183, Yıl XVI, Ocak 1978
- Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yay., 2.Bsk., Ankara 1984
- F.Rıfki Atay, **Çankaya**, İstanbul 1980
- Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, TTK. 3.Bsk., 1998
- Sadri Maksudi Arsal, **Türk Dili İçin**, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti Neşriyatından, Milli Seri S-1, 1930, Kapak sayfası.
- Refet Ülgen, "*Türkçeleşen Terimler*", **Türk Dili**, Seri III, s. 1-3 Haziran 1945
- Abdülkadir İnan, **Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları**, TDK, İstanbul 1936
- H.R.Tankut, **Güneş-Dil Teorisine Göre Dil Tetkikleri**, İstanbul 1936.
- A.Dilaçar, "*Kemalizmin Dil ve Tarih Tezi*", **Atatürk Devrimleri: I. Milletlerarası Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul 1975.
- Vecihe Hatipoğlu, "*Atatürk'ten Üç Anı*", **Atatürk ve Türk Dili**, TDK, Ankara 1963
- Selami Kılıç, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiye'sine Türk İnkılabının Fikri Temelleri**, Erzurum, Atatürk Üniv. Yay., 1998
- M. Selim İmece, **Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri**, Ankara, İş Bankası Yay., 1959.
- Alexandre Jevakhoff, **Kemal Atatürk Batı'nın Yolu**, Çev: Zeki Çelikkol, İstanbul, İnkılap Yay., 1998
- Mustafa Kara, **Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler**, İstanbul, Dergah Yay., 1990
- Enver Behnan Şapolyo, **Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul, Türkiye Yay., 1964
- Hasan Küçük, **Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri**, İstanbul, Türedav Yay., 1976.
- İrfan Gündüz, **Osmanlılarda Devlet ve Tekke Münasebeti**, İstanbul, 1984
- Bayram Sakallı, **Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi**, İstanbul, İz Yay., 1997
- Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)**, Ankara, Başnur Matb., 1972
- Lemi Aksoy, **Modern Türkiye'de Ölçü İnkılabı**, İstanbul, Güneş Matb., 1941
- Enver Behnan Şapolyo, **Türk Soyadı**, İstanbul, Köyhocası Matb., 1935

VI. EKONOMİK ALANDA İNKILÂPLAR

a) Ekonomi Alanındaki Gelişmeler

Yeni Türkiye, bir taraftan yeni toplumu şekillendirecek idareci kadroları şekillendirirken, diğer taraftan da ekonomik gelişmeleri hızlandırmaya çalışmıştır.

Yeni Türk Devletinin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, bir devletin temel dayanaklarından olan “ülke”nin işgalden kurtarılmasıyla, her şeyin daha yeni başladığını düşünmekteydi. O, “...Askeri ve siyasi zaferler iktisadi zaferle taçlandırılmazlarsa elde edilen zaferler sürüp gidemez, az zamanda söner...” şeklinde ifade ettiği bir anlayışın sahibiydi. Bu anlayış, Mustafa Kemal Paşa’yı, “Gazi Paşa”lıktan “Atatürk” olmaya yükselten bütün karizmatik niteliklerinin pırlıtsını da taşımaktadır. Bir bakıma, 19. yüzyılın “yeni düzen”inde yetişmiş neredeyse bütün Osmanlı okumuş/aydınlarının zihinlerinin bir köşesinde yaşattıkları “değişim” ütopyasını hayata geçirmeyi başarmış olması ona tarihteki bu ayrıcalıklı yerini kazandırmıştır.

Doğu’da, Osmanlıların dışında, ekonomik ve toplumsal değişimi “batılı/batıcı” bir model çerçevesinde, tarihî bakımdan sürekliliği olan karşı-karşıya gelişlerin derinleştirdiği, karşılıklı peşin yargılarla örülmüş kalın duvarların gerisindeki dünyaya adım atarak denemeye çalışan ikinci bir toplum göstermek güçtür. Tanzimat’la başlayan Osmanlı değişim projesinde, 1918’e kadar birlikte bir deney yaşamış olan, özellikle Müslüman “imparatorluk teb’ası”nın kader çizgisindeki farklılaşma “çağdaştırmacı önderlik ve aydınların” niteliklerine bağlı olarak gelişmiştir. Atatürk’ün uyguladığı modelin özgünlüğü de burada kendini göstermektedir. Bu modelin “ulusal çıkarları öne alan, tam bağımsızlık ilkesine dayalı, demokratik” nitelikleri sıklıkla vurgulanmıştır. Bu bölüm, Atatürk’ün Ekonomik uygulamalarına ve yaklaşımlarına ilişkin bir bakış açısı kazandırmayı amaçlamaktadır. Şüphesiz, Osmanlı Devleti’nin çöküş dönemi sadece askeri yetersizliklerden kaynaklanmamaktadır. Böyle bir bakış açısı bizi 17. ve 18. yüzyılların “geleneksel ıslahatçıların” konumuna taşıyacaktır. Savaşlar ve askeri başarılar, savaşı sürdürebilme yeteneğiyle yakından ilgilidir ve bu yetenek her şeyden önce ekonomik güçle ilgilidir. Ortaçağın sonlarında ekonomik faaliyetler bakımından batı ve doğu arasında göze çarpan farklılıkların varlığından söz etmek belki zordur. Ancak; yeniçağa damgasını vuran temel gelişmeler olarak: kilisenin bilgi tekelinin kırılması, kitabın yaygınlaşması ve coğrafi keşiflerle birlikte düşünüldüğünde görülecektir ki; 16 ve 17. yüzyıllar, dönemin ticaretle güçlenen ve yükselen sınıfı olan “burjuva”ların önünde yeni ufuklar açmış, batılı toplumlarda, dünyanın farklı biçimde algılanmasını sağlayacak olan “büyük uyanış” da bu dönemde gerçekleşmiştir. Ekonomide verimliliğin artırılması bu dönemde devletlerin temel esaslarından biri haline gelmiş ve buna uygun yapılanmalar ortaya çıkmıştır.

Osmanlı imparatorluğunun çöküntüye doğru gittiğinin farkına varılmasıyla bu çöküntünün ekonomik sebeplere dayandığı şuuru aynı zamanda ortaya çıkmıştır. Ancak bu konuda ortaya konan çözüm teklifleri eski iktisadi ve sosyal sistemin yeniden yürürlüğe konması isteğinden ileri gitmemektedir. Başlangıçta Osmanlı sistemi bir sipahi sınıfının vergi toplayıcısı olarak fonksiyonunu ifa etmesine

dayanıyordu. Kendilerine verilen topraklara karşılık sipahiler bir taraftan öşürü topluyorlar, diğer taraftan da seferler sırasında gelirleriyle mütenasip sayıdaki süvariye emre amade kılmayı vaat ediyorlardı. Zamanla, teşkilatlanmış Avrupa ordularına karşı süvari sınıfının önemi azaldı. Nispeten daha disiplinli ve bir merkezde teşkilatlandırılan bir piyade ordusuna ihtiyaç hasıl oldu. Bu piyade ordusu maaşla tutulduğu için devletin yeni bir gelir sağlaması lazımdı. Bu ihtiyaç da devletin topraklarını artık sipahilere vermemesi, vergi toplama fonksiyonunun bir mültezimler sınıfına bırakılması şeklinde giderilmeye çalışıldı. Mültezimlik sistemi bazı yolsuzluklara sebep olduğundan, istenen sonuçlar elde edilemedi. Yeni sistem, devleti güçlendireceğine, aksine zayıflattı. Bu durumu önlemek amacıyla ortaya konulan layihaların karakteristik vasfı ise geriye yönelmiş olmalarıydı. Bu fikrî zaafın esasını Osmanlı kültürünün bir “gazâ” kültürü olmuş olmasında aramalıyız. Böyle bir kültürün iktisadî kavramlar üzerinde icra ettiği tesir, gelir kavramını fetih anlayış ve faaliyetine bağlamasıydı. Ancak nakit talebi karşısında bu görüşün ve beraberinde getirdiği sistemin faydası kalmıyordu. İşte Osmanlı devlet adamlarının uzun zaman yapamadıkları “fikrî atlama”, harbe dayanan –vergi toplama üzerine kurulu- bir iktisadiyat anlayışından vazgeçip, sabit bir alanda “*verimliliğin*” artırılması esasına dayanan yeni bir iktisadi anlayışa geçememiş olmalarıdır.

Çökmekte olan bir siyasal ve toplumsal yapıda “kurtarıcı”ların ortaya çıkması beklenen bir şeydir. Meşrutiyet döneminin reçete arayışları ve kurtarıcı bekleyişleri son güçlü “Osmanlı Padişahı” II. Abdülhamid’in devre dışı bırakılmasından sonra daha belirgin olarak kendini gösterir.

Muhalefet yıllarında Ahmet Rıza’ya –bir ara Prens Sabahattin’e-, “inkılâbın” ilk günlerinde “Cemiyet”e–İttihat ve Terakki-, ilk bunalımda “büyük kabineye” yüklenen bu misyon giderek kişiselleşmiş, “Babıali baskını”ndan sonra Enver Paşa’da yoğunlaşmış bu “*kurtarıcı*” beklentisi, bir kültürel davranış olmaya devam etmiştir.

İttihatçılar, belki ekonomiyi çok iyi bilmiyorlardı, belki dünyayı çok iyi tanımiyorlardı ama ; gene de Tanzimat’tan beri süregelen ıslahat hareketleri çerçevesinde şekillenmiş olan bir takım hedeflere kilitlenmiş bulunuyorlardı. Bu hedeflerin en önemlilerinden biri I. Dünya savaşının başlamasıyla gelişimi hız kazanan “*milli iktisat*” fikridir. Bu düşünce akımı, özellikle İttihat ve Terakki taraftarı gazete ve dergilerde yayınlanan yazılar vasıtasıyla işlendi ve bilhassa Alman ekolünün görüşlerinden etkilenmiş şekilde ortaya konulmaya başlandı.

İttihat ve Terakki güdümünde bir “*milli burjuvazi*” yaratarak buna dayanmak fikri, siyasal iktidarlarını sürdürmek isteyen bu kadrolar için en belirgin hedeflerden biri olmuştur. Bu çerçevede, savaşın başlamasının hemen ardından kapitülasyonlar kaldırılmış, şirketleşme desteklenmiş ve milli bankaların kurulmasına başlanmıştır.

Savaşın sona ermesi ve barış görüşmelerinin başlaması bir bakıma “Osmanlı” ekonomik mirasının tasfiyesinin sanıldığı kadar kolay olmadığını göstermiştir. Lozan’daki en çetin tartışma konularından birini ekonomik meseleler teşkil etmişti. Bu konuda “*eski düzen*”in devam etmeyeceğini batılılara göstermek kararlılığıyla, Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde (17 Şubat – 4 Mart 1923) düzenlenen “*Türkiye İktisat Kongresi*” ekonomik bağlamda

“ulusalcılık” yönelimine ilişkin atıfların oldukça yoğun yapıldığı bir toplantı olmuştur.

Türkiye İktisat kongresi, II. Meşrutiyet döneminde İttihatçıların dile getirdikleri sorunların ve hedeflerin benzer söylemle tekrarlandığı, fakat “*eski kozmopolit devir*”den farklı olarak, *yeni “milli” devirde bir siyasal örgütün değil, “devlet”in “milli iktisat” ilkelerini benimsediğini* ifade eden kararlar alarak kapanmıştır. “Misak-ı İktisadi” olarak adlandırılan ekonomik hedef ve yöntemleri ortaya koyan bu bildiriye esaslar bütün zorluklara ve sorunlara rağmen Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomik siyasetinin esaslarını teşkil etmiştir. Her uzmanlık alanında alınan kararlar rapor haline getirilerek yayınlanmış ve bu doğrultuda politikalar oluşturulmuştur. Kongre kararlarının genellikle liberal esaslara dayalı kararlar olduğu üzerinde durulmuştur. Ancak kongre kararlarına bakıldığında bu yorumun çok yalınkat kaldığı hemen gözlenecektir. Meselâ “*Çiftçi Grubunun İktisadi esasları*” başlığı altında sıralanan ve “*Reji Meselesi*”, “*Ziraat ve Maarif Meselesi*”, “*Asayiş Meselesi*”, “*Aşar Meselesi*”, “*Ziraat Bankası ve itibar-ı zırai meseleleri*”, “*Yollar meselesi*” ve çiftçilik ve hayvancılığa ilişkin diğer alt başlıklardan oluşan kararlarda devletin iktisadi alandaki belirleyiciliği gayet açık biçimde görülmektedir. Bu durum sanayi ve işçi gruplarının kararlarına bakıldığında daha iyi anlaşılmaktadır. Türkiye’nin bu yıllarda belirlediği ekonomik model “*Karma-ekonomik*” bir modeldir. Özel sektörün serbest faaliyeti desteklenmekle birlikte, bu noktadaki çeşitli yetersizlikler yüzünden devletin ekonomik alanda faaliyeti adeta bir zorunluluk olmuştur. Fakat bu kararların asıl dikkati çeken tarafı : devletin düzenleyiciliğine ve destekleyiciliğine yoğun olarak vurguda bulunulmasıdır. Daha sonraki yıllarda gelişecek ve “*devletçilik*” prensibi olarak sistemde yerini alacak olan bu yaklaşım, devlet-fert-toplum ilişkileri çerçevesinde ilginç bir seyir takip edecektir.

Türk devlet geleneğinin vesayetçi bir nitelik taşıdığı iyi bilinmektedir. Bu bakımdan, II. Meşrutiyet yıllarında şekillenmeye başlayan ve “devlet güdümünde” geliştirilen yeni iktisadi fikirler ; Türk Yurdu, Halka Doğru, İktisadiyat Mecmuası gibi dergiler ve meselâ “İstihlak-ı Umumiye-yi Tensik ve Menafi-i Milliye-i İktisadiyeyi Müdafaa Cemiyeti” gibi yarı-sivil örgütler ve Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Tekinalp, Suphi Nuri gibi İttihatçı ve “yenilikçi” aydınlar aracılığıyla bir anlamda devlete egemen olan “İttihatçı-yenilikçi-ulusalcı” iktidarın ekonomiye ilişkin yaklaşımlarının arka planını oluşturmaya ve bunu toplumda yerleştirebilecek bir “halkı aydınlatma” kampanyasına dönüştürmeye çaba harcadılar.

Cumhuriyetin kurulması, iktidar/aydın işbirliğinin yönlendirdiği ve belirlediği bu kampanyaların daha etkin şekilde sürdürülmesi için imkânları artırmıştır denilebilir. Yukarıda anılan yarı-sivil örgütler ve aydınlar gazetelerde “*yeni iktidarın*” meşruiyet çerçevesi içinde söylemlerini geliştirmeye devam etmişlerdir. Nitekim, 1929 yılının sonlarında, Türk maliyesi ve ekonomisi üzerinde ağırlığını iyice belli etmeye başlayan dünya ekonomik bunalımı karşısında bir takım tedbirler almayı gerekli gören hükümetin bu politikasının ana hatları Başbakan İsmet (İnönü) tarafından dile getirildi: “...*millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyecek, kanaatkâr bir hayata girmek zorunda kalacaktır...Yerli malına revacı artırmak gayesiyle...bütün vatandaşların şuurunı uyandırmak üzere devletin*

bütün kuvvetlerini harekete geçireceğiz...” Bu cümleden olarak Türk Parasının kıymetini korumak üzere alınan tedbirlerin hassasiyetle uygulanmasının yanı sıra, tasarruf alışkanlığının geliştirilmesi, “yerli malı” kullanma kampanyaları, tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi, üretimin çeşitlendirilmesi ve ulusal kaynakların daha verimli ve rasyonel şekilde kullanılmasına dönük çabalar hayati bir önem kazandı.

Bu bağlamda çaba harcamak üzere 1929 Aralık ayında “Türkiye Cumhuriyeti Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin himayeleri altında *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*” kuruldu. Cemiyet yarı-resmi bir nitelik taşımaktadır ve kurucuları TBMM Başkanı Kâzım (Özalp), TBMM Başkan Vekili Hasan (Saka), Yusuf Kemal (Tengirşenk), Saffet (Arıkan), Mahmut (Soydan), Celal (Bayar), Fuat (Umay), Rahmi (Köken), Reşit Saffet (Atabinen), Besim Atalay, Ziraat Bankası Umumi Müdürü Şükrü (Ataman) ve Emlak Bankası Umumi Müdürü Hakkı Saffet (Tan) Beylerdi.

Kurucuların isimlerinden ve iktidar içindeki konumlarından da açıkça anlaşılacağı gibi iktidarın yarı-sivil bir uzantısı olan bu cemiyet, aslında Başbakan’ın 12 Aralık’taki meclis konuşmasında işaret ettiği tedbirlerin alınması ve uygulamasının yaygınlaştırılması amacını taşımaktaydı ve kısa zamanda ülke sathında örgütlenmesi sağlandı. Cemiyetin kurucular kurulu 1930 Mayıs’ında yaptığı toplantıda bir Neşriyat Encümeni ve bir İktisat Encümeni oluşturdu. Dönemin ders kitaplarından biri olan Tarih IV’te Milli iktisat ve tasarruf Cemiyeti’ne ayrı bir başlık açılmış olması bile cemiyetten beklenen çalışmalara ne kadar önem verildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir Cumhuriyetin etkinliklerinin aktarıldığı bu eserde yayın faaliyetleri ayrıca vurgulanmaktadır

1929 genel buhranı Türkiye’nin önemli bir eksiğini de açık şekilde ortaya koymuş bulunuyordu : fertlerin elindeki sermaye yetersizdi ve devletin ekonomiyi yönlendirmekten ziyade bu alanda yatırımları bizzat yapmasından başka çare yoktu. Bu sırada İktisat Vekâleti sözü edilen konulara ilişkin bir dizi çalışma yapmaktaydı ve yurt dışından çağırılan yabancı uzmanların yardımıyla ülkenin genel iktisadi durumunun gözden geçirilmesine girişilmişti. Diğer taraftan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, ülkedeki genel durumu anlamak ve halkın yaşadığı hayatı görmek için çıktığı yurt gezisinin etkisiyle, hükümete iktisadi bakımdan alınması gerektiğini düşündüğü bir dizi öneride bulundu.

Çünkü bu dönemde makine kullanımı son derece sınırlıdır. Makine gücü kullanan kuruluşların toplam sayısı 374 ve bunların kullandıkları toplam beygir gücü de 20.977’dir. 1915 yılında bu sektörlerin toplam üretim değerleri 7.570.470 TL’dir. Bu yıllarda sanayi için hayati derecede önemli olan birçok maddenin üretimi sıfırdır (Demir, Çelik vb. madenler gibi).

Yetişmiş insan gücü ile ilgili istatistikler ise daha da çarpıcıdır. Nitekim; Nüfusun % 85’i kırsal alanda yaşamaktadır. Milli gelirde tarımın payı % 67’dir. Ekilebilir arazi % 32, ekilen arazi % 5, aile başına ekilen arazi 25 dönüm. Makine kullanmayan işletmelerin oranı % 95.68 dir.

İşte böyle bir sanayi yapısının üzerine “iktisadi bağımsızlık” ilkesine uygun bir yapılanma sağlanacaktı. Bunun için de iktisat kongresi toplanması sağlanacaktır.

Türkiye İktisat Kongresi

Yeni Türk devleti kurulduğunda karşı karşıya kaldığı iki temel problem milletteleşme ve sanayileşmedir. Cumhuriyetimizin kurucusu büyük Atatürk, milli istiklalden yani "istiklal-i tam"dan siyasi ve iktisadi bağımsızlığı anlıyordu. İktisadi bağımsızlığı sağlayabilmek için de her şeyden önce bir iktisadi program tesbit etmek gerekiyordu. Bu amaçla, daha Cumhuriyet ilân edilmeden önce 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihlerinde İzmir'de I. Türkiye İktisat Kongresi toplandı. Kongrenin toplandığı tarihin seçilişi tesadüfi değildir. Hatırlanacak olursa bu tarihlerde; Lozan'daki barış görüşmeleri, kapitülasyonlar ve Misak-ı Milli konularında Türk heyetinin ısrarı üzerine bir anlaşmaya varılmadan kesilmişti. Bu kritik devrede, söz konusu meselelerde bir taviz verilmeyeceğinin batılılara anlatılması lazımdı. 1135 delege ile toplanan kongrenin temel amacı elbette ki sadece bu değildi. Aynı zamanda Türkiye'nin ekonomideki yakın ve uzak hedeflerinin de tespit edilmesi gerekiyordu. Kongrede devlet adamlarının, özellikle Atatürk'ün yaptığı konuşmalar dikkate değer konuşmalardır. Kongrenin tartıştığı konular Atatürk'ün daha önce 1 Mart 1922'de TBMM'nde yaptığı bir konuşmada dile getirilmiş meselelerdi. Bu konuşmada şu hususlara temas edilmişti:

1) Avrupa rekabeti yüzünden mahvolmuş ve ihmal edilmiş olan sanayii ve ziraati ihya ve çağdaş vasıtalarla techiz etmek,

2) Umumi çıkarları doğrudan doğruya ilgilendiren kurumlar ve ekonomik teşebbüsleri gücümüz nisbetinde devletleştirmek,

3) Madenlerimizde, diğer ekonomik konularda ve bayındırlık işlerinde kullanılmak isteyen sermayenin sahiplerine hükümetçe her türlü kolaylığı göstermek,

Daha 1923 yılı başlarında, henüz Cumhuriyet bile ilân edilmemişken ; İzmir'de yapılan Türkiye İktisat Kongresinin açış konuşmasında bu noktaya temas ediliyordu : *"...Özel ekonomik teşebbüsler de serbest pazarla çarpışmaya hazır olabilecek bir seviyeye varmamıştı. Tanzimatın açtığı çığır serbest ticaret devri Avrupa rekabetine karşı kendisini koruyamayan ekonomik yaşantımızı yine ekonomik yönden, kapitülasyon zinciriyle bağladı..."* Bu ifadeler Mustafa Kemal'in bir açık pazar haline getirilen ülkemizin ekonomik durumu hakkındaki bilinçliliğini gösteren delillerdir. O'na göre devlet gerçekten bağımsız değilse *"...kendi uyruğundaki halka koyduğu vergiyi, yabancılara uygulayamaz, kendi gümrük rejimleri ve her türlü vergi işlemlerini düzenleme hakkına sahip olamaz, kendi kanunlarına göre yargılama hakkını yabancılara uygulayamaz. Devletin ve milletin yaşantısına yapılan müdahaleler, bundan daha da fazladır. Milletın ekonomik ihtiyaçlarından olan mesela demiryolu inşaatı, fabrika inşaatı gibi konularda devlet serbest değildir. Böyle bir şeye başladığınız zaman her ne olursa olsun yabancılar işe karıştırlardı. Yaşantısını sağlama yeteneğinden yoksun olan bir devlet bağımsız olabilir mi ?"* Mustafa Kemal'e göre tam bağımsız devlet ekonomik bakımdan da bağımsız olan devlettir.

Aynı kongrede İktisat Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey'in yaptığı konuşma ekonomik politikanın sınırlarını daha kesin ve açık biçimde çizmektedir :

"...Biz ekonomi tarihi içindeki ekollerden hiçbirine benzemeyiz. Ne bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar ekolü, ne de sosyalist, komünist, etatist veya himaye ekolünden değiliz. Bizim de Yeni Türkiye'nin yani ekonomik anlayışına göre, yeni bir ekonomi ekolumuz vardır. Buna ben Yeni Türkiye Ekonomi Ekolü

diyorum. Yukarıda belirttiğim ekonomi ekollerinden hiçbirine bağlı olmamakla beraber, memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan faydalanmaktan geri kalmayacağız. Yeni Türkiye, karma bir ekonomi izlemelidir. Ekonomik teşebbüsleri kısmen devlet ve kısmen kişiler üzerlerine almalıdır... Çünkü memleketimizin ekonomik durumu bunu gerektiriyor..." O dönemde böyle bir görüşün Atatürk'ün düşünce sistemine karşı olması zaten beklenemezdi. Atatürk diyor ki: "...Bizim yolumuzu çizen içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de milletler tarihinin binbir facia kaydeden sahifelerinden çıkardığımız neticelerdir..."

Bu şekilde çalışmalarına başlayan Türkiye İktisat Kongresinde alınan kararlar doğrultusunda Türkiye'nin ekonomik gelişmesi şu dört esas prensibe göre yönlendirilmiştir:

- a) Üreticilerin korunması
- b) İhracatı özendirme
- c) Milli Sanayiye ve işçiyi koruma
- d) Demiryolu siyaseti

Bu çerçevede üreticilerin durumlarını iyileştirmek için ilk adımı olarak 17 Şubat 1925'te çıkarılan bir kanunla *Aşar Vergisi* kaldırıldı. Zirai üretimin artmasını sağlamak maksadıyla köylüye para, tohum ve alet yardımları yapıldı. 1930'da *Tohumlukların Gümrük Resminden Muaf Olduğuna Dair Kanun* çıkarıldı. Çeşitli yerlerde fidanlıklar kurularak meyve ağaçlarının ıslahına çalışıldı. 1924 yılında çıkarılan bir kanunla Rize ve Borçka havalisinde Fındık ve Çay ziraatinin geliştirilmesi için bir dizi teşvik tedbirleri alındı. 17 Haziran 1927'de *Ziraat Tedrisatının İslahına Dair Kanun* kabul edilerek Yüksek Ziraat ve Yüksek Baytar Mektepleri ve Enstitüleri kuruldu. Bu okullarda ders vermek üzere ihtisas amacıyla 74 ziraatçi hoca yurt dışına gönderildi. Özetle fenni ziraatin yapılması için her alanda okullaşmaya gidildi. 1929 yılında çıkarılan *Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu*'yla bir yıl içinde ülke çapında 572 Kredi Kooperatifi'nin kurulması sağlandı. Aynı yıl, 8 Haziran 1929'da *Topraksız Çiftçiye Toprak Verilmesi Hakkında Kanun* çıkarıldı. Bu suretle ülkenin en önemli gelir kaynağı ve geçim vasıtası olan ziraat sahasında verimin artırılmasına gayret edildi.

Yine Türkiye İktisat Kongresinde alınan kararlar doğrultusunda Milli sanayinin gelişmesini sağlamak üzere 28 Mayıs 1926'da *Teşvik-i Sanayi Kanunu* çıkarıldı. *Gümrük Tarife Kanunu* yerli sanayinin korunması amacıyla yeniden tanzim edildi. Sanayicilere kredi sağlamak amacıyla 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası açıldı. Alınan bu tedbirlerin etkili olduğu 1923'te 386 olan sanayi kuruluşlarının sayısının 1933'te 1087'ye yükselmiş olmasından anlaşılmaktadır. Bununla paralel olarak Türkiye'de sanayi işçisi sayısında da önemli bir artış ortaya çıkmıştır. 1921'de 76.216 olan sanayi işçilerinin sayısı 1927'de 256.855'e çıkmıştır. 1927'de toplam 17 milyon lira olan sanayi imalatı 1933'te 137 milyon liraya yükselmiştir. 1933'te çıkarılan bir kanunla Sanayi ve Maadin Bankası'nın yerine *Sümerbank* kurulmuştur. Bu dönemde sanayileşmenin genel stratejisi şu üç esas üzerine inşa edilecektir:

1) Yabancı şirketler elindeki imtiyazları satın alarak millileştirmek. Bütün mali zorluklara rağmen 1928-1938 yılları arasında ecnebi şirketler devletleştirilmiştir.

2) Sanayileşmeye gidilirken ulaşım meselesini halletmek. 1925-1933 yılları arasında 2048 kilometre demiryolu yapılmış, 1933-1938 yılları arasında buna 963 kilometre daha eklenmiştir.

3) Memleketin tabii kaynaklarını tespit ederek nerelerde, hangi sanayi tesislerinin kurulabileceğini planlayarak devletin yapacağı ve işleteceği kuruluşların yanı sıra özel teşebbüsün de bu alanlara yönelmesi için imkân hazırlamak.

Yukarıda sıralanan tedbirlerin alınmasına karşın ülkede fertlerin elindeki sermayenin yetersizliği, temel ihtiyaçların sağlanması için gerekli büyük yatırımların yine de devlet eliyle yapılmasını gerektirmiştir. Sümerbank vasıtasıyla tekstil sektörüne yapılan yatırımlar kısa zamanda semeresini vererek bez ve kumaş üretimi süratle ülke ihtiyacını karşılayacak seviyeye getirilmiştir. Diğer taraftan ülkedeki maden kaynaklarının tespiti amacıyla *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü*, işletilerek mamul hale getirilmesi amacıyla da *Eti bank* kurularak faaliyete geçirildi.

Ticaretin de dünya şartlarına uyabilecek biçimde organizasyonuna bu dönemde başlanmıştır. 1925 yılında *Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu* çıkarılarak bütün vilâyet merkezlerinde faaliyete geçmeleri sağlandı.

Bu ekonomik faaliyetlerin büyük bir heyecanla yürütülmesi eski ile mukayese edilemeyecek ölçüde bir canlanma getirmiştir.

Bir başka nokta da Atatürk dönemi maliye siyasetinde temel olarak kabul edilen “Denk Bütçe” uygulamasıdır. Bu tercih ekonomik büyümede “enflasyonist” politikaları tercih ederek, büyümenin faturasını halka yükleyen yaklaşımların benimsenmediğini, yükün dengeli olarak dağıtılmasının daha uygun bulunduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bu Bölümle İlgili Okuma Kitapları ve Makaleler:

Şerif Mardin, “Tanzimat’tan Cumhuriyete İktisadî Düşüncenin Gelişimi (1838-1918)”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul-1985, ss. 618-634.

Zafer Toprak, **Türkiye’de “Millî İktisat” 1908-1918**, Ankara-1982

Akçuraolu Yusuf, Türk Milliyetçiliği’nin İktisadi Menşelerine Dair”, **Siyaset ve İktisat.Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale**, İstanbul-1340

A. Gündüz Ökçün, “1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar”, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Ankara-1975

A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir**, Ankara-1981

Yaşar Semiz, **Atatürk Dönemi İktisat Politikaları ve Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti**, Konya-1996

İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara-1977

Şevket Pamuk, “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Sermaye: Sektörlere ve Sermaye İhraç Eden Ülkelere Göre Dağılımı (1854-1914)”, **ODTÜ Gelişim Dergisi**, Özel Sayı 1, 1978.

Osmanlı Sanayi 1913-1915 Yılları İstatistikleri, Yay. Haz.: Gündüz Ökçün Ankara (Tarihsiz)

Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara, 1994

Cihan Duru ve Diğerleri, **Atatürk Dönemi Maliye Politikası**, I. Kitap, Ankara, 1982

Orhan Türkdoğan, **Kemalist Modelde Fert ve Devlet ilişkileri**, İstanbul, 1978

VII. ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI I (1923-1930)

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri

Milli Mücadele döneminin dış politikadaki temel hedefi, yeni Türk Devletini milletlerarası alanda tanıtmak olmuştur ki; bu, bir anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde de dış politikanın esaslarını oluşturmuştur.

Türkiye'nin modern anlamda bir milli devlet olarak uluslararası alanda meşruiyet kazanması Lozan Konferansı ile gerçekleşmiştir.

1923-30 yılları arasında Türk Dış Politikasını meşgul eden dış sorunlar, Lozan Konferansı'nda çeşitli sebeplerle kesin olarak sonuçlandırılmamış konular ile Konferansta çözüme kavuşturulmuş ancak uygulama aşamasında çıkan sorunların "ulusal çıkarlara uygun" biçimde çözümüne dönük çabalardır. Bunlar: İngiltere ile Musul Sorunu, Fransa ile Kapitülasyonlar ve diğer sorunlar, Yunanistan ile Ahali Mübadelesi olarak ifade edilebilir.

Atatürk Döneminde izlenen dış politikanın temel ilkesi bağımsızlıktan hiç bir şekilde taviz vermemek olmuştur.

Bunun yanı sıra yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda gerçekleştirdiği köklü değişiklikler ve Atatürk'ün uygulamaya koyduğu inkılâplar ile Türkiye öncelikle çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmayı ve bunu aşmayı ideal olarak benimsemiştir. Bu da dönemin dış politikasının oluşturulmasında önemli bir etken olmuştur.

Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasının temel sorunlarını incelemekten önce bu dönemde yürütülen dış siyasetin temel ilkelerine kısaca değinmek gerekir.

Bu ilkeler aşağıdaki başlıklar altında ortaya konabilir.

a) Gerçekçilik

Atatürk'ün dış politikası gerçekçidir. Boş hayaller peşinde koşmaz. Maceracılıktan uzak durmayı hedefler. Bunun yanında milli çıkarları gerçekleştirmede kararlı olmayı amaçlar. Atatürk'ün;

"Büyük hayali işler yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden dünyanın düşmanlığını, kötü niyetini, kinini bu milletin ve memleketin üzerine çektik... Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız kavramlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın sayısını ve üzerimize olan baskılarını arttırmaktan ise, tabii duruma meşru duruma dönelim. Haddimizi bilelim..." ifadesi ile, *"memleketimizin ellide biri değil, her tarafı tahrip edilse her tarafı ateşler içinde bırakılsa biz bu toprakların üzerinde bir tepeye çıkacağız ve oradan savunma ile meşgul olacağız"* ifadesi bu yaklaşımı açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

b) Bağımsızlık

Osmanlı Döneminin iktisadi, siyasi, mali kısacası her yönden dışa bağımlı yönetimlerini görmüş olan yeni Türkiye'nin lideri Mustafa Kemal Paşa için kurulan devletin gerçek bağımsızlığı en önde gelen amaçtı. Bu bağımsızlık siyasi, iktisadi, mali, askeri ve kültürel açıdan bağımsızlıktı ve bunlardan ödün verilemezdi. Nitekim Atatürk düşüncesini, *"Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel ve benzeri her hususta tam*

bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan mahrumiyet, millet ve memleketin gerçek manasında bütün bağımsızlığından mahrumiyet demektir.” İfadelerinde açıkça ortaya koymaktadır. Bu ilkeden hareketle gerek Milli Mücadele süresince batılı devletlerle yapılan görüşmelerde gerekse Lozan Barış görüşmeleri sonrasında bağımsızlık ilkesine gölge düşürebilecek her konuda kararlı davranılmıştır.

c) Barışçılık

Atatürk dönemi dış politikasının bir başka özelliği barışı esas almasıdır. Bunun yine en güzel örneği Milli Mücadele yıllarında verilmiştir. Savaş ortamı içerisinde bile görüşmeler yoluyla barışın sağlanması için her türlü çaba sürdürülmüştür. Bir asker olarak savaşın ne demek olduğunu en iyi bilen kişi olarak Mustafa Kemal Paşa; “Ben harpçi olamam. Çünkü harbin acıklı hallerini herkesten iyi bilirim.” diyecektir. Yine bir başka konuşmasında Mustafa Kemal Paşa “*Harp zaruri ve hayati olmalı... Öldüreceğiz diyenlere karşı, ölmeyeceğiz diye harbe girebiliriz. Lâkin millet hayatı tehlikeye uğramadıkça harp bir cinayettir.*” diyecektir. Atatürk’ün barışçılığı yine Kendisinin söylediği “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” sözünde ifadesini bulacaktır ki, bu Türk dış politikasının temel yaklaşımı olacaktır. Ancak bu temel yaklaşıma uygun olarak bölgesinde barışı korumada üzerine düşeni gerçekleştiren genç cumhuriyet, teslimiyetçi ve pasifist bir politika da izlememiştir. Yani barış içinde yaşamak için gerekli hazırlıkları yapmak, gerekirse barış için savaşa hazır olmak kararlılığıyla hareket edilmiştir.

d) Güvenlik Politikası

Diğer yandan genç cumhuriyetin kendini koruyabilmesi yani savunması için gerekli güvenlik önlemlerini almasının gerekliliğine inanan Atatürk, Türk milletinin kendi gücüne dayalı askeri ve ekonomik yapılanmasını yeni ve sağlam esaslara oturtmak için çalışmalarda bulunmuştur. Bu anlamda askeri harcamalar ve ordunun modernleştirilmesi, ülkenin ekonomik yapılanması ile eş zamanlı olarak yürütülmüştür. Ülkenin kendini savunacak güce ve iradeye sahip olması gerektiğini Atatürk bir konuşmasında, “*Bugün vardığımız barışın ebedi barış olacağına inanmak safdillik olur. Bu o kadar önemli bir gerçektir ki, ondan bir an bile gaflet, milletin hayatını tehlikeye sokar. Şüphesiz hukukumuz, şeref ve haysiyetimize saygı gösterildikçe mukabil saygıda asla kusur etmeyeceğiz. Fakat, ne çare ki, zayıf olanların hukukuna saygının noksan olduğunu veya hiç saygı gösterilmediğini çok acı tecrübelerle öğrendik. Onun için her türlü ihtimallerin gerektireceği hazırlıkları yapmakta asla gecikmeyeceğiz.*” Şeklinde vurgulanacaktır. Barışın korunması için Türkiye’nin salt kendi gücünün yetersiz kalabileceği alanlarda ülkenin güvenliğini sağlamak için uluslararası politikanın gereği olarak yürütülecek denge politikaları çerçevesinde bölgesel barışın korunması için ittifaklar yaparak ülkenin güvenliğini sağlamak ilke olarak benimsenmiştir. Nitekim Atatürk bu doğrultuda hareket etmiş ve ülkenin güvenliği için gerekli gördüğü ittifakları yapmaktan kaçınmamıştır.

e) Batıcılık

Batılı güçlere karşı savaşılmamasına rağmen yeni kurulan cumhuriyet her fırsatta batı ile yakınlaşmayı sağlayacak bir yol izlemiştir. Bunda Atatürk'ün Türkiye'yi çağdaşlaştırma yolunda takip ettiği ve uygulamaya koyduğu politikaların da rolü olmuştur. Yani yeni Türkiye kendisine hedef olarak en gelişmiş ülkeler düzeyine çıkma ve onun ötesine gitmeyi belirleyince, dış politikada da bu doğrultuda batı ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek esas olarak benimsenmiştir. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak batı ülkeleri ile iyi ilişkiler kurarak, çağdaş medeniyetin bir parçası olma yolunda hareket edilmiştir.

f) Akılcılık

Akılcılık ilkesi doğrultusunda yeni devlet uluslararası hukuka bağlı kalmıştır. Atatürk Türkiye'sinin dış politika anlayışı ideolojik dogmalara, önyargılı saplantılara değil, akli ve bilimi esas alan bir çizgi üzerine oturtulmuştur. Bu bağlamda uluslararası ilişkilerde, tarihi dostluk ve tarihi düşmanlık yerine değişen şartlar ve karşılıklı yarar ilişkileri esas alınmıştır. Nitekim, Atatürk ; siyasal, toplumsal ve ekonomik düzenleri çok farklı olan ülkelerle dostluklar kurabilmiş ve barış içinde bir arada yaşayabilmenin örneklerini vermiştir.

Yukarıda sayılan ilkelere şüphesiz uluslararası adil bir düzen kurma, sömürgeciliğe karşı oluş ve hukuka bağlılık gibi ilkeler de eklenebilir. Bunların dışında bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak anlamında Türkiye'nin güvenliğinden duyduğu endişe onun dış politikasına etki etmiştir.

Türk dış politikasına yön veren etkenlerden bir diğeri ise Türkiye'nin coğrafi konumuna bağlı olarak yani Türkiye'nin Sovyetlerle komşu oluşu, boğazların Türkiye'nin kontrolünde oluşu ve Türkiye'nin ekonomik ve stratejik açıdan önemli bir Ortadoğu ülkesi oluşu gibi nedenlerle dış politika belirlenmesinde bu konuma bağlı politikalar üretilmiştir.

Türkiye'nin dış politikasının belirleyicisi olan bir başka etmen ise yönetim felsefesidir denilebilir. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlatılan ulusal kurtuluş savaşı batılı devletlere karşı verilmiş olmasına karşın batılı devlet anlayışına ve batılı modele karşı bir hareket olmamıştır. Tam tersine Türk bağımsızlık hareketi batının fikirleri ile batıya karşı mücadeleye giren ilerciler, liberal ve milliyetçi öğeleri içeren bir anlayışı benimsemiştir. İşte bu anlayış doğrultusunda ülkeleri çeşitli ama uygarlığı bir gören Mustafa Kemal Paşa, bu bağlamda 1930'lu yıllardan başlayarak batılı devletler ile iyi ilişkiler kurmuştur. Hatta iyi ilişkilerden öte Avrupa topluluğu içinde yer almak amaçlanmıştır denilebilir.

Nihayet, Türk dış politikasını etkileyen bir diğer unsur olarak, Türkiye'nin incelediğimiz dönemde yaşadığı ekonomik zorlukları da eklemek gerekmektedir.

Türk Dış Politikasını Meşgul Eden Konular ve Türkiye'nin Diğer Ülkelerle Olan İkili İlişkileri

Musul Sorunu

Musul, sahip olduğu zengin petrol kaynakları nedeniyle 319.yüzyıl sonlarından itibaren batılı devletlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Özellikle İngiltere, Birinci Dünya Savaşı sırasında itilaf devletlerinin diğerk üyelerini Musul'un kendisine verilmesi konusunda ikna etmiştir. Osmanlı topraklarının paylaşılmasını esas alan ve Birinci Dünya Savaşı sırasında itilaf devletleri arasında yapılan gizli antlaşmalar doğrultusunda İngiltere bölgeye ilgisini sürdürerek Musul ve çevresinde çeşitli bölücü çabalara girişmiştir. Sonuçta İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu açısından savaşı son veren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesinin imzalandığı tarihte, Türk birliklerinin kontrolünde olan bölgeyi Mondros Mütarekesinin ruhuna aykırı biçimde 11 Kasım 1918'de işgal etmiştir. Bundan sonra ise bölgeyi elinde tutabilmek için her türlü çabayı göstermiştir. Nitekim, Osmanlı Devleti ile imzaladığı Sevr Antlaşmasında İngiltere konuyu lehine halletmiştir. Ama Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan Kurtuluş hareketi sonucunda, son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kabul ettiği Misak-i Milli belgesinde Musul, vatanın bir parçası sayılmış ve Anadolu'da kurulan hükümet her platformda bu bölgeyi Türkiye'den koparan şartlar içeren Sevr Antlaşmasını tanımadığını açıklamıştır.

Türk milli mücadelesinin başarıya ulaşmasından sonra toplanan Lozan barış görüşmelerinde İngiltere, Milletler Cemiyeti tarafından belirlenmiş "Irak Mandateri" sıfatıyla Musul'u Türklere bırakmamak konusundaki ısrarını sonuna kadar sürdürmüş ve antlaşmanın tehlikeye girmemesi için Musul Sorununun daha sonra taraflar arasında yapılacak ikili görüşmeler yoluyla halledilmesi Türkiye tarafından da uygun görülmüştü.

Bu çerçevede Lozan antlaşmasının üçüncü maddesinde "Türkiye ile Irak arasındaki sınır sorununun dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında barışçı yollardan çözüleceğı" hükmü yer almıştı. Bu hüküm gereğı Türk-İngiliz görüşmeleri 1924 yılı Mayıs ayında başladı. Bu konferansta Türkiye nüfus açısından, siyasi, tarihi, coğrafi, askeri ve stratejik nedenlere dayalı haklı gerekçelerini öne sürerken İngiltere, Musul'un kendi mandaterliği altındaki Irak'a bırakılması konusunda ısrarını sürdürmüş ve bunun yanında Türkiye'den Hakkari'ye kadar uzanan toprak talebinde bulundu.

Bu durumda konferans 5 Haziran 1924 yılında bir sonuca varmadan dağıldı. Lozan Antlaşması'nın ilgili hükmü, bu görüşmelerin başarısızlığı durumunda sorunun milletler cemiyetine götürülmesini öngörüyordu Başlangıçta, üyesi olmadığı, üstelik; tamamen İngiliz kontrolünde olan bir organizasyondan kendisi lehine bir karar çıkmayacağına olan inancından dolayı tereddüt geçiren Türkiye, sonunda sorunun Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesine razı oldu.

Musul sorunu, Milletler Cemiyeti konseyi tarafından 30 Eylül 1924'de görüşülmeye başlandı. Bu görüşmeler sürerken Türk-İngiliz ilişkileri iyice gerginleşti ve Milletler Cemiyeti Türkiye ile İngiltere arasındaki sınır anlaşmazlığına 29 Ekim 1924 Türkiye-Irak geçici sınırını tespit ederek çözüm buldu. Daha sonra sorunu çözmek üzere, ilgili devletlerle görüşmeler yapmak üzere bir uluslararası komisyon oluşturuldu.

Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından kurulan komisyon, Konsey'e "Musul'un İngiltere mandası altındaki Irak'ın bir parçası sayılması gerektiğini ve Türkiye ile

Irak arasındaki sınırın da Brüksel’de belirlenmiş bulunan çizgiden geçeceğini” bildiren bir karar aldı. Türkiye Komisyon’un bu kararını tanımadığını ve konseyin bu biçimde kesin bir karar alma yetkisinin bulunmadığını belirterek, bağlayıcı bir karar için ilgili tarafların olumlu oylarının alınması gerektiğini bildirdi.

Ama konsey 16 Aralık 1925 tarihinde üçlü komisyonun raporunu benimsedi. Bu sırada Türkiye’de iç siyasi hayatta bir takım olumsuzluklar yanında ülkenin doğusunda Şubat 1925’de çıkan Şeyh Sait İsyanının bastırma uğraşı veriliyordu.

Türkiye her şeye rağmen bu kararı hemen tanımadı. Ancak, Musul Sorunu ile Türkiye bir kez daha Milli Mücadele döneminde olduğu gibi uluslararası platformda yalnız kaldığını ve batılı devletlerin savaş yolu ile elde edemediklerini baskı yolu ile elde etmeye çalıştıklarını gördü ve bu yalnızlıktan kurtulmak için 17 Aralık 1925’te Sovyetlerle bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması imzaladı.

Yukarıda anlatılan gelişmeler de açıkça ortaya koyduğu gibi Musul’u geri almak için Türkiye açısından, güce başvurmaktan başka çare gözükmemektedir. Oysa ülke içerisinde yaşanan yeni yapılanma ve yukarıda değindiğimiz Şeyh Sait İsyanı gibi iç nedenler ile Misak-ı Milli’den taviz sayılabilecek geri adımı atmak zorunda kalan Türkiye, 5 Haziran 1926’da yaptığı anlaşma ile (Türkiye, İngiltere ve Irak Hükümeti) Musul’u, İngiltere’nin mandası altındaki Irak’a bıraktı. Buna karşılık Türkiye’ye Musul petrollerinden 25 yıl süre ile % 10 pay verilecekti. Ancak daha sonra yapılan bir düzenleme ile Türkiye bu paydan 500.000 İngiliz Lirası karşılığında vazgeçecektir.

Nüfus Değişimi ve Türk-Yunan “établi/mukim/yerleşik” Anlaşmazlığı

Lozan Konferansında, Türkiye’de kalan Rumlarla, Yunanistan’da kalan Müslümanların değişimi meselesi ele alınmış ve bu konuda 30 Ocak 1923’de bir sözleşme ve protokol hazırlanmıştı. Buna göre, Türkiye’de kalan Rumlarla, Yunanistan’da kalan Müslüman-Türklerin değişimi yapılacak, ancak; 30 Ekim 1918’den önce İstanbul Belediye sınırları içinde yerleşmiş (établi) bulunan Rumlarla, Batı Trakya Türkleri bu değişimin dışında tutulacak, yani bunlar yerlerinde kalacaklardı. Bu sözleşmeyi uygulamak üzere de Türk ve Yunan temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulacaktı. Ancak komisyonun faaliyete geçmesinden sonra “Yerleşmiş” (établi) deyiminin kapsamı konusunda Türk ve Yunan temsilcileri arasında anlaşmazlık çıktı. Türkiye’ye göre deyimın manası Türk kanunlarına göre tayin edilecekti. Yunanistan ise buna karşı çıkarak İstanbul’da olabildiğince fazla Rum bırakabilmek için 30 Ekim 1918’den önce herhangi bir şekilde İstanbul’da bulunan her Rum’un “yerleşmiş” sayılacağını ileri sürdü.

Milletlerarası Adalet Divanı’nın yaptığı yorum da anlaşmayı sağlayamayınca Türk-Yunan ilişkileri gerginleşti. Yunanistan Batı Trakya Türklerinin mallarına el koyarak buralara, Türkiye’den gelen Rumları yerleştirmeye başladı. Buna karşılık Türkiye de İstanbul Rumlarının mallarına el koydu. Gerginliğin tırmanması üzerine işin görüşmeler yoluyla çözülmesi, iki taraf için de uygun olduğundan 1 Aralık 1926’da bir anlaşma imzalandı. Fakat bu anlaşmanın uygulanması da kolay olmadı. Birçok gerginlikler ortaya çıktı. Savaş havası esmeye başladı. Ancak, Venizelos bir savaşın Yunanistan’a getireceği sıkıntıları düşünerek tutumunu yumuşattı ve Ankara’nın da buna karşılık vermesi üzerine 10 Haziran

1930'da Ahali Mübadelesi anlaşmazlığını çözümleyen yeni bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma ile doğum yerleri ve tarihleri ne olursa olsun İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerinin hepsi "établi" deyiminin kapsamı içine alındı. Bu suretle Lozan'dan beri devam etmekte olan anlaşmazlık da sona ermiş oldu.

Yunanistan ile Türkiye arasında yine "établi" sorunu ile bağlantılı olarak ortaya çıkan bir başka problem Patriklik konusudur. Lozan görüşmeleri sırasında Türk temsilcilerinin Patrikliğin, Türkiye dışına çıkarılması yolundaki ısrarlı istekleri Batılı ülkelerce kabul görmemiş ve anlaşma metninde bu konuda bir hüküm yer almamıştı. Yalnız İstanbul'da kalması kararlaştırılan Patrikliğin dolayısıyla Patrik'in siyasetle uğraşmaması, sadece İstanbul'da kalacak Rumların dini meseleleri ile ilgilenmesi konusu tutanaklarda yer almıştı. Bundan sonra İstanbul'da kalan Patriklikle ilgili bir düzenleme yapmıştı. Bu çerçevede seçilecek patriğin mübadele kapsamında olmaması gerekiyordu. Buna rağmen 1924 yılında boşalan Patriklik için yapılan seçimi kazanan kişinin mübadele kapsamında yer alması üzerine Türkiye itiraz etti ve tutumunda direnip istifa etmeyen patriği sınır dışı etti. Bu gelişmeden sonra 1925 yılında yapılan seçim ile mübadele kapsamına girmeyen bir Patrik seçilecektir.

Lozan antlaşmasının uygulanışındaki bu problem dışında Yunanistan'ın özellikle "Anadolu macerası"nda uğradığı yenilgiyi hazmedememesi ve Türkiye'ye karşı İtalya ile işbirliği yapmaya çalışması, bu ülkenin Türkiye'ye karşı iyi niyetli olmadığını gösteren tavırları olarak algılandı. Ancak artan bu gerginlik, 1930'lu yıllarda İtalya'nın ve özellikle Bulgaristan'ın bölgesinde izlemeye başladığı Revizyonist tutum sonrası yumuşadı. Bu gelişme, Türkiye ile Yunanistan Başbakanlarının karşılıklı ziyaretleri ile başlayan sıcak ilişkilere zemin hazırladı ki bu hava 1954 yılına kadar devam edecektir.

Türk-Sovyet İlişkileri

Osmanlı Devletinin zayıflamaya başlaması ve Çar I.Petro'nun Rusya'da yaptığı reformların başarıya ulaşmasıyla bu devletin sıcak denizlere inme politikasını uygulamaya koyması hemen hemen aynı zamanlara rastlamaktadır. Nitekim, Rusya'nın Karadeniz'de donanma bulundurmaya başladığı 18.yüzyılın sonlarından itibaren Türkiye'nin bir Rusya meselesi vardır ve Türk diplomasisi bu faktörü daima gözönünde bulundurmak zorunluluğunu hissetmiştir.

Tarihi, birbiriyle mücadele etmekle geçen bu iki devletin ve toplumun jeopolitik konumlara karşı karşıya gelmelerini adeta kaçınılmış kılmıştır. Karşılıklı oluşan bu durum, zayıflayan Osmanlı Devletinin takip ettiği "Denge Politikasını", Türk diplomasisinin temel unsuru haline getirmiştir.

Genel hatlarıyla "düşmanca" denilebilecek bu politik çizgide, "Milli Mücadele" dönemi ilk bakışta sıcak ilişkilerin kurulduğu ayrı bir devre olarak görünmekle beraber, tarihi şartlar incelendiğinde; 1919-1930 devresi olaylarının bu iki devletin birbirine yaklaşmasını zaruri hale getirdiği kolayca anlaşılmaktadır.

Ankara Hükümetinin Kurtuluş Savaşı boyunca yakın ilişkide bulunduğu Sovyet Rusya Boğazlar Meselesi dolayısıyla Lozan Konferansına özellikle ilgi göstermiş, ancak; konferansa Boğazlar Meselesi tartışılırken davet edilmiştir. Türkiye,

Batılılar karşısında yalnız kalmamak için Sovyet Rusya'nın Konferansa katılmasını özellikle istemiştir.

Lozan'dan sonra ise Avrupa'daki savaş buhranlarının başladığı devreye gelinceye kadar, Türk-Sovyet münasebetleri üç unsurun tesiri altında gelişmiştir. Ticari münasebetler, komünizm meselesi ve Türkiye'nin Batı ile münasebetlerini düzeltmesi ve geliştirmesi.

Sovyetler Birliği, ticari ve ekonomik münasebetler yoluyla Türkiye'yi nüfuzu altında tutmaya çalışmıştır. Buna karşılık Türkiye, dış ticaretini Sovyetlerin tekeli altına sokmaktan kaçınarak, Batı ile ticari münasebetlerini geliştirmeye özen göstermiştir.

Komünizm meselesine gelince; Lozan'dan sonra Türkiye milli varlığına kavuşunca, komünizme karşı daha hassas davranmış ve bu işi daha sıkı tutmuştur. Komünizm meselesi ile Sovyet-Türk münasebetlerini birbirinden ayrı tutmaya dikkat eden Türk hükümetinin bu tutumu Sovyetleri hoşnut bırakmamıştır. Sovyetler ise ikili ilişkileri, Türkiye'deki komünizm propagandası ile birlikte değerlendirmişlerdir. Nitekim bu husus 1929'da Pravda'da bu husus açıkça dile getirildiği için, Türk hükümetinin organı durumunda bulunan Milliyet Gazetesi 6 Temmuz 1929'da buna "... dünyanın hiçbir davası, Türkiye nasyonalizminin daha az mukaddes sayılmasına sebep olamaz..." biçiminde ilginç bir cevap vermiştir.

Ticaret alanında olduğu gibi siyasi alanda da Türkiye'nin Batılı devletlerle uzlaşma yoluna girmesi ve dış politikasını yavaş yavaş Sovyet tekelinden kurtarmaya başlaması, bu devlet tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır.

Türkiye'nin dış münasebetlerinden duydukları endişelere rağmen, Sovyetler Birliği milletlerarası durumu kendileri için henüz güvenli görmediklerinden Türkiye'ye önem vermeye devam etmişlerdir. Musul anlaşmazlığı sırasında, Türk-İngiliz münasebetlerinin gerginliği, buna karşılık Locarno anlaşmalarıyla Almanya'nın batılıların yanında yer alması ihtimali, 17 Aralık 1925'te Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk ve Saldırmazlık anlaşmasının imzalanması sonucunu vermiştir. Üç yıl için imzalanmış olan bu anlaşmaya göre taraflardan birine, bir veya birkaç devlet tarafından yöneltilen bir askeri hareket halinde diğeri tarafsız kalacak ve taraflardan hiçbiri birbirlerine saldırmayacakları gibi, birbiri aleyhine yönelen ittifak veya siyasi anlaşmalara katılmayacaklardı. Türkiye için olduğu kadar, Türkiye'nin Batılılara katılmasından duyduğu endişe bakımından Sovyet Rusya için de tatmin edici bir anlaşma olan bu anlaşma, 1929'da yeni bir hüküm eklenerek yenilenmiştir. Bu anlaşma hükmüne göre de taraflar karadan ve denizden komşu bulundukları devletlerle birbirlerine danışmaksızın herhangi bir siyasi anlaşma yapmama esasını kabul etmişler ve söz konusu anlaşma 1945 Martında Sovyetler Birliği tarafından feshedilinceye kadar yürürlükte kalmıştır.

Türk-İngiliz İlişkileri

Musul meselesinin halledilmesinden sonra Türkiye dış ilişkilerinde Sovyetler Birliğine karşı bir denge oluşturarak Batılılarla ilişkilerini yoğunlaştırmaya çaba harcamıştır. Fakat bu sadece Türkiye'den kaynaklanmamış, İtalya ve Almanya'nın Avrupa'da giderek artan bir bunalımı başlatmaları üzerine

Ortadoğu'da Batılılar için güvenilebilecek yegâne devletin Türkiye olduğunu göz önüne alan büyük devletler de bu ilişkilerin kurulmasını kolaylaştırmışlardır.

Türkiye'nin savaşı kanun dışı ilan eden Briand-Kellog Paktı'na katılması (1929 Ocak), 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olması gibi önemli gelişmeler Türkiye ile İngiltere arasındaki buzların erimesinde tesirli olmuştur.

1936'da İtalya'nın Balkanlar ve Ortadoğu'da tehditlerini artırması üzerine, önce Fransa'yla anlaşılan İngiltere, bir İtalyan saldırısı karşısında İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye garanti verdi. İspanya bunu reddetti, ancak diğer devletlerle birlikte Türkiye bu garantiyi kabul ettiler. Ayrıca bu üç devlet de İngiltere'ye garanti verdi. Bu karşılıklı garantiler sistemine Akdeniz Paktı adı verilmiştir.

Akdeniz Paktı ile Türkiye İtalyan tehlikesine karşı İngiltere'ye bağlanmış oluyordu ki, bu yeni Türkiye'nin İngiltere ile olan münasebetlerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Türkiye ile İngiltere arasındaki bu yakınlaşma 1939'da bir ittifaka varacaktır.

Türk-İtalyan İlişkileri

Lozan'dan sonra ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte, milli mücadele sırasındaki dostça tutumları da gözönüne alınarak İtalyanlarla iyi münasebetler tesis edilme yoluna gidildi. Ekonomik alanda gelişen iyi münasebetler siyasi alanda aynı görüntüyü vermedi. Mussolini'nin, İtalya'da iktidara geldiği ilk andan itibaren "Roma İmparatorluğu"nu canlandırmak için sömürgecilik ve yayılcılık politikasına yönelmesi, Doğu Akdeniz'i kontrol altına almaya çalışması Türkiye'yi endişelendirdi.

1926-27 yılları bu ilişkilerde dönüm noktası oluşturmaktadır. Musul meselesinin halledilmesinden sonra Türkiye'nin Fransa ve İtalya ile ilişkilerini düzenleyen bir dostluk ve tarafsızlık anlaşması imzalanmıştır. Buna göre taraflar birbirine yönelmiş herhangi bir ittifaka katılmayacaklar, taraflardan birine, bir veya birkaç devletin saldırması halinde tarafsız kalacaklardı.

Ancak 1930'dan itibaren İtalya'nın tekrar yayılcı bir politika takip etmeye başlaması, Türkiye'yi endişelendirdi ve Türk-İngiliz yakınlaşmasında İtalya'nın bu tavrı etkili oldu.

İtalya'nın Habeşistan'a saldırması (1935) ikili ilişkilerde güvensizliğin yeniden doğmasına sebep oldu. Bu saldırı üzerine Milletler Cemiyeti İtalya'ya karşı zorlama tedbirleri aldı ve barışın korunmasından yana olan Türkiye de bu tedbirlere katıldı. İtalya, bunun üzerine bu tedbirleri uygulamaya devam eden devletlerle gerekirse siyasi münasebetlerini keseceğini ilan etti. (11 Kasım 1935)

İtalyan tehditlerine karşılık İngiltere'nin garanti vermesi ve "Akdeniz Paktı"nın ortaya çıkması siyasi havanın yeniden yumuşamasını sağladı. Öte yandan statükoyu değiştirmemeyi karşılıklı olarak garanti etmeleri Türkiye'yi büyük ölçüde rahatlatı.

Fakat, 10-11 Eylül 1937'de İspanyol iç savaşı dolayısıyla artan denizaltı korsanlığına karşı çıkan İtalya'nın isteğine rağmen Türkiye, İngiltere ile birlikte hareket etti ve yönünü batıya dönerek batı ile uzlaşma doğrultusunda politikalar geliştirmeye başladı.

Türk-Fransız İlişkileri

Fransa ile, Lozan'dan arta kalan esas mesele Osmanlı borçları meselesi idi. Fakat, ilişkilerin bozulmasını etkileyen sebepler biraz daha farklıdır.

20 Ekim 1921'de Fransa ile Türkiye arasında Türkiye-Suriye sınırının tespitini de ilgilendiren Ankara İtilafnâmesi imzalanmıştı. Sınır tespit komisyonunun bir ay sonra kurulması gerekirken bu ancak 1925 Eylülünde mümkün olabildi ve sınırın çizilmesinde de anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bir kısım topraklar üzerinde taraflar karşılıklı iddialar ortaya attılar. Bunun üzerine Türk ve Fransız Hükümetleri doğrudan doğruya diplomatik münasebetlere girişerek, 18 Şubat 1926 anlaşması ile bu meseleyi sona erdirdiler. Anlaşma bu tarihte parafe edilmekle beraber Fransa, Musul anlaşmazlığının çözümlenmesine kadar imzadan kaçındı. 30 Mayıs 1926'da, yani Musul Anlaşmasının imzalanmasından 6 gün önce Fransa ile "Dostluk ve İyi Komşuluk" sözleşmesi imzalandı. Buna göre taraflar aralarındaki anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözümleyecekler ve birine yöneltilen silahlı saldırıda diğeri tarafsız kalacaktı.

Diğer bir mesele de Türkiye'deki Fransız misyoner okulları meselesi oldu. Türk hükümeti bir yönetmelik hazırlayarak, yabancı okullarda Tarih ve Coğrafya gibi derslerin Türkçe olarak ve Türk öğretmenleri tarafından okutulması esasını kabul etti. Bu okullar buna yanaşmak istemediler. Bunun üzerine Fransa ve Papalık işe müdahale etmek istediler. Türk hükümeti ise, sadece bu okulları kendisine muhatap olarak aldığını belirtti. Fransa daha ileri gidemedi fakat bu olay Türk-Fransız ilişkilerini zayıflattı.

Borçlar Meselesi ise daha şiddetli çekişmeye sebep olmuştur. Bilindiği gibi Fransa, Osmanlı devletinden en çok alacaklı olan devlettir. Lozan'da bu mesele ele alınmış, devlet tahvilleri ile ilgili olan borçların ödenmesinde borç tahvillerinin sahipleri ile Türkiye'nin görüşmesi kararlaştırılmıştı. Çoğunluğunu Fransızların teşkil ettikleri bu alacaklılarla yapılan müzakereler ancak 13 Haziran 1928'de sonuçlandı. Ödenecek borcun miktarı ve ödeme şekli bir formüle bağlandı. Ancak, 1929 dünya ekonomik buhranı Türkiye'yi de güç duruma soktu ve ödeme güçlükleri ortaya çıktı. Türkiye, Hoover moratoryumuna dayanarak borç ödemeyi geciktirmek istedi. Alacaklıların itirazı üzerine yapılan görüşmeler sonunda, 22 Nisan 1933'de Paris'te yeni bir anlaşma imzalandı ve borçlar meselesi de böylece hal yoluna girdi.

Düyun-u Umumiye'nin tarihe karışmasından sonra (1928) Fransa ile bir başka mesele daha patlak verdi. Bu da Adana-Mersin demiryolunun satın alınması meselesi idi. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı döneminden kalan kapitülasyonların tamamını kaldırmaya kararlıydı. Türkiye'deki Fransız işletmelerinin millileştirilmesine başlangıçta karşı çıkan Fransız hükümeti, işletmelerinin millileştirilmesine başlangıçta karşı çıkan Fransız hükümeti Türkiye'nin ısrarı karşısında direnemedi ve 1929'da yapılan bir anlaşma ile durumu kabullenmek zorunda kaldı. Bu anlaşmaların ortaya çıkmasında, Fransa'nın düzelen Türk-İngiliz münasebetlerini göz önüne aldığını söyleyebiliriz. Nitekim Hatay meselesinde de böyle olmuştur.

Bu Bölümle İlgili Okuma Kitapları ve Makaleler:

- Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, Ankara, 1956
Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C.II, İstanbul, 1982
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., C.II; Ankara, 1989
Turhan Feyzioğlu, "*Atatürk'ün Dış Politikasının İlke ve Amaçları*", **Atatürk Türkiyeğinde Dış Politika Sempozyumu**, İstanbul, 1984
Mehmet Gönlübol, "*Atatürk'ün Dış Politikası, Amaçlar ve İlkeleri*", **Atatürk Yolu**, Ankara, 1987
Fahir Armaoğlu, "*Atatürk'ün Dış Politika Prensipleri*", **Atatürk'ün Milliyetçilik ve Devletçilik Anlayışı**, Kültür ve Turizm Yay., Ankara, 1992
Abtülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, T.T.K. Yay., Ankara, 1991
A.Haluk Ülman, "*Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968*", **S.B.F.Dergisi**, C:XXIII, No: 3, Ankara, 1968, ss. 241-273.
A.Haluk Ülman-Oral Sander, "*Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1938 II*", **S.B.F.D.**, C:XXVIII, No: I, Ankara, 1972, ss. 1-24.
M.Murat Hatipoğlu, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954**, Ankara 1997.
Dimitri Pentzopoulos, *Balkan Exchange of Minorities and Impact upon Greece*, Paris, 1962.
Adnan Sofuoğlu, *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul, 1996
Murat Hatipoğlu, *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan, 1923-1954*, Ankara, 1997.
Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, c.I, İstanbul, 2001
I.Dünya Harbinde, Türk Harbi, C.III., **İran-İrak Cephesi 1914-1918**, Kısım I, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 1978
Seha L Meray, **Lozan Barış Konferansı Belgeler**, C.II/1/1, Ankara, 1978
Kamuran Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye**, Ankara, 1986
Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Ankara, 1992
Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, 1978
Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasî Tarih 1919-1939**, Ankara, 1953
Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, T.T.K.Yay., Ankara, 1995
Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, A.Ü.S.B.F.Yay., C.I., X.Baskı, Ankara, 1982
Fahir Armaoğlu, **20.Y.Y.Siyasî Tarihi**, T.İ.B.Yay., C.I, X.Baskı, Ankara, 1994
A.Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1990.
Fahir Armaoğlu, **Siyasî Tarih 1789-1960**, Ankara, 1973
Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1990
Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara, 1975

VIII. ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI II (1930-1938)

Balkan Antantı

Türk-Yunan anlaşmazlığının çözümlenmesinden sonra meydana gelen yakınlaşma bir işbirliği havası doğurdu.

I. Dünya Savaşından hemen sonra ekonomik buhranlarla karşılaşan ve geniş topraklar kaybederek Balkan ülkeleri içinde savaştan en zararlı çıkan Bulgaristan'ın Makedonya meselesini çözümlmek amacıyla Romanya ve Yugoslavya ile yaptığı temaslar bir netice vermemişti. Bulgaristan'da 1923 darbesiyle Başbakan Stambulski'nin iktidardan uzaklaşmasından sonra yeni yöneticiler, onun uzlaşma politikasını terk ettiler. 1927'den sonra Bulgaristan'ın revizyonist bir politika takip etmeye başlaması, Balkanlarda işbirliğini zorlaştıran sebeplerden biridir.

1929'dan itibaren ortaya atılan Balkan Birliği fikri çeşitli organizasyonlarla uygulamaya konulmuştu. Ancak bunun siyasi alana intikal etmesi pek kolay olmadı. Arnavutluk ve Bulgaristan'ın mevcut statüko'yu değiştirmekten yana (revizyonist) olmaları, buna karşılık; Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan'ın statüko taraftarı bulunmaları anlaşmayı geciktirmiştir.

İşbirliğinin gecikmesindeki diğer önemli sebep de Türkiye ile Yunanistan arasındaki kötü ilişkilerdi. Ancak 1930'da Ahali mübadelesi ile ilgili anlaşmadan sonra ilişkiler düzelmeye başlayınca Balkan Devletleri arasında bir yakınlaşma mümkün olabilmektedir. Türkiye, bundan sonra Balkan Antantına varan görüşmelerde son derece aktif bir tutum takındı.

Türk-Yunan ilişkilerinin iyileşmesinden sonra, 1930-1933 yılları arasında Bulgaristan'ın da katıldığı Balkan Konferanslarında yeni fikirlerin ortaya atılması ve karşılıklı anlayışın yaratılması konularında bazı gelişmeler sağlanmışsa da, İtalya'nın baskıları sonunda Arnavutluk ve Bulgaristan delegeleri konferanstan çekilmişlerdir. Bulgaristan'ın Balkan Birliğine katılmasını engelleyen iki mesele vardı: Azınlıkların haklarının korunması (Makedonya'da önemli bir Bulgar azınlık vardı), diğeri ise Ege Denizi'ne çıkabilmek için Bulgaristan'a bir çıkış verilmesi. Ancak 1933'te Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan ve tarafların Trakya sınırını garanti eden "Samimi Anlaşma Misakı" bu imkanı ortadan kaldırmıştı.

Türkiye'nin davetine rağmen paktı kendilerine karşı bir oluşum gibi değerlendiren Bulgarlar, Balkanlarda statükonun korunmasını amaçlayan bir işbirliğine yanaşmayacaklardır. Öte yandan Türk-Yunan Anlaşması Romanya'yı harekete geçirecek ve Başbakan Titulescu'nun Ankara'yı ziyareti sırasında 17 Ekim 1933'de Türkiye ile Romanya arasında Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Anlaşması imzalanacaktır. Romanya, Bulgaristan'ın revizyonist isteklerinden endişe duyduğu ve kendi deniz ticareti de Boğazlardaki serbest geçişe bağlı bulunduğu için bu anlaşmayı menfaatlerine uygun bulmuştur.

Türkiye'nin yaptığı bu ikili anlaşmalar, Bulgaristan'da tepkiyle karşılandı ve Bulgar basını Türkiye aleyhinde bir kampanya başlattı. Bulgaristan'ın Balkanlarda statükonun korunmasına bu kadar sinirlenmesi Yugoslavya'yı endişeye sevk etti.

Türk Dışışleri Bakanının Belgrad'ı ziyareti sırasında 27 Kasım 1933'de bir Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması imzalandı.

1933 yılında bu gelişmelerin ortaya çıkması tesadüf eseri olmamıştır. Zira, aynı yıl Almanya'da Nazi Partisi'nin iktidara gelmesi, Avrupa'da revizyonist gelişmelere zemin hazırlamıştı. Balkanlardaki Alman ve İtalyan baskısı giderek artıyordu. Arnavutluk İtalya'nın kontrolü altına girmişti. Bu durumda Balkanlarda Türkiye'nin önderliğini yaptığı statükocu devletler, aralarında yaptıkları ikili anlaşmaları birleştirerek dördü bir Pakt imzaladılar (9 Şubat 1934).

Bu anlaşma ile devletler (Türkiye-Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya) sınırlarını karşılıklı olarak garanti ediyorlar, birbirlerine danışmadan herhangi bir Balkan devletiyle birlikte bir siyasi harekette bulunmamayı ve herhangi bir siyasi anlaşma yapmamayı taahhüt ediyorlardı.

Antant ile birlikte imzalanan bir gizli anlaşmayla da taraflardan biri Balkanlı olmayan bir devletin saldırısına uğrarsa ve Balkanlı bir devlet de saldırgana yardım ederse diğer taraflar bu Balkanlı devlete karşı birlikte savaşa gireceklerdi. Fakat bu protokole Türkiye, eğer bir Rus-Romen çatışması çıkarsa Türkiye'nin Romanya'ya yardım etmeyeceğini Sovyet Rusya'ya bildirmiş, Yunanistan ise protokolün kendisini İtalya ile bir çatışmaya götürmeyeceği konusunda rezerv koymuştur.

Çeşitli sebeplerle zayıf doğan bu anlaşma etkili bir işbirliğinin doğmasını sağlayamamıştır. Fakat, Türkiye'nin dış politikasında bölgede barış ve güvenliğe ne kadar önem verdiğini göstermesi bakımından dikkat çekici bir anlaşmadır.

Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi

Lozan Konferansında tespit edilen Boğazlar Statüsünün yabancı gemilerin geçişi ile ilgili hükümleri Misak-ı Milli esaslarına uygun olmakla birlikte, Boğazların silahtan arındırılması, yani silahsızlandırılması Türkiye'nin güvenliği açısından sakıncalar doğuruyordu. Bu bölgenin güvenliği Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altındaydı. Ancak 1930'lu yıllarda ortaya çıkan çeşitli olaylar Cemiyetin güvencesinin pek etkili olmadığını göstermişti. İtalya, Habeşistan'ı işgal etmiş, Almanya Ren Bölgesini silahlandırmış, Avusturya ise zorunlu askerliği yeniden başlatmıştı. Cemiyet bu gelişmeler karşısında bir şey yapamamıştı. Bu durumda Türkiye, Boğazların durumunun, değişen dünya şartları ışığında yeniden görüşülmesini istedi. Bu sıralarda Batı kamuoyunda Türkiye'nin gerek bölgesinde komşuları ile barışı sağlamak üzere kurduğu ittifaklar ve güvenlik anlaşmaları yapması, gerekse uluslararası platformda yapıcı ve aktif rol üstlenerek dünya barışına katkı yapan tavrı ile Almanya ve İtalya örneğini takip etmemesi, problemlerini Avrupalı devletler ile görüşmeler yoluyla ve onları şartların değiştiğine ikna ederek sonuç alma tavrı takdir ediliyordu.

Türkiye bu isteğini ilk defa 1933'te Londra'daki silahsızlanma konferansında dile getirdi. 1934 yılında Balkanlarda Yugoslavya-Bulgaristan yakınlaşması ve aynı yıl Faşist lider Mussolini'nin, İtalya'nın Asya ve Afrika'daki emellerini dile getirmesi üzerine Türkiye bu isteğini çeşitli vesilelerle tekrarlamaya devam etti. Ancak bu istek 1936'ya kadar büyük devletlerce olumlu karşılanmadı.

Atatürk'ün 1936'da, Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras'a, Boğazlar Meselesini çözümlmek için durumu uygun gördüğünü söylemesi üzerine, Türk dışişleri harekete geçerek, 11 Nisan 1936 tarihinde Lozan Anlaşmasına taraf olan devletlere birer nota göndermek suretiyle, Boğazlar sözleşmesinin değiştirilmesini istedi. Sovyetler Birliği başından beri Türk tezini desteklemişti, İngiltere de nota'ya uygun cevap verince, aslında bu gelişmeden hoşnut olmayan Fransa da gelişmeyi olumlu karşılamak zorunda kaldı.

Boğazlar rejimini değiştirecek olan konferans, 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montrö şehrinde toplandı. Türk tasarısına göre Türkiye, Boğazlar bölgesini silahlandırmak ve buralarda askeri kuvvet bulundurmak istiyordu. Bundan başka, Boğazlar Komisyonu'nun da kaldırılması isteniyordu.

Bu esaslar dahilinde Türkiye, ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş serbestliğini bazı şartlar altında kabul ediyordu. Savaş zamanında, Türkiye tarafsız olduğu takdirde bu kayıtlar altında savaş gemileri Boğazlardan geçebilecekti. Türkiye savaşta olduğu takdirde savaş gemilerinin geçişi Türkiye'nin müsaadesine tabi tutulacaktı.

20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandı. Sözleşme 20 yıl süreli idi. Ancak, taraflardan hiçbirisi sözleşmenin feshedilmesi için talepte bulunmadığından hala yürürlüktedir.

Bu sözleşme, iki dünya savaşı arasında Türkiye'nin başta Atatürk olmak üzere Türk yöneticilerinin önemli bir başarısıdır. Türk yöneticileri bu başarıyı sorunu zamanında gündeme getirme, kararlılıkla savunma ve sabırla takip etme sayesinde elde etmişlerdir.

Sâdâbat Paktı

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali Doğu Akdeniz'de İtalyan tehdidini ortaya çıkarırken, Asya'da bazı hedeflere yöneldiğini belirtmesi de Türkiye'yi bir yandan İngiltere'ye bağlanmaya götürmüş, öte yandan Ortadoğu devletleriyle işbirliği yapmak ve bazı savunma tedbirleri almak zorunda bırakmıştır. Bu sırada var olan Türkiye'deki ayaklanmanın (Dersim) önlenmesi için Güneydoğu ve doğu sınırlarının güvence altına alınması da önem arz ediyordu.

Daha İtalyan-Habeş anlaşmazlığının başında, İtalya'nın bölgedeki yayılmacı emellerine karşı tedbirler almak ihtiyacını duyan Ortadoğu devletlerinden İran'ın teşebbüsü üzerine Cenevre'de 2 Ekim 1935'de Türkiye, İran ve Irak arasında üçlü bir anlaşma parafe edilmişti. Türkiye tarafından hararetle desteklenen bu anlaşmayı uygulama alanına sokabilmek hemen mümkün olmadı. Ancak, İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı ve Türkiye ile İran arasındaki hudut meseleleri halledildikten sonra bu mümkün olabildi. Zorlama tedbirleri konusunda İtalya'nın aldığı sert tutum ve Habeşistan'ın istilasının gerçekleşmesi bu devletleri birbirine yaklaştıran önemli bir unsur olmuştur. 1937 yılında İran ile Türkiye arasında çeşitli konularda işbirliğini amaçlayan anlaşmaların imzalanmasından sonra Ortadoğu'da Türkiye'nin faaliyetleri arttı. 7 Nisan 1937'de Mısır ile bir Dostluk Anlaşması imzalandı. Nihayet İran ile Irak arasında sınır anlaşmazlıkları Türkiye'nin gayretiyle ortadan kalktı. Bu arada Afganistan da anlaşmaya katılacağını bildirince, 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabad Sarayında

Türkiye-İran-İrak ve Afganistan arasında Sadabad Paktı adını alan anlaşma imzalandı.

5 yıl süreyle imzalanan bu anlaşmayla taraflar; Milletler Cemiyeti ve Briand-Kellog Paktına bağlı kalmayı, birbirlerinin içişlerine karışmamayı, ortak sınırlara saygı göstermeyi, birbirlerine karşı herhangi bir saldırıya girişmemeyi taahhüt ediyorlardı. Böylece Türkiye Batıdan sonra Doğuda da bir güvenlik sistemi kurmuş ve kendisi için önemli olan bu iki bölgede barış politikasını kuvvetlendirmiştir.

Hatay Sorunu

Türkler nüfusun çoğunluğunu teşkil ettikleri Sancak bölgesi Misak-ı Milli hudutları içinde idi. Ancak 20 Ekim 1921'de Fransa ile yapılan Ankara İtilâfnamesi ile Sancak yani Hatay ve İskenderun Fransız "Mandat" yönetimine bırakılmış ancak Bölge Türklerine muhtariyet ve kültürel bakımdan ayrıcalık kazandırılmıştı. Suriye'nin Fransız mandası altına girmesinden sonra da Sancağın bu statüsü sürdü.

Suriye'deki Fransız mandasının kaldırılması için Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936'da bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmada, Sancağın kaderi de Suriye hükûmetine bırakılıyordu ve Suriye Sancak'la ilgili tüm sorumlulukları Fransa'dan devralıyordu. Şüphesiz bu yeni durum hem Sancak'ta yaşayan Türkleri, hem de Türkiye Cumhuriyetini rahatsız etmişti. Bu durum karşısında Türkiye'nin Sancağı Suriye'ye terk etmemek hususundaki kararlılığı bizzat Atatürk tarafından dile getirilmişti. Türk hükûmeti 9 Ekim 1936'da Fransa'ya verdiği bir nota ile bu durumu protesto etti. Türkiye, Fransa'dan Suriye ve Lübnan'a tanınan bağımsızlığın ayrı bir bölge olan İskenderun Sancağı'na da tanınmasını istedi. Fransız hükûmetinin 10 Kasım'da verdiği cevabi notada Türk görüşünün kabul edilemeyeceği bildiriliyordu. Türkiye'nin bu meselenin halledilmesi konusundaki ısrarı üzerine, Sancak meselesinin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi kararlaştırıldı. Konu 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında görüşüldü ve İsveç Temsilcisi Sandler raportör olarak tayin edildi.

Sandler, hazırladığı raporda Sancak Meselesinin çözümü için bir Komisyon kurulmasını teklif etti ve bu teklif kabul edildi. İngiltere'nin Akdeniz dengesi açısından önemli iki ülkenin arasının açılmasını istemeyişi, Türkiye ile ilişkilerin düzelmesi ve Türkiye'nin sorunu barış yolu ile halletmesini onaylaması sebebiyle aracılık etmesi üzerine 26 Ocak 1937'de iki hükûmet arasında bir prensip anlaşmasına varıldı. Bu prensip anlaşmasıyla İskenderun ve Antakya içişlerinde bağımsız, fakat Suriye ile gümrük birliği halinde olan bir statüye kavuşturuluyor ve bir Anayasa ile idare edilen "ayrı bir varlık" teşkil ediyordu. Buna göre Sancak'ın dışişleri, bazı şartlar altında Suriye Hükûmeti tarafından idare edilecekti. Türkçe resmi dil olacaktı. Bundan sonra 29 Mayıs 1937'de Sancak'ın milli bütünlüğünü teminat altına alan ve Türkiye-Suriye sınırını tespit eden bir anlaşma yapıldı.

Ancak Sancak'ın bu yeni statüsü uygulanırken bazı sorunlar çıktı. Sancak'ta seçimlerin yapılması sırasında bazı haksızlıkların ortaya çıkması üzerine Türkiye duruma müdahale ederek, seçim sisteminin düzeltilmesini istedi. Ocak 1938'de

seçim sistemi değiştirildi. Bu sıralarda Avrupa'da savaş tehlikesi gittikçe daha belirgin bir hale geliyordu. Fransa, Ortadoğu'da güçlü bir devlet olan Türkiye'ye yanaşmak zorunda kalmıştı. 3 Temmuz 1938'de Sancak'ta sknet ve asayişi sağlamak üzere 6.000 kişiilik bir kuvvet kurulması ve bunun 1000'inin Sancak'tan, geri kalanın Türkiye ve Fransa tarafından sağlanması kararlaştırıldı. Anlaşmadan iki gün sonra Türk kuvvetleri Hatay'a girdi. Ağustos'ta yapılan seçimler sonucunda 40 Mebusluktan 22'sini Türkler kazandı. Bütün mebuslar Meclis'te Türkçe yemin ederek göreve başladılar. Meclis Sancağa Türkçe adıyla Hatay Devleti adını verdi.

Eylül 1938'de kurulan Hatay Devleti bir yıl kadar bağımsız kaldıktan sonra 29 Haziran 1939'da son toplantısını yapan Hatay Meclisi, oybirliğiyle Anavatan'a katılma kararı aldı.

Bu Bölümle İlgili Okuma Kitapları ve Makaleler:

- Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, Ankara, 1956
Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C.II, İstanbul, 1982
Atatürk'n Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., C.II; Ankara, 1989
Turhan Feyzioğlu; **"Atatürk'n Dış Politikasının İlke ve Amaçları"**, **Atatürk Türkiyesinde Dış Politika Sempozyumu**, İstanbul, 1984
Mehmet Gönlübol, **"Atatürk'n Dış Politikası, Amaçlar ve İlkeleri"**, **Atatürk Yolu**, Ankara, 1987
Fahir Armaoğlu, **"Atatürk'n Dış Politika Prensipleri"**, **Atatürk'n Milliyetçilik ve Devletçilik Anlayışı**, Kültür ve Turizm Yay., Ankara, 1992
Abtlahat Akşin, **Atatürk'n Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, T.T.K. Yay., Ankara, 1991
A.Haluk Ülman, **"Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968"**, **S.B.F.Dergisi**, C:XXIII, No: 3, Ankara, 1968, ss. 241-273.
A.Haluk Ülman-Oral Sander, **"Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1938 II"**, **S.B.F.D.**, C.XXVIII, No: I, Ankara, 1972, ss. 1-24.
M.Murat Hatipoğlu, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954**, Ankara 1997.
Dimitri Pentzopoulos, **Balkan Exchange of Minorities and Impact upon Greece**, Paris, 1962.
Adnan Sofuoğlu, **Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri**, İstanbul, 1996
Murat Hatipoğlu, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan, 1923-1954**, Ankara, 1997.
Baskın Oran, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, c.I, İstanbul, 2001
I.Dünya Harbinde, Türk Harbi, C.III., **İran-İrak Cephesi 1914-1918**, Kısım I, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 1978
Seha L Meray, **Lozan Barış Konferansı Belgeler**, C.I/1/1, Ankara, 1978
Kamuran Grn, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, Ankara, 1986
Mim Kemal ke, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Ankara, 1992
Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara, 1978
Ahmet şükrü Esmer, **Siyasî Tarih 1919-1939**, Ankara, 1953
Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, T.T.K.Yay., Ankara, 1995
Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, A..S.B.F.Yay., C.I., X.Baskı, Ankara, 1982
Fahir Armaoğlu, **20.Y.Y.Siyasî Tarihi**, T.İ.B.Yay., C.I, X.Baskı, Ankara, 1994
A.Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1990.
Fahir Armaoğlu, **Siyasî Tarih 1789-1960**, Ankara, 1973
Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1990
Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara, 1975

IX. ATATÜRK İLKELERİ I

CUMHURİYETÇİLİK

Cumhuriyet kelimesi dilimize Arapça “Cumhur” kelimesinden gelmiştir. Cumhur ise, halk, ahali, büyük kalabalık anlamına gelmektedir.

Cumhuriyet kelimesinin Fransızca karşılığı “La République” İngilizce karşılığı “the Republic”dir. Aslı Latince olan “Res Publica” kelimesinden türemiştir. “Res Publica”, kamuya ait şey, kamu malı anlamına gelir. Cumhuriyet gerek Latince, gerekse Arapça kökeninde, aynı kavramı ifade etmek için kullanılmıştır.

“Res Publica” deyimi zamanla siyasal ve tarihi gelişme sonrası, demokratik bir rejimde halk hizmetinin görüldüğü bir devlet yönetimini ifade etmiştir.

Yukarıda etimolojik anlamını vermeye çalıştığımız Cumhuriyet hem bir devlet şekli hem de hükümet şekli olarak kabul edilmektedir. Devlet şekli olarak: Egemenliğin bir kişi veya zümreye değil, toplumun tümüne ait olduğunu, yani saltanat veya krallığın bulunmadığı devlet şeklini ifade eder. Devlet şekillerinin belirlenmesinde en önemli kriter egemenliğin kaynağı olduğuna göre, Cumhuriyetin bu anlamda bir devlet şekli olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Cumhuriyeti aynı zamanda bir hükümet şekli olarak da kabul etmek mümkündür. Bu anlamda Cumhuriyet, başta devlet başkanı olmak üzere, devletin başlıca temel organlarının seçim ilkesine göre kurulmuş olduğunu ifade eder. Aslında, devlet ve hükümet şekli olarak Cumhuriyet kavramlarının birbirleriyle çok yakından ilgili olduğu açıktır. Egemenliğin siyasi toplumun tümünde olduğu bir sistemde, devletin temel organlarının millet iradesinin ifadesi olan seçimlerle oluşması tabidir. Aynı şekilde, devletin temel organlarının seçimden çıktığı bir sistem, milli egemenlikten veya halk egemenliğinden başka bir ilkeye dayanamaz.

Burada asıl inceleme konumuz olan Türkiye Cumhuriyeti devletin kuruluşu hiç şüphesiz, 20. Yüzyıl tarihinin en dikkate değer olaylarından biridir. Birinci Dünya Savaşı sonrası galiplerin dikte ettirmiş oldukları düzene karşı başlatılan millî mücadele tüm dünyanın dikkatini çekmiş hatta etkilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti bu süreçteki bir dizi olağanüstü uğraşlar sonucunda ancak kurulabilmişti.

Atatürk, bu geçiş dönemini şöyle değerlendirmektedir: “Saltanat devrinden Cumhuriyet devrine geçebilmek için, bilindiği gibi geçiş dönemi yaşadık. Bu dönemde, iki düşünce ve içtihat birbiriyle sürekli mücadele etti. O düşüncelerden biri, saltanat devrinin sürdürülmesiydi. Bu görüşün taraftarları açıktı. Diğer görüş, saltanat idaresine son vererek Cumhuriyet idaresini kurmaktı. Bu bizim görüşümüzdü. Biz görüşümüzü açıkça söylemeyi sakıncalı buluyorduk. Ancak görüşümüzün uygulamaya koyma olanağını saklı bulundurup, uygun zamanda tatbik edebilmek için, saltanat taraftarlarının görüşlerini uygulama alanından uzaklaştırmak zorunda idik.

Yeni yasalar yapıldıkça, özellikle anayasa yapılırken saltanat taraftarları padişah ve halifenin hak ve yetkilerinin belirlenmesinde ısrar ettiler. Biz bunun

zamanı gelmediğini ya da gerek olmadığını söyleyerek o yöne değinmemekte yarar görüyorduk.

Devlet yönetimini Cumhuriyetten söz etmeksizin, ulusal egemenlik esasları içinde, her an Cumhuriyete doğru yürüyen şekilde toplamağa çalışıyorduk.

Büyük Millet Meclisinden daha büyük makam olmadığını telkinde ısrar ederek saltanat ve hilâfet makamları olmaksızın, devleti idare etmenin mümkün olduğunu kanıtlamak gerekli idi.

Devlet reisliğinden söz etmeksizin, onun görevlerini fiilen Meclis Reisine gördürüyorduk.

Uygulamada Meclisin Reisi, ikinci reisdî. Hükümet vardı. Fakat, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ünvanını taşıyordu. Kabine sistemine geçmekten kaçınıyorduk, çünkü hemen saltanatçılar, padişahın yetkilerinin kullanılması gereğini ortaya atacaklardı.

İşte geçiş döneminin, bu mücadele safhalarında, bizim kabul ettirmek zorunda bulunduğumuz, ara şekli, Büyük Millet Meclisi Hükümeti sistemini haklı olarak eksik bulan, meşrutiyet şeklinin açıkça belirtilmesini sağlamaya çalışan muhasımlarımız, bize itiraz ediyorlar, diyorlardı ki, bu yapmak istediğimiz hükümet şekli neye, hangi idareye benzer? Amaç ve hedefimizi söyletmek için bize yöneltilen bu tür sorulara, biz de, zamanın gereğine göre cevaplar vererek saltanatçıları uzaklaştırmak zorunda idik”.

Türkiye Cumhuriyetini ilan eden 29 Ekim 1923 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanununda Cumhuriyet bir hükümet şekli olarak kabul edilirken; 1924 tarihli Anayasa ise Cumhuriyeti bir devlet şekli olarak kabul etmiştir. Cumhuriyet daha sonraki Anayasalarda da bir devlet şekli olarak ifade edilmiştir.

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte, 1921 anayasasında gerekli ve zorunlu değişiklikleri yapan ve “Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihen Tadiline Dair “ yasa kabul edilecektir.

Bu yasa, 1921 Anayasası ile 1924 Anayasası arasında Cumhuriyetin ilanını belgeleyen bir geçiş yasasıdır.

Yasanın birinci maddesinde egemenliğin yine kayıtsız şartsız milletin olduğu belirtilerek, “Yönetimin halka kaderini doğrudan doğruya ve bilfiil idare etmesi esasına dayalı” olduğu açıklanacak ve Türkiye Devleti’nin yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğu ilan edilecektir.

1924 Anayasasında, Türkiye devletinin bir Cumhuriyet olduğunu, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu, Türk milletinin ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından temsil olunacağını ve millet adına egemenlik hakkını yalnız Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin kullanacağı ilkeleri kabul edilir.

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu ile birlikte, devletin bütün temel unsurlarında köklü değişimler olmuştur. Devletin ülke ve insan topluluğu unsurlarında önemli değişiklikler olmuş; Egemenlik anlayışının niteliği ve meşruluk ilkeleri temelden değişiyordu. Atatürk’te Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı Devletinin bir devamı olmadığını şu sözlerle ifade ediyordu: **“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, pekala bilirsiniz ki eski Babîlî hükümeti değildir, eski Osmanlı Devleti değildir. Onlar artık tarihe karışmıştır. Düşmanlarımız Osmanlı Devletini**

yıkarak asli unsur olan Türk milletini de imha etmek istiyorlardı. Halbuki Türk Milleti yeni bir insan ve kesin bir milli azimle yeni bir devlet kurmuştur” Gene başka bir konuşmasında “Osmanlı devleti maatteessüf (yazık ki) ölmüştür. Bâbiâli hükümeti maatteessüf ölmüştür; affedersiniz hata ettim maatteessüf demeyecektim, maaliftihar (övünelim ki) ölmüştür. Çünkü onlar ölmeseydi milleti öldüreceklerdi” demektedir.

Atatürk, bağımsızlık savaşını Türk milliyetçiliğinden ve milli egemenlik ilkesinden güç alarak yönetmiş; daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye Cumhuriyeti’ni aynı ilkeye dayalı olarak kurmuştur.

Yalnız aksiyon adamı değil, aynı zamanda bir fikir adamı olan Atatürk, demokratik düşünce akımlarından ve son yüzyılların dünyaya getirdiği değişimlerden haberdardır. Artık çağın “milli devletler” çağı olduğunu ve demokrasi akımının büyük gücünü anlamıştı. Uzun süren savaşlardan bıkmış milleti yeniden seferber edebilmenin ancak, milli duyguları sağlam ve hür yaşamaya azimli bir milletle olabileceğini sezmişti. En güçlü görünen imparatorlukların dağıldığını ve en köklü monarşilerin çökerek yerlerini yeni rejimlere bıraktıklarını görmüştü.

Burada milli egemenlik ilkesini daha açık bir şekilde ifade edebilmek için, egemenlik kavramını biraz açmamız gerekecektir.

Egemenlik kavramı Fransız hukukçusu Jean Bodin gibi yazarlar tarafından, 1789 Fransız inkılâbından önce, kralın devlet gücüne tek başına sahip oluşunu meşru bir temele oturtmak, monarşinin hukuki izahını yapabilmek için ortaya atılmıştı. O tarihlerde egemenlik dini ve ilahi bir kaynağa bağlıyordu: Kral, Allah’ın isteği ile egemen idi. Devletin bütün gücü kralda toplanmıştı. XIV.Louis’nin “Devlet Benim” sözüyle anlatılmak istenen buydu.

Fransız inkılâbı egemenlik kavramını kralcı hukukçulardan devraldı. Kral yerine millete mal etti. Kralın başındaki taca millet el koydu ve kendisi giydi. Krala ait olduğu ileri sürülen egemenliğe millet sahip çıktı.

Dilimizde hakimiyet sözcüğü ile eşanlamlı olarak kullanılan egemenlik (souveraineté, sovereignty), hükmeden, buyuran, buyruğunu yürütebilen üstün bir gücü ifade eder. Kendisinden daha üstün bir başka gücün varlığını kabul etmemek egemenliğin özünde vardır. Egemen bir güç, kendi yetki alanında, her hangi bir üst otoriteye bağlı ve bağımlı olmayan güç demektir.

Egemenlik kavramı, devletin egemenliği ve devlet içinde egemenlik olmak üzere iki değişik tarzda kullanılmaktadır.

Devlet egemenliği: devletin dışa karşı egemenliği demektir ve bir uluslararası hukuk konusudur. Bir devletin egemen olması, o devletin kendi dışında bir güce tabi olmaması anlamına gelir. Manda ve himaye altında bir yönetim, bir sömürge egemen değildir.

Devlet içinde egemenlik ise, söz konusu olan devletin gücünü nereden aldığı ve bu gücü nasıl kullanacağıdır. Devlet içinde egemenliğin bir şahsa, bir hanedana mı; bir zümreye mi; yoksa millete mi ait olacağı sorunu uluslararası hukukta değil, iç kamu hukukuyla anayasa hukukuyla ilgili bir sorundur. Devlet içindeki egemenlik, kendi üstünde bir güç ve sınırlama tanımaz. Ancak bir demokraside, bu egemenliği fiilen kullanacak olan çeşitli organlara belli

alanlarda, belli ölçüler içinde yetkiler tanınır, başka bir ifadeyle egemenliği kullanacak olanların yetki alanları ve yetkileri sınırlıdır.

Atatürk millî mücadelenin başlarında millet egemenliğini giriştiği mücadelenin dayanağı yaparken, egemenliğin hem uluslararası hukuku, hem anayasa hukukunu ilgilendiren yönlerini bir arada kullanmıştır.

Millet egemenliği ilkesini Atatürk, yerine ve zamanına göre, hem Türk devletini parçalamak isteyen dış düşmanlara karşı hem de emperyalist devletlerin oyuncağı haline gelen ve millî mücadele liderlerini ölüme mahkum ettiren padişaha ve hükûmetine karşı kullanmıştır.

Atatürk, **“Egemen olan millettir. Bu egemenlik kimseye devredilemez. Kimseyle bölüşülemez. Millet kendi kaderini kendi eline almıştır ve egemenliğinin bir zerresinden vazgeçemez”** derken, bir yandan dışa karşı mücadelede tam bağımsızlığı amaçlıyor; Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinin meşruluğunun ve Türk milletini temsil etme hakkının sadece Türkiye Büyük Millet Meclisinde olduğunu vurgularken; bir yandan da Saltanatın Kaldırılması, Cumhuriyetin İlanı, Hilâfetin Kaldırılması gibi içe dönük hedefler için de gerekli fikri temeli oluşturuyordu.

Atatürk, millet egemenliği ilkesini, Milli Mücadelenin ve yeni Türk devletinin temel ilkesi haline getirirken, hiç şüphe yok ki, amaç Türkiye’de gerçek anlamda demokratik rejimi yerleştirmektir.

Bu çerçevede Atatürk, büyük bir sabırla, millet egemenliği ilkesini zihinlere yerleştirmeye çalışmıştır. Bu konudaki çok sayıda sözlerinden bir kaçını verelim:

“Egemenliğinden vazgeçmeye rıza gösteren bir milletin akıbeti elbette felaketler, elbette musibettir.”

“Milletler kendi egemenliklerini mutlaka ellerinde tutmak mecburiyetindedirler. Şimdiye kadar milletimizin başına gelen bütün felaketler kendi talih ve kaderine başka birisinin eline terketmesinden kaynaklanmıştır... Bu kadar acı tecrübeler geçiren milletin... bundan sonra egemenliğini bir kişiye vermesi kesinlikle mümkün olmayacaktır. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir ve milletin olacaktır.”

Atatürk’e göre, milli egemenlik ilkesi, bütün kişisel yönetim biçimlerinin reddini gerektirir: *“Türkiye devletinde ve Türkiye devletini kuran Türkiye halkında tâcidar yoktur, diktatör yoktur... Bütün cihan bilmelidir ki, ortak bu devletin ve bu milletin başında hiçbir kuvvet yoktur, hiçbir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır. O da milli egemenliktir. Yalnız bir makam vardır. O da milletin kalbi vicdanı ve varlığıdır.”*

Bu sözlerden de anlaşılmaktadır ki, Atatürk döneminin dikta rejimlerini reddetmiştir. Nitekim Türk gençliğine okutulacak “Medeni Bilgiler” başlıklı ders kitabı için kendi el yazısı ile yazdığı sayfalarda demokrasiye aykırı çeşitli akımları eleştirerek, demokratik rejimin üstünlük ve özelliklerini anlatmıştır. Bu sayfalarda, Atatürk’ün komünizmi, ihtilâlcı siyasi sendikalizmi, faşizmi ve korporatist dikta yönetimini bilinçli bir şekilde reddettiği görülür.

Şüphe yok ki, demokrasi, çağımızın en çekici en sihirli sözcüklerinden biridir. O kadar ki, bir çok açıdan birbirlerine taban tabana zıt rejimler bile, kendilerine “demokratik” sıfatını vermektedirler. Ne var ki, devletlerin kendilerine taktıkları

sıfatlar, ya da anayasalarına yazdıkları parlak cümleler, bir ülkede demokrasinin var olmasına yetmemektedir.

Gerçek demokrasi her şeyden önce hür seçime dayanır. Bir milletin kendi kendini yönettiğinden söz edebilmek için, milletin siyasi tercihinin serbest ve dürüst seçimlerle ortaya konabilmesi gerekir.

Tek parti tek liste ile yapılan bir seçime seçim denilemez. Çünkü seçmene siyasi tercih hakkı verilmemiştir.

İktidar partisi karşısında serbestçe teşkilatlanabilen görüşlerini açıklayabilen, seçimlere katılabilen bir veya birkaç muhalefet partisinin bulunması demokrasinin başta gelen unsurlarındandır.

Gerçek demokrasi insanları korkudan uzak şekilde yaşamasını sağlayabilen tek rejimdir. Totaliter rejimlerde ise hürriyet değil korku hakimdir.

Demokrasinin özünde akılcılık vardır. Otokratik rejimlerde, yöneticilerin iktidara gelişleri ve iktidarda kalışları akılcı temellere dayanmaz. Yönetilen büyük kitlenin herhangi bir şekilde katkısı, oyu, rızası olmaksızın, bir insanın veya bir avuç insanın toplumun bütün öteki mensuplarını yönetme hakkına sahip sayılabilmeleri için, çoğu zaman bu yöneticilerin güçlerini Allah'tan aldıklarını ileri sürmeleri gerekmiştir.

Çağımızın bir olgusu olan totaliter rejimlerde ise, iktidardakilerin güçlerini Allah'tan aldıkları yolundaki inancın yerini, bir ırkın üstünlüğü veya bir sınıfın iktidara el koyma hakkı gibi dogmalar almıştır.

Faşizmde, Komünizmde, teokratik diktatörlüklerde başta bulunanlar bütün gerçeği sadece kendilerinin bildiğine ve temsil ettiğine, o halde doğmaya aykırı herhangi bir görüş ileri sürmenin suç olduğuna inanmışlardır.

Totaliter rejimler "halk için iyi olanı sadece biz biliriz. Halkın kendi kendini yönetmesi önemli değildir: yönetimin halk yararına olması önemlidir." görüşüne dayanırlar. Demokraside ise yönetimin halk için ve halk yararına olması elbette gereklidir ve önemlidir; fakat yeterli değildir. Halkın, halk için, halk tarafından yönetilmesi söz konusudur.

Totaliter rejimde iktidar partisi mutlak ve tartışılmaz gerçeği tekelinde tutar. Sözde halkı temsil ettiği ileri sürülen organlar bulunsan bile, bu organlardaki üyelere düşen görev sadece baştakilerin tespit ettiği çizgisini öğrenmek, doğru olduğu kendilerine parti yönetimi tarafından tebliğ edilecek olan düşünceleri tartışmasız alkışlamaktır.

Buna karşılık, demokratik sistem, gerçeğin kimsenin tekelinde olmadığı bilincinden hareket eder.

Demokratik rejimde, gerçeğin aranmasına, gerçeğe yaklaşılmaya imkan veren hür ve adil tartışma usulleri hayati önem taşır.

Çağdaş anlamda demokrasi, ırk, renk, mezhep, cinsiyet gibi sebeplerle bir kısım yurttaşların siyasi haklardan yoksun bırakılmalarını kabul etmez. Kanun önünde eşitliğe önem verir.

Demokratik anlayışla yalnız devlet değil, bireylerde önemlidir. Elbette devlet olmadan bağımsız ve hür yaşanmaz, güvenlik sağlanamaz; elbette devlet korunacaktır. Devletin hayati önemde görevleri olduğu unutulmayacaktır. Fakat devlet kişilerin korkusuz, hür, mutlu yaşatılmaları amacından saptırılmamalıdır.

Atatürk döneminde, demokrasi bütün gerekleriyle gerçekleştirilememiş olsa da, bu rejimin işler hale gelmesi için gerekli olan kurumlar ve düşünce temeli oluşturulmuş, Türk toplumu demokrasiye hazırlanmıştır.

Bu kurumların başında, demokratik yapının temel unsuru olan TBMM gelir. Saltanatın ve hilafetin kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı ile mutlak monarşiye ve teokratik devlet sistemine dönüş yolları kapanmıştır.

Milletin temsilcisi olan meclise karşı sorumlu olan, milletvekillerine hesap veren bir hükümet fikri yerleşmiştir.

Yüzyıllarca ırsî hükümdarlığa alışmış bir ülkede, yönetilenlerin yetkilerini milletin ve millet temsilcilerinin oylarından alması ve belli aralıklarla seçimlerin yenilenmesi usulü siyasi gelenek haline getirilmiştir.

Millet adına yargı hakkını kullanan bağımsız mahkemeler kurulmuştur. Bağımsız bir yargı organı haline getirilen Danıştay'a, Bakanlar Kurulu kararları da dahil, idarenin karar ve eylemlerini denetlemek, hukuka aykırı kararları iptal edebilmek, haksız karar ve eylemleri nedeniyle idareyi tazminata mahkum edebilmek yetkisi tanınmıştır.

Birçok Avrupa ülkesinde kadınların siyasi haklardan yoksun oldukları bir dönemde, Türk kadınlarına Seçme ve Seçilme Hakkı tanınmıştır. 1930'lu yılların başında Türk kadını bu hakları elde ederken İsviçre ve Fransa gibi ülkeler bile kadınlarına bu siyasi hakları henüz tanımamışlardı. Çok partili hayata geçmek denenmişse de ne yazık ki bunda başarılı olunamamıştı. 1925'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bilinen şartlardan dolayı kapatılmasından beş yıl sonra 1930'da Atatürk bir defa daha çok partili rejim denemesi yapmıştır. Arkadaşı Fethi Okyar'a kurdurttuğu Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesi de, Cumhuriyet ve laikliğe karşı olanların taşkınlıkları ve demokrasi için gerekli olan anlayış ve düşünce ortamının henüz kurulmamış olması yüzünden kısa sürmüştür.

Görüldüğü gibi, yeni Türk devleti kuruluşundan itibaren demokratik rejimin yerleşmesi yolunda büyük gayretler sarf edilmiştir. Hemen belirtmek gerekir ki, rejimlerin en iyisi olan demokrasi rejimlerin en kolayı değildir. Bu sebeple özgürlüğe, insan haklarına, hür seçime, hukukun üstünlüğüne, yurttaşların kanun önünde eşitliğine dayalı, bugün anladığımız tarzda bir demokrasinin bütün gerekleri ile uygulanışı, yalnız Türk tarihinde değil, dünya tarihinde de oldukça yenidir. Demokrasi kendiliğinden ve rastlantı sonucu doğuveren bir yönetim tarzı değildir. İnsanların, akıllarını, iradelerini kullanarak, bazı eğilim ve içgüdülerini yenerek gerçekleştirebildikleri bir rejimdir. "Hürriyete layık olmak için hürriyeti daima yeniden fethetmek gerekir" sözünün de ifade ettiği gibi demokrasiyi kurmakta yeterli değildir. Onu yaşatabilmek için devamlı dikkat ve uyanıklık göstermek şarttır.

MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçilik, genel olarak herkesin mensup olduğu milleti sevmesi ve onu yüceltmeye çalışmasıdır. Çağımızın en geçerli sosyal politika prensibi olan

Milliyetçilik, millet gerçeğinden hareket eden bir fikir akımıdır. Bu sebeple öncelikle millet kavramı üzerinde durmamız gerekir.

Konuya millet kelimesinin anlamıyla başlamamız yerinde olacaktır. Çağımızda Fransızca “Nation” kelimesinin karşılığı olarak aynı kökten, aynı soydan gelme anlamında kullanılan millet; her şeyden önce ortak bağları olan insanlar topluluğudur. İnsan, sosyal bir varlık olarak tarihin bilinen en eski çağlarından itibaren toplu halde yaşamakla beraber, bu topluluğun millet karakterini alması Yakınçağın bir ürünüdür. Yani toplumlar, sosyal gelişim basamakları içinde, aşiret teşkilatından milli teşkilatlanma seviyesine ulaşarak millet haline gelmişlerdir. Yüzyıllar süren bir tarihi akış ve sosyal kültürel bir pota içinde meydana gelen bu ürüne “Millet” adını veriyoruz.

Milleti tanımlamak ve onu diğer insan topluluklarından ayırt etmek için ortaya atılmış olan görüşleri iki grupta toplayabiliriz. Bu görüşlerden birincisi objektif millet anlayışıdır. Bu görüşe göre; Millet, aynı ırktan gelen, aynı dili konuşan ve aynı dine inanan insanların meydana getirdiği bir topluluktur. Bu görüşü benimseyen düşünürlerin bazıları dil birliğini, bazıları yurt birliğini, bazıları soy birliğini, bazıları din birliğini, bazıları tarih ortaklığını ve ülkü kardeşliğini fertleri birbirine bağlayan ana faktörler olarak göstermişlerdir.

Saydığımız bu objektif faktörler, tarihi bakımdan bir çok milletin meydana gelmesinde çok önemli rol oynamışlardır. Fakat millet olgusunu sadece bu faktörlere indirgemek, her milleti sadece objektif benzerliklerle açıklamak yetersiz kalmaktadır. Bu bakımdan milletin oluşmasında sübjektif veya kültürel unsurlar ağır basmaktadır.

Bu gerçek birçok düşünürü milletin kriterini sübjektif veya manevi unsurlarda aramaya yöneltmiştir. Sübjektif millet anlayışını ilk defa en güçlü bir şekilde ortaya koyanlardan biri Fransız düşünürü Ernest Renan’dır. Renan 1882 yılında verdiği “Bir Millet Nedir?” adlı konferansında milletin, fertleri arasındaki “birlikte yaşama duygusuna bir ortak kültüre, bir ruh birliğine” dayandığını belirtmiştir. Gerçekten millet olmak için en başta arzu edilen husus, toplumun fertleri arasında sevgi ve saygı hislerini canlı tutan en gerekli anlarda karşılık beklemeksizin dayanışmayı sağlayan duygu ortaklığının mevcudiyeti olmalıdır. Bu ortak duygu ancak, ortak bir kültür hayatı yaşayan toplumlarda ortaya çıkabilir. O halde milli kültür millet olmanın sosyal dokusunu meydana getirmektedir. Bir toplulukta fertler aynı kültür, aynı terbiye ve aynı duygularla birleşiyorsa orada millet gerçeği vardır denilebilir. Kültürde birlik, sosyal yapının güçlenmesini sağlar. Çünkü fertler arasındaki ortak duygu ortak şuuru yaratır. Bu bakımdan milli şuuru veya milli duygu kültür hayatının dışı bir yansımasıdır. Ancak ortak kültür değerleri fertler arasında birleştirici rol oynayabilirler. Bu da sosyal yapının güçlenmesini sağlar. O halde milli kültürün en önemli görevi millet olma sürecini pekiştirmiş olmasıdır.

Şüphe yok ki, Millet bir gönül birliği, bir ruh anlaşması ve bunun hukuki ifadesi olan birlikte yaşama arzu ve iradesidir. Bu birlik ve anlaşmanın doğması için elverişli bir zemin lazımdır. Bu zemin yukarıda saydığımız ortak ülke, ortak dil, ortak soy, ortak din ve ortak tarih gibi objektif faktörlerdir. Ancak sübjektif veya kültürel faktörler bu zemin üzerinde yükselir. Demek ki bir milletin

varolabilmesi için objektif ve sübjektif faktörlerin birbirini tamamlamaları ve takviye etmeleri gerekmektedir. Ayrıca bir insan grubunun bir gönül birliği halini alarak bir millet meydana getirmesinde siyasi kuvvet ve teşkilatın da önemli bir rolü vardır.

Bütün bu izahların ışığı altında bir tarif yapmak gerekirse Millet; ne yalnız ırk ve yurt birliğinin, ne yalnız dil, tarih ve ülkü birliğinin, ne de siyasi hukuki ve iktisadi birliğin ürünü olmayıp, yukarıda sayılan objektif ve sübjektif unsurların bir araya gelmesiyle meydana gelen tarihi ve sosyal bir gerçektir diyebiliriz.

Bizde bu anlamda milleti ilk tarif eden Ziya Gökalp olmuştur. Gökalp'e göre, milleti meydana getiren temel faktör ırk, kavim, ya da coğrafya değildir. Millet; "Dilce, Dince, Ahlakça ve Güzellik Duygusu bakımından müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden meydana gelen bir topluluktur." İleride geniş şekilde üzerinde duracağımız gibi Atatürk de millet tanımında yukarıdaki bütün unsurları esas almaktadır.

Milliyetçilik ise;

Bir sosyal politika prensibi veya fikir akımı olarak, millet gerçeğinden hareket eder ve milli menfaati temin gayesi ile bir ülkü etrafında toplanmayı ifade eder. Milliyetçilik ideal ve kader birliğinin yönlerini belirten bir prensiptir ve toplumu yüceltme amacını güder. Çağımızda Milliyetçilik insanı bir gruba ve bir topluma bağlayan en kuvvetli bağıdır. Bu anlamda Milliyetçilik, kişiyi topluluğa bağlayan bağ olarak Milliyet duygusu şeklinde de ifade edilmektedir.

Bu yaklaşımdan hareketle her milletin Milliyetçilik anlayışı değişik ve farklıdır. Çünkü Milliyetçilik, hayatiyet ve gelişmesini her ülkenin özelliğine, her milletin kendine has karakterine göre geliştirecek bir nitelik taşımaktadır. Bu sebeple dünyada ne kadar Milliyetçilik akımı varsa o kadar da Milliyetçilik anlayışı vardır. Dolayısı ile her Milliyetçilik akımının da kendine has özellikleri vardır. Bu bakımdan bütün Milliyetçilik akımlarını içine alan açık ve belirli bir tarif yapmak güçtür. Bununla beraber Milliyetçilik; kendilerini aynı milletin üyesi sayan kişilerin duydukları, bir arada, aynı sınırlar içerisinde, bağımsız bir hayat sürmek ve teşkil ettikleri toplumu yüceltmek isteğidir. Sadri Maksudi Arsal'a göre ise; "Milliyetçilik, yani milliyet duygusu bir millete mensup fertlerin, milli tarihlerine, milletlerin mazideki hem parlak başarılarına, hem de felaket ve ızdıraplarına karşı derin bir ruhi bağlılık ve hürmet hissi şeklinde tecelli eder. Fakat Milliyetçilik ancak maziye mazideki şeylere bağlılıktan ibaret değildir. Milliyet hissinin tecelli ettiği diğer bir saha vardır. O da istikbale yönelmiş emel, gaye ve düşünceler sahasıdır."

Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu, Gelişmesi ve Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı

Türk Milliyetçiliği; İslam ümmetçiliğinden çok milletli Osmanlıcılığa, oradan siyasi İslamcılığa ve nihayet Türk Milliyetçiliği ve vatanperverliği şeklinde bir gelişme göstermiştir. Bu hareket Osmanlı Devletinin çeşitli din ve milliyetlerden meydana gelen közmopolit yapısı içinde bir tepki ve kendini bulma akımı olarak doğmuş ve daha ziyade Türkcülük olarak adlandırılmıştır.

Fransız ihtilali ile beraber modern Milliyetçilik cereyanının yayılması, çok milletli Osmanlı devletini de etkilemekte gecikmemiştir. Millet gerçeğinden hareket eden bu ideolojik vasıflı Milliyetçilik anlayışı, milli menfaati temin gayesi ile bir ülkü etrafında toplanmayı ve milleti yüceltmeyi amaçlar. Temelde ise, milli

egemenlik ve ona bağılı olarak gelişen milli bağımsızlık fikrine dayanır. Bu siyasi Milliyetçilik cereyanı Osmanlı devletinde önce Gayri Müslimlerde, daha sonra da Türklerin dışındaki Müslüman unsurlar arasında yayılmıştır. Türklerdeki Milliyetçilik, Gayri Müslimlerin bağımsızlık kazanarak devletten birer birer ayrılmaları ve İmparatorluktaki Türk olmayan Müslüman unsurların Milliyetçi gayelerine karşı bir tepki olarak doğmaya başlamıştır. Balkan Savaşları Osmanlıcılık anlayışının dayandığı temelleri yıkmış, "İttihad-ı Anasır" politikasını fiilen iflas ettirmiştir. Sonuçta Türk Milliyetçiliğinin hızla yükselmesine yol açmıştır.

Türk Milliyetçiliğinin uyanışındaki bu gecikmenin milletimize ne kadar pahalıya mal olduğunu Atatürk şu sözlerle açıklamaktadır;

"Biz Milliyet fikirlerini tatbikte çok gecikmiş ve çok ilgisizlik göstermiş bir milletiz. Bunun zararlarını fazla faaliyetle telafiye çalışmalıyız. Çünkü tarih, hadiseler ve müşahedeler, insanlar ve milletler arasında, hep milliyetin hakim olduğunu göstermiştir. Özellikle bizim milletimiz, milliyetini ihmal edişinin çok acı cezalarını çekmiştir. Osmanlı İmparatorluğundaki çok çeşitli toplumlar hep milli inançlara sarılarak, Milliyetçilik idealinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir millet olduğumuzu, sopa ile içlerinden kovulunca anladık. Kuvvetimizin zayıfladığı anda bizi hor ve hakir gördüler. Anladık ki, kabahatimiz kendimizi unutmuş olduğumuzmuş."

Milli Mücadele'nin başlarında Türk Milliyetçiliğini ve milli egemenlik ilkesini kendisine rehber olarak alan Mustafa Kemal Paşa, Türk toplumunu dağılma tehlikesinden kurtararak Müdafaa-i Hukuk Hareketi içindeki dağınık mahalli güçlerin temsilcileri cemiyet ve kongreleri Sivas Kongresi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bünyesinde Misak-ı Milli'ci bir sentez içinde kaynaştırmıştır. Bugünkü sınırlarımız içinde yaşayan milletimiz bu kaynaşma temeline dayanmaktadır. Böylece Milli Mücadele hareketi toplumumuzun ümmet halinden millet haline geçiş sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu sebeple Türkiye'de çağdaş manada bir millet oluşturma ve ona muhteva kazandırma Türk Milli Mücadele hareketi ile birlikte Mustafa Kemal Paşa tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa bölgecilüğün yerine Türk Milliyetçiliğini geçirmiş, Türk toplumunu ortak hedefler çerçevesinde birleştirmiştir. Bu hedeflerin en önemlisi bizzat O'nun da belirttiği gibi; "... Hakimiyet-i Milliyeye müstenit, bilakaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmektir."

Milli Mücadele'nin askeri safhasının kazanılması ile birlikte giriştiği radikal inkılaplarla Türk toplumunu "muasır milletler" seviyesine çıkarmayı amaçlayan Atatürk; bunun bir gereği olarak Türk Milliyetçiliğinin temeli olan Türk toplumuna modern bir millet vasfı kazandırmaya çalışmıştır. Çünkü, "Medeni olmak ancak kuvvetli bir millet olmakla mümkündür".

Osmanlı döneminde İmparatorluk yapısı içinde Türk toplumuna gereken önemin verilmediğini gören ve milliyet fikrinin toplumumuzda uyanışının ve devlet politikasında tatbikinin gecikmesinin milletimize büyük zararlara mal olduğunu söyleyen Atatürk; "...dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak ilk önce biz kendi benliğimize bu hürmeti hissen, fikren ve fiilen bütün ef'al ve hareketimizle gösterelim; bilelim ki milli benliğini bulamayan milletler başka milletlerin avıdır." demektedir. Bu sözleri ile milletlerin yaşayabilmesi için milli şuurun uyandırılması ve milliyet fikrinin tatbikinin ne kadar önemli olduğunu vurgulayan Atatürk; Türk Milliyetçiliğini Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte şuurlu bir devlet politikası olarak yürütmeye başlamıştır. Bu politikanın sonucu büyük felaketler yaşayan milletimize yeniden güven duygusu kazandırmıştır.

Atatürk'ün Milliyetçilik anlayışını iyi anlayabilmek için, öncelikle O'nun millet anlayışını açıkça ortaya koymamız gerekir.

Atatürk'ün millet anlayışı, bugün de ilmiliği kabul edilmiş olan sübjektif veya kültürel millet görüşüne uygundur. Milleti çağdaş düşüncelere uygun ilmi bir tanımını yapma gereğine işaret eden Atatürk, mümkün olduğu kadar her millete uyabilecek olan şu geniş tanıma yapmaktadır:

a) Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan;

b) Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatta samimi olan,

c) Ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden meydana gelen cemiyete millet namı verilir. Bu tarif tetkik olunursa, bir milleti teşkil eden insanların rabitalarındaki kıymet, kuvvet ve vicdan hürriyetiyle insani hisse gösterilen riayet, kendiliğinden anlaşılır. Gerçekten maziden müşterek zafer ve yeis mirası; istikbalde gerçekleştirilecek aynı program ümitleri beslemiş olmak; bunlar elbette bugünün medeni zihniyetinde, diğer her türlü şartların üstünde mana ve şümül alır.”

Atatürk her millete uyabilecek, bu genel tanımın yanı sıra, Türk Milleti'nin oluşumunda etkili olan tabii faktörleri şöyle sıralamaktadır:

- a- Siyasi varlıkta birlik,
- b- Dil birliği,
- c- Yurt birliği,
- d- Irk ve menşe birliği,
- e- Tarihi Karabet (Yakınlık-Akrabalık),
- f- Ahlaki karabet (Yakınlık-Akrabalık),

Temelde Atatürk, Millet hayatında ve tanımında milli kültürü esas almaktadır. Nitekim yaptığı tanımlardan birinde milleti; “Dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği siyasi ve içtimai heyet” olarak tarif eden Atatürk Ayrıca, “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türkiye Halkına Türk Milleti denir” demektedir. Gene Atatürk’e göre; Milletin en kısa tanımı “aynı kültürden olan insanlardan oluşan toplumdur.” Gerçekten de bir milletin oluşabilmesi istikbalini ve milli benliğini muhafaza edip devamlılığını sağlayabilmesi için milli kültüre sahip olması şarttır.

Nitekim millet hayatında milli kültürün yer ve öneminin idraki içinde olan Atatürk; “Milli kültürün her çığırda açılarak yükselmesini Türk Cumhuriyeti’nin temel direği olarak temin edeceğiz.” diyerek milli kültüre verdiği önemin büyüklüğünü ortaya koymaktadır. Gerçekten Atatürk kültüre verdiği önemi sadece sözde bırakmayıp öncelikle Türk kültürünün araştırılması ve zenginleştirilmesi için dil ve tarih kurumlarının yanı sıra Fakülteler ve Üniversiteler kurulmasına büyük önem vermiştir. Diğer taraftan çağdaş medeniyete yönelirken Türk gururunu ve İzzet-i nefsinin tatmin ederek oluşmakta olan kültürün milli bir tabana oturmasını sağlamak amacıyla Türk tarihi ile ilgili araştırma ve incelemelere öncülük etmiştir. Ayrıca kültürü geniş tabana yayarak milli birliği sağlamlaştırmak amacıyla aydın-halk bütünleşmesine yönelik çalışmalar yapmıştır. Atatürk sistemli olarak yürüttüğü bu kültür politikası ile Türkiye’de çağdaş manada millet olma sürecini başlatmıştır.

Bu millet görüşünün ışığı altında Atatürk, milliyet prensibini şöyle tanımlamaktadır. “Bir milletin diğer milletlere oranla tabii veya sonradan kazanılmış özel karakter sahibi olması, diğer milletlerden farklı bir varlık teşkil etmesi, çoğu zaman onlardan ayrı olarak onlara paralel gelişmeye çalışmasına milliyet prensibi denir. Bu prensibe göre, her fert ve her millet kendi hakkında iyi niyet, topraklarına bizzat kayıtsız sahip olmayı istemek hakkına ve hürriyetine sahiptir” Türk milliyetçiliği ise, “ilerleme ve gelişme yolunda ve milletlerarası temas ve ilişkilerde, bütün çağdaş milletlere paralel ve onlarla uyum içinde yürümekle beraber, Türk toplumunun özel karakterlerini ve başlı başına bağımsız kimliğini korumaktadır.”

Atatürk gerçekleştirdiği köklü inkılaplarla Türk toplumunu çağdaş milletler seviyesine yükseltirken, bu anlayışa uygun olarak Milliyetçiliğe de yeni bir anlam ve çağdaş bir muhteva kazandırarak onu Türkiye Cumhuriyeti’nin temel ilkelerinden birisi haline getirmiştir. Böylece Milliyetçilik anlayışımız sadece bir tepki milliyetçiliği olmaktan çıkmış, gerçekçi, ileriye dönük, çağdaş ve birleştirici bir hüviyet kazanmıştır.

Atatürk’ün Milliyetçilik Anlayışının Özellikleri

Atatürk’ün Milliyetçilik anlayışının özelliklerini ve uygulamalarını şu başlıklar altında toplamak mümkündür.

a) Milli Birlik ve Bütünlüğe Büyük önem verir

Milli birlik ve beraberlik duygusu millet fertlerini birbirine bağlar. Zaten milli birlik ve beraberlik dünyada Milliyetçilik cereyanının yayılmasından sonra kurulan milli devletlerde önem kazanmaya başlamıştır. Atatürk de Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren milli güç, milli birlik ve bütünlük konusuna son derece önem vermiş, bu mücadeleyi Türk milletinin maddi ve manevi gücünü birleştirme-siyle başarmıştır. Milli Mücadele, milli sınırların kurtarılması olduğu kadar, millet birliğinin sağlanmasına da yönelik olmuştur.

"Milli birlik, milli duygu, milli kültür en yüksekte göz diktiğimiz idealdir" diyen Atatürk, Türk milletinin birliğini kuvvetlendirecek manevi harcı kültür Milliyetçiliğinde bulmuştur. Atatürk'ün başta dil ve tarih çalışmaları olmak üzere milli kültüre büyük önem vermesinin en önemli sebeplerinden birisi budur, milli birliğin sağlanması ve güçlendirilmesinde milli eğitime büyük görevler düştüğünü vurgulayan Atatürk;

"Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekları eğitimin sınırları ne olursa olsun, ilk önce ve her şeyden önce Türkiye'nin bağımsızlığına kendi benliğine, milli geleneklerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek gereği öğretilmelidir.

Dünyada milletlerarası duruma göre böyle bir mücadelenin gerektirdiği manevi unsurlara sahip olmayan kişilere ve bu nitelikte kişilerden oluşmayan toplumlara hayat ve bağımsızlık yoktur" demektedir. Van'dan, Diyarbakır'dan Trakya'ya, Karadeniz'den Akdeniz'e kadar yurdumuzun her köşesindeki memleket evlatlarını "hep aynı cevherin damarları" olarak vasıflandıran Atatürk, ırk, mezhep ve sınıf ayrılıklarını körükleyenlere karşı çıkmış, milli birlik ve bütünlüğü sarsmaya çalışanların "düşmana alet olmuş beyinsizlerin dışında kimseyi etkisi altına alamayacaklarını söylemiştir." Milletimizi kendi içinden bölmeye yönelik, bütün didinmelerin boğulmaya mahkum olduğunu belirten Atatürk'e göre; "Türk milleti kendinin ve memleketin yüksek menfaatlerinin aleyhine çalışmak isteyen bozguncu, vatansız ve milliyetsiz beyinsizlerin saçmalamalarındaki gizli ve kirli emelleri anlamayacak bir topluluk değildir", bilindiği gibi Atatürk kendisini Türk hisseden herkesi Türk kabul etmiş, "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir, " demiştir. O'nun millet anlayışı da ortak mazi, ortak tarih, ortak vatan ve ahlaka dayanmaktadır. Bütün bu gerçeklere rağmen Türkiye üzerinde oynanmak istenen oyunları gören Atatürk şöyle demektedir:

"Bugünkü Türk milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri ve Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve milletdaşlarımız vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış adlandırmalar birkaç düşman aleti, mürteci, beyinsizden mada hiçbir millet ferdi üzerinde teellümden başka bir tesir hasıl etmemiştir. Çünkü bu millet efradı da umûm Türk camiası gibi aynı müşterek maziye, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar." demektedir.

Bu sebeple Atatürk'ün toplayıcı ve birleştirici Milliyetçilik anlayışı, Türk milletini ırk, mezhep ve sınıf kavgaları ile bölmeye kalkışacak olanlara karşı en sağlam savunma aracıdır.

b) Sınıf Kavgasına Karşıdır

Atatürk'ün Milliyetçilik anlayışının önemli bir özelliği de sınıf mücadelesini reddetmesi ve sosyal dayanışmayı esas almasıdır. Atatürk; Türk toplumunu teşkil eden köylü, çiftçi, işçi, esnaf, sanatkar, sanayici, tüccar, serbest meslek sahibi ve memur gibi her çeşit meslek ve zümrelerin, aynı milli toplumun birer unsuru olarak, sosyal adalete uygun esaslar içinde, ahenkli bir tarzda işbirliği yapmalarını; bunlar arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların millet yararını her şeyin üstünde tutarak uzlaştırılmasını ve bağdaştırılmasını öngören temel bir görüşe sahiptir.

Atatürk'ün gerek Milliyetçilik anlayışı, gerekse Halkçılık anlayışı sosyal adalete, sosyal güvenliğe toplumun ekonomik bakımdan zayıf kesimlerinin korunmasına ve güçlendirilmesine, adaletli gelir dağılımına büyük önem vermekle beraber, sınıf mücadelesini reddeder. Atatürk Milli Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren kendi Halkçılık anlayışının sınıf çatışması esasına dayanan komünizmle hiçbir ilgisinin bulunmadığını sürekli olarak vurgulamıştır.

Atatürk'e göre Türk toplumu, menfaatleri birbiriyle çatışan ve aralarında zorunlu olarak bir mücadele olması gereken sınıflardan değil, birbirine muhtaç olan ve aralarında uyum bulunan çeşitli çalışma gruplarından oluşmuştur. Bu anlamda Atatürk'ün Halkçılık ilkesi ile, üçüncü Fransız Cumhuriyeti'nin hakim ideolojisi olan "Dayanımcılık" (solidarisme) arasında yakın benzerlikler görmek mümkündür. Durkheim'den Ziya Gökalp kanalıyla Türk düşüncesine girmiş olan dayanımcılık, modern toplumdaki sınıflar arasında çatışmanın zorunlu olmadığı, fert ve grupların topluma katkılarını vurgulayan bir sosyal ahlak vasıtasıyla, sosyal dengenin korunabileceği tezine dayanıyordu.

c) Gerçekçidir ve Vatan Kavramına Dayanır

Atatürk'ün Milliyetçilik anlayışının temel özelliklerinden birisi de gerçekçiliktir. Türk milletinin varlığının ve hayati menfaatlerinin Pan-Islamizm, Pan-Turanizm veya federal imparatorluk gibi uzak hayallere feda edilmemesi gerektiğini daha Milli Mücadele'nin başında vurgulayan Atatürk;

"Büyük hayaller peşinde koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekar insanlardan değiliz. Efendiler!. Büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın düşmanlığını, garazını, kinini bu memleketin ve milletin üzerine topladık, biz Pan-Islamizm yapmadık. Belki yapıyoruz yapacağız dedik. Düşmanlar da yaptırmamak için bir an önce öldürelim dediler. Pan-Turanizm yapmadık. Yaparız yapıyoruz dedik, yapacağız dedik yine öldürelim dediler!... Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız kavramlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın sayısını ve üzerimizdeki baskıları artırmaktan ise, tabi sınıra, meşru sınıra dönelim. Efendiler!.. Biz hayat ve bağımsızlık isteyen milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı esirgmeden harcarız." demektedir. Takip edilecek gerçekçi ve akılcı yolun sınırları belli bir vatan üzerinde, milli bir devlet kurmak olduğunu belirten Atatürk'ün bu gerçekçi tavrı elbette milli sınırlarımız dışında kalan Türklerle ilgilenmediği anlamına gelmez. Bu konuda Atatürk şöyle demektedir.

"Türk milleti istiklal savaşından beri, hatta bu savaşa atılırken bile, mazlum milletlerin hürriyet ve bağımsızlık davaları ile ilgilenmeyi, o davalara yardım etmeyi benimsemiştir. Böyle olunca kendi soydaşlarının hürriyet ve bağımsızlıklarına kayıtsız davranması elbette uygun görülmez. Fakat milliyet davası şüursuz ve ölçüsüz bir dava şeklinde mütalaa ve müdafaa edilmemelidir... Hareketlerin imkan sınırları ve sıraları mutlaka hesaba katılmalıdır. Türkiye dışında kalmış Türkler, ilkin kültür meseleleriyle ilgilenmelidirler."

"Nitekim bir Türklük davasını böyle bir müspet ölçüde ele almış bulunuyoruz. Büyük Türk tarihine, Türk dilinin kaynaklarına, zengin lehçelerine, eski Türk eserlerine önem veriyoruz. Baykal ötesinde Yakut Türklerinin dil ve kültürlerini bile ihmal etmiyoruz."

Bu konuşmasından da açıkça anlaşılacağı gibi, Atatürk dış Türkler davasını öncelikle bir kültür meselesi olarak ele alarak ilgilenmektedir. Anavatanı tehlikeye atmadan dış Türklerin her türlü sorunu ile ilgilenen Atatürk, bu konuda Türkiye'nin hazırlıklı olmasını da tavsiye etmektedir.

Atatürk'ün Milliyetçilik anlayışı vatan kavramı ile de çok yakından bağlantılıdır.

I. Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması ve Anadolu'nun dahi tehlikeye düştüğü bir sırada son derece gerçekçi davranan Mustafa Kemal Paşa Türk milletinin hayati menfaatlerinin Pan-Islamizm veya Pan-Türkizm gibi uzak hayallere feda edilmemesi gerektiğini vurgulayarak milli sınırlar ötesinde müphem ve daha geniş bir varlık için değil, Türkiye halkı için savaştığını açıkça ortaya koymuştur:

“Efendiler, vatandaşlarımızdan hemşehrilerimizden herbiri kendi dimağında bir mefkure-i Aliye besleyebilir, hürdür, muhtardır. Buna kimse karışamaz. Fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin sabit, müsbet maddi bir siyaseti vardır. O da efendiler muayyen hududu millisi dahilinde hayatını ve istikbalini temin etmeğe matuftur.” Diyen Atatürk, Ziya Gökalp’den beri sosyolojik temelleri oluşturulan kültür Milliyetçiliğinin büyümesi, yeni Türk nesillerinin Türklük Türk milletine dayanan özdeşlik, bağlılık fikrine, yeni bir fikir, “Türklerin ülkesi, Türkiye İdealini” getirmiş oluyordu. Yeni devletin ilk günlerinde ortaya çıkan bu yeni fikir Türkiye’deki Türk milletine dayanan toprağa bağlı bir Millet-Devlet fikri idi.

Sonuçta, Milli Mücadele ile çizilen Misak-ı Milli sınırları Türk milletinin anavatanı olarak benimsenmiştir. 1921 ve 1924 anayasalarında Türkiye ülkenin adı olarak kullanıldı. Böylece Türk Milliyetçiliği milli vatan kavramı ile bütünleşince açıklık ve güç kazanmıştır. Bundan sonra Türk devleti bütün gücünü bu vatan etrafında birleşmiş, çağdaş medeniyeti benimsemiş milli bir devletin yücelmesine sarfetmiştir. Atatürk, Türk milletinin oturduğu, yaşadığı toprak parçasını; derin ve şanlı geçmişin, büyük kudretli atalarının mukaddes miraslarının saklandığı sınırları tarihte çizilmiş yer olarak belirtmektedir. Atatürk’e göre, “Vatan diye adlandırılan bu toprak parçası hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir kütledir.”

d) Saldırgan Değil Barışçıdır

Milliyetçilik konusunda son derece hassas olan Atatürk’ün Milliyetçilik anlayışı asla bencil bir Milliyetçilik değildir. O’nun Milliyetçilik anlayışında herşeyin üstünde Türk milleti ve bu milletin menfaatleri gelmesine rağmen, insanlık ailesi içinde başka milletlere de yaşama ve hürriyet hakkı tanır. Atatürk bu konuda;

“Vakıa bize milliyetperver derler. Fakat biz öyle milliyetperver-ranız ki, bizimle teşriki mesai eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin icabatını tanırız. Bizim milliyetperverliğimiz herhalde hodbinane ve mağrurane bir milliyetperverlik değildir.” demektir.

“... Millet hayatı tehlikeye uğramadıkça, harp bir cinayettir.” diyen, Atatürk’ün Milliyetçilik anlayışı barışçıdır. Türkiye’nin milli menfaatlerinin bir gereği olarak Lozan’dan sonra samimi ve dürüstçe barış idealini savunmuştur. Yurtta Sulh Cihanda Sulh ilkesi barışa verdiği değerin ifadesidir. Hemen belirtelim ki, düşman güçlere boyun eğmeye hazır, teslimiyetçi, dünya gerçeklerinden habersiz, hayalci pasifistlerin tavrı ile Atatürk’ün barışçılığı arasında derin bir uçurum vardır. Ne yazık ki çağımızda hala milletlerarası ilişkilerde kuvvetli olan haklıyı ezebilmektedir. Bu gerçeği görmemezlikten gelmek mümkün değildir. Bu sebeple herşeye rağmen barış veya milli menfaatlerden fedakarlık pahasına da olsa barış anlamına gelebilecek pasifist bir politika değildir. Atatürk, barışın korunmasının milli güce ve askeri hazırlıklara bağlı olduğunu çok iyi görmüş ve bunun gereklerini yerine getirmiştir.

e) İrkçılığa karşıdır

Atatürk’ün çağdaş Milliyetçilik anlayışı ile ırkçılığı bağdaştırmak mümkün değildir. 1937’de anayasaya Milliyetçilik ilkesi eklenirken Recep Peker, “Bizim Milliyetçiliğimizin kan ve ırk Milliyetçiliği”nden farklı olduğunu belirtmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Atatürk millet hayatında kültürü esas almaktadır. Çağdaş Milliyetçiliğin de gereği budur. Bu konuda Erol Güngör; “hakikatte Milliyetçilik bir kültür hareketi olması dolayısı ile ırkçılığı, halka dayanan bir siyasi hareket olarak da otoriter idare sistemini reddeder.” derken, Sadri Maksudi Arsal; çağdaş Milliyetçiliğin kan tahlili ve kafatası ile uğraşmadığını, sosyolojik ve psikolojik esaslara dayandığını belirtmektedir. Aynı ortak geçmişe, ahlaka, hukuka sahip bulunan, aynı ortak kültürü ve idealleri benimseyen, kaderlerini kendi samimi istekleriyle Türk milletine bağlamış olan bütün vatandaşları Türk kabul eden Atatürk, Türk vatandaşlarını din ve etnik köken esasına göre ayırt etmez. Yani Türk toplumu içinde büyüüp, aynı eğitimi gören ve Türklüğü benimsemiş olan her vatandaş bugünkü milliyet anlayışımıza göre Türktür. Bu

anlayış anayasalarımızda da Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk kabul edilir şeklinde ifadesini bulmuştur. Dolayısıyla Alman nasyonal sosyalizminde önemli yer tutan çağdaş bilimin reddettiği saf ırk, üstün ırk nazariyeleriyle ilgisi yoktur.

f) Milliyetçiliği Reddeden Akımlara Karşıdır

Türk Milliyetçiliği temeline dayanan Atatürkçülüğün, millet kavramını ve Milliyetçilik prensibini reddeden düşünce akımlarıyla bağdaşmayacağı açıktır. Bu anlamda millet ve milliyet mefhumlarının birer burjuva uydurması olduğunu, komünizmde bunun yerini proleteryanın milletlerarası dayanışmasının alacağını ileri süren Marksizm-Leninizm elbette Atatürkçülükle bağdaşmaz. Gerçekte milliyet duygusu ve millet gerçeği, milleti inkar eden ideolojilerden daha güçlüdür. Çünkü günümüzde Çin, Rus, Bulgar vb. milliyetçilikleri uzun yıllar süren Marksist rejimlere rağmen derinden derine sürüp gitmiştir. Ayrıca II. Dünya Savaşı sırasındaki gelişmeler de göstermiştir ki, bu savaşta sınıf menfaatlerinden çok, milletlerin varlığı, bağımsızlığı, düşünce ve inanç hürriyeti, demokratik hayat tarzı gibi konular çok ağır basmıştır. Bu sebeple milletlerin tarihini sadece sınıf kavgasına veya ekonomik ilişkilere bağlamak mümkün değildir.

Atatürk, Hitler ve Mussolini'nin temsil ettikleri demokrasi düşmanı, millet egemenliği ile bağdaşmayan totaliter devlet anlayışlarını da reddetmiştir. Atatürk aynı zamanda Laikliği temel ilkelerinden biri haline getirdiği için teokratik devlet anlayışının da karşısındadır.

g) Laiklik İlkesi ile Bağlantılıdır

Atatürk'ün Milliyetçilik anlayışının bir diğer özelliği de laik bir anlayışa sahip oluşudur. Din ve devlet işlerinin ayrılmasını esas alan Laikliğin, Türk toplumunun temel ilkelerinden biri haline gelmesiyle dinin birleştiricilik rolünü Türk Milliyetçiliği almıştır. Böylece toplumumuzun ümmet yapısından çağdaş manada millete geçiş süreci başlamıştır. Bu gerçeği Atatürk 5 Kasım 1935'te yaptığı konuşmada şöyle vurgulamaktadır:

“... Milletin varlığının devamı için, fertleri arasında düşündüğü ortak bağ yüzyıllardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yani millet dini ve mezhebi bağlılık yerine Türk milliyeti bağı ile fertlerini toplamıştır.”

Atatürk'ün devletin temel ilkelerinden birisi haline getirdiği Laiklik ilkesi sayesinde toplumumuzda meydana gelebilecek her türlü mezhep çatışması önlenmiş, Türk toplumu Milli hedefler çerçevesinde birleşmiştir. Laiklik sayesinde devlet yönetiminin din kurallarına bağlı olmaksızın, din ve devlet işlerinin, hukukun, eğitimin çağdaş bilime, çağın ihtiyaçlarına göre düzenlenmiş ve yürütülmesi sağlanmıştır. Ayrıca ilerleme ve gelişme yolundaki engeller laiklik ilkesi sayesinde kaldırılmış, Türk Milliyetçiliği yepyeni bir anlam ve boyut kazanmıştır.

h) Millet Egemenliği İlkesiyle Bağlantılı ve Demokrasiye

Yöneliktir

Milli Mücadele'nin temelinde, Türk Milliyetçiliği ile birlikte, egemenliğin bir şahsa, değil millete ait olduğu ilkesi de yer almıştır. Atatürkçü düşünce sisteminde, bu iki ilke birbirinden ayrılamaz. Böylece milli egemenlik ilkesiyle bütünleşen Türk Milliyetçiliği çağdaş bir özellik kazanmıştır. Çağdaş Milliyetçiliğin en önemli özelliklerinden birisi de zaten demokratik bir nitelik taşımasıdır. Milli Mücadele'yi güçlü ve meşru bir temele, yani milli egemenlik temeline oturtan Atatürk'ün esas amacı, milli egemenlik ilkesinin tabii bir sonucu olarak Türkiye'de demokrasiyi yerleştirmektir. Atatürk'e göre; “Toplumda en yüksek hürriyetin en yüksek eşitlik ve adaletin devamlı şekilde sağlanması ve korunması ancak ve ancak tam ve kat'i manasıyla milli egemenliğin kurulmuş olmasına bağlıdır.” Bu sebeple Atatürk, bütün milli mücadele boyunca “hakimiyet-i milliye” esasını işleyip, onu yeni devletin temel dayanağı yapmakla devletin, yönetim şekli olan

cumhuriyet rejiminin de temelini atmış bulunuyordu. Gerçekten milli egemenlik esasının tam bir şekilde gerçekleşmesi Cumhuriyet'le mümkündür.

Atatürk milli egemenlik ilkesini, Milli Mücadele'nin ve yeni Türk Devleti'nin temel ilkesi haline getirirken hiç şüphe yok ki amacı Türkiye'de gerçek anlamda demokratik rejimi yerleştirmektir. Fakat şartlar demokrasinin doğması ve sağlıklı bir şekilde işlemesi için elverişli değildi. Çağdaşlaşma yolunda hızla yapılması gereken köklü inkılaplar vardı. Ülkenin demokrasi yolunda tecrübesi çok azdı. Bu sebeple Atatürk dönemindeki demokrasi denemeleri başarılı olamamıştır. Ancak uygulanan tek parti yönetiminin sürekli olmadığı vurgulanmıştır. Amacın gerçek bir demokrasiye ulaşmak olduğu devamlı tekrarlanmıştır. Atatürk'ün gerçekleştirdiği Türk inkılabının teorik olarak amacı iktidarı bütün millete devretme hareketi olmuştur. Ülke şartları ve genel eğitim seviyesi elverdiği anda tek partiden çok partili rejime geçilmesi amaçlanmıştır. Siyasi iktidarın meşru kaynağının millet olduğu ısrarla vurgulanmış "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir." İlkesinin kalplere ve kafalara yerleşmesi yolunda çaba gösterilmiştir. Atatürk'ün 1 Nisan 1923'te mecliste söylediği Nutuk'ta; "Türkiye devletinde ve Türk devletini kuran Türkiye halkında tacidar yoktur, diktatör yoktur... Bütün cihan bilmelidir ki artık bu devletin ve bu milletin başında hiçbir kuvvet yoktur, hiç bir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır. O da hâkimiyet-i milliyedir." sözleri bunun içindir.

Atatürk'ün Milliyetçilik anlayışı Türk milletinin çağdaşlaşmasını amaçlayan ileriye dönük bir milliyetçiliktir. Atatürk'ten önceki devlet adamlarının çoğu medeniyet ile kültürü ayırarak Batı medeniyetinin sadece maddi taraflarını almanın yeterli olacağını düşünmüşlerdir. Aynı medeniyet kültür ayrımı ve buna bağlı olarak çağdaşlaşma konusunda, batıdan sadece teknoloji alınması fikri Türk milliyetçiliğini sistemleştiren Ziya Gökalp'de daha belirginleşir. Dolayısıyla çeşitli sebeplerin de etkisi ile, bu şekilde çağdaş medeniyetin budanarak alınmaya çalışılması Türk çağdaşlaşma hareketinin başarısızlığa uğramasına sebep olmuştur. Halbuki kültür ve medeniyet birbirlerinden ayrı hadiseler değil, milli kültürler bir medeniyetin çeşitli manzaralarından ibarettir. Milliyetçilik ise, milli kültürü bizzat bir medeniyet kaynağı haline getirerek toplumu modern bir millet haline getirme hareketidir. Meseleye bu açıdan bakıldığında Osmanlı dönemindeki Türk milliyetçiliğinde olduğu gibi, milliyetçiliğin sadece bir tepki veya bir kültür hareketi değil, aynı zamanda bir medeniyet davası olduğu ortaya çıkar.

Nitekim Atatürk'ün Türk milliyetçiliğine kazandırdığı çağdaş muhtevası sonucu Türkiye'de çağdaşlaşma ile milliyetçilik birbirine karşı değil, birbirine paralel olarak gelişmiştir. Böylece Türk milliyetçiliği "Batıya rağmen Batılılaşmak" düsturu ile bir tepki milliyetçiliği olmaktan çıkmış, Türk milletinin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmasını amaçlayan ileriye dönük bir milliyetçilik halini almıştır. Zaten milliyet duygusu sadece milletin kültürüne geçmişine bağlılıktan ibaret değildir. Aynı zamanda istikbale yönelmiş milli gaye ve düşüncelerdir. Milliyet duygusunun bir gelişme ve ilerleme sebebi olması işte istikbale yönelik bu dilek ve arzular sayesinde. Bu sebeple "Milletimizin hedefi, yani milli mefkuresi bütün cihanda tam manasıyla medeni bir içtimai hey'et olmalıdır." diyen Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı batı medeniyetinden faydalanma ve çağdaşlaşma ile birbirine paraleldir.

Türk milleti ve devletin dünyada milli varlığını ve istiklalini koruyabilmesi için çağdaşlaşmayı bir hayat davası olarak gören Atatürk; aynı zamanda milli şahsiyeti yok edebilecek taklitçiliğe de karşıdır. Çünkü çağdaşlaşmada esas, model aktarma veya batıyı taklit değil, önemli olan, çağdaşlaşma sürecinde bilim ve teknolojiye ait yaratıcı bir zihniyetin toplum değerleriyle bütünleşecek şekilde bağdaştırılmasıdır.

Bu sebeple Atatürk Türk toplumunun benlik şuuruna varması ve bu şuurdan alacağı güven hissiyle çağdaş medeniyet aleminin haysiyetli bir üyesi haline gelmesini istemektedir. Nitekim Atatürk'ün gerçekleştirdiği köklü inkılapları topluca değerlendirdiğimiz zaman bunların çağdaş medeniyet seviyesinde bir millet olma ve aynı zamanda milli kültüre kavuşma amacına yönelik olduğunu görürüz.

HALKÇILIK

Konuya halk kelimesini açıklamakla başlayalım. “Halk” kelimesi, meşruiyetin kaynağının kollektif bir unsurdan geldiğini varsayan teorilerde kullanılmaya başlanır. Osmanlı imparatorluğu gibi gelenekçi yönetimlerde “uyruklar” vardır. Bu demokratik teoride atıfta bulunulan “halk” kavramından farklı bir anlam taşımaktadır. Osmanlı devletinde “halk” kavramı bugünkü anlamından farklı biçimde kullanılmıştır. Bilindiği gibi Osmanlı yönetim anlayışı avam -havass yani “sıradan insanlar-seçkinler” ayrımı üzerine kurulmuştur. Seçkinler devleti yönetirler. Yapılması gerekenleri tesbit eder ve bunları halka yansıtırlar. Basit halk bu konuda ancak izleyicidir. Yani, yönetime katılma ve yöneticilerin yaptıklarını denetleme hakkı “halka ait bir hak” olarak görülmemiştir. Bundan başka, imparatorluğun yönetim sistemi “din grupları”na göre düzenlenmiştir. Bunlara cemaat (millet) deniliyordu. Ancak XIX. Yüzyılda bu cemaatlere yasal bir kimlik kazandırıldı ve resmi yazışmalarda millet olarak anıldı.

Her ne kadar Osmanlı imparatorluğunun yapısı bir “halk”tan söz edilmesini mümkün kılmıyor idiyse de meşruiyetle birlikte gelişen kavram dağarcığı içinde halk kelimesini de görüyoruz. Bunun kökeni yukarıda sözü edilen batıdaki “peuple” kelimesi idi. Batıdaki demokratik milliyetçi akım bu konuda herhangi bir zorlukla karşılaşmamıştı. Mesela: bir Fransız milleti vardı ve bu millet meşruiyet kaynağı olarak halk kavramı ile örtüşüyordu. Demokratik milliyetçi akımın yalnız birinci parçasını yani meşruiyetle ilgili yönünü alabilen Osmanlı aydınları, bu temel farka rağmen “halk” kavramını hayli erken kullanmaya başladılar. Bu noktada Osmanlı toplum yapısının, batıdakinden farklı oluşundan kaynaklanan temel problemle karşılaşılıyor. Meşruiyetin kaynağı, Osmanlı sisteminde halk değil hükümdardı. Oysa, demokratik milliyetçi akım, meşruiyetin kaynağını millet kavramıyla çakışan bir halkta görüyordu (Osmanlı toplum yapısının bu özelliği için bak. Şerif Mardin, Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, İstanbul, 1983).

Atatürk’ün Halk ve Halkçılık Anlayışı

Atatürk’ün Halkçılık ilkesini daha iyi anlayabilmek için bu düşüncenin Türkiye’deki tarihi seyrini kısaca gözden geçirmek faydalı olacaktır.

Tarık Zafer Tunaya’nın dediği gibi II. Meşruiyet dönemi, Yeni Türkiye’nin siyasi laboratuvarıdır. Bu dönemde imparatorluğun tebaasını oluşturan çeşitli unsurların bağımsızlık kazanmaları “**ümme toplu**m” yapısından millet’e geçiş sürecinin hızlanmasına vesile teşkil etmiştir. Birçok fikir hareketinin göze çarpmaya başladığı bu dönemde halkçılık fikri de tartışılmaya başlanmıştır.

Türkiye’de pantürkizm fikirlerinin yayılmasında tesirlerini gördüğümüz Türk aydınlarından bir kısmının Rusya’dan gelmiş olması, bunların Rusya’daki fikir akımlarından bazılarının Türk aydınları arasında tartışılmasında öncülük etmeleri tabiidir. Çarlık rejimine karşı olmak açısından **Rus Narodnikleri** ile aynı noktada bulunan bu aydınlar söz konusu **Narodnizm** akımından etkilenmişler, fakat bu akımın gerisindeki Sosyalist fikirlerden ziyade **halka karşı olumlu bir tavır**

takinmak esprisini benimsemişlerdir. Halkla yöneticiler arasındaki uçurumun kapatılmasının zaruri olduğu düşüncesi de bunda etkili olmuştur.

Rusya'daki halkçılık fikirleri, Balkan Sosyal Demokrat Hareketi mensupları ve Ermeni İhtilalci cemiyetleri vasıtasıyla imparatorluk içine ulaşma imkânları buldu.

Türkiye'deki halkçılık fikrinin gelişmesinde büyük ölçüde etkili olan diğer bir fikir akımı da Fransa'da gelişen **Solidarizm** akımıdır. XIX. Yüzyılın sonlarıyla, XX. Yüzyılın başları çağdaş sanayi toplumunun ortaya çıkışıyla ilgili meseleleri gün ışığına çıkarmıştır. İçlerinde Emil Durkheim gibi düşünürlerin bulunduğu solidarizm akımının temsilcileri; sosyal çalkantıların sistemi tahrip edici özelliklerini yok etmeyi, sosyalist ve liberal görüşlerin aşırılıklarından kurtulmuş yeni bir düşünce ile sağlamak istemişlerdi. Bu amaca uygun olarak liberalizmin her şeyi kontrolsüz bırakan yönünü, sosyalizmin sınıf çatışması tezini reddetmişler, ekonomide devlet kontrolünü lüzumlu görmüşlerdir. Birbirine rakip sınıflar kavramından ziyade, bir uyum noktası olarak işbölümünden kuvvet alan meslek zümrelerini esas almışlardı. Durkheim'a göre, sanayileşme geleneksel toplumun mahalli bölünmeye dayanan temelini kaldırmakta, neticede siyasi sistem artık korporasyon tarzı bir teşkilatlanmaya yani mesleki organizasyonlar tarzında bir teşkilatlanmaya doğru evrim geçirmektedir.

Ziya Gökalp, bu düşünceleri, Türk lonca geleneği ile birlikte düşünerek zenginleştirdi. Çatışma yerine uyum, sosyal sınıflar yerine meslek zümreleri ve dayanışmacılık düşüncesini geliştirdi.

Özetlersek, II. Meşrutiyet döneminde gelişen halkçılık fikri önemli ölçüde Türkçülük hareketinin etkisi altında ortaya çıkmıştır. Halk'ın eğitilmesi, yöneticilerle halk arasında iyi bir diyalog kurulması, aydınlarla halk arasında bir yakınlık tesisi ve devlet kontrolünde güçlü bir orta sınıf yaratmak gibi amaçlara yönelmiştir.

Yukarıda aktarılanlardan anlaşılmaktadır ki, halkçılık fikri temel esprisi itibarıyla meşruiyetin kaynağını halkta gören ve demokratik milliyetçi akımın kullandığı anlamda dil, vatan ve kültür beraberliğine dayanan bir millet meydana getirmeyi amaçlayan bir fikirdir. Osmanlı toplum yapısının esasını oluşturan avam-havas ayrılıklarına son vermek ve aydınlarla halk arasındaki ayrılıkları ortadan kaldırmak, halkın yönetime katılmasını sağlamak, halkın birbirine rakip zümrelerden oluşmadığını, yani sınıf çatışmaları yerine "tesanüd (dayanışma)" fikrini yerleştirmek gibi mühim yapı farklılaşmaları halkçılık fikrinin ana eksenini oluşturmaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk'deki halkçılık fikrinin ilk belirtilerini henüz 1920'lerin başında bizzat hazırladığı "Halkçılık Programı"nda görüyoruz. Sonradan 1924 Anayasası'na esas teşkil edecek olan bu program bir bakıma dayanışma felsefesi için köklü tedbirleri ihtiva etmektedir.

1917 Rus İhtilalinden sonra geliştirilen popülizm hareketinden farklı olan bu halkçılık ilkesi aynı zamanda Ziya Gökalp'in önerdiği halkçılıktan da farklı görüşleri yansıtmaktadır. Popülizm hareketinde temel hedef olarak halkı komünist felsefe doğrultusunda eğitmek, halkı Çarlık rejimi kalıntılarıyla mücadeleye çağırmak gibi siyasi bir amacı gerçekleştirmektir. Gökalp'in halkçılığında ise kültür ve medeniyet ikiliğini aydın ve halk kadrosu arasında

karşılıklı sindirme amacı vardır. Mustafa Kemal'in Halkçılık ilkesi ise her iki görüşten de ayrılmaktadır. O'na göre halkçılık sadece siyasi ve hukuki bir kavram değildir. Aynı zamanda sosyo-ekonomik bir düşünce sistemidir. Nitekim 1 Aralık 1921'de TBMM'nde yaptığı bir konuşmada *"...Efendiler, halkçılık nizam-ı içtimaisi, gayretine, hukukuna dayamak isteyen bir meslek-i içtimaidir..."* diyerek kavramı bir toplumsal düşünce (meslek-i içtimai) olarak tanımlıyordu.

Bu yaklaşımda halkçılık, halk için halkı ezen bir model değil tersine kuvvetin, kudretin, egemenliğin ve yönetimin doğrudan halka verilmesidir.

30 Haziran 1924'te aynen şunları söylüyor *"...Asırlardan beri Türkiye'yi idare edenler çok şeyler düşünmüşlerdir, fakat yalnız bir şey düşünmemişlerdir: Türkiye'yi...Bu düşüncesizlik yüzünden Türk vatanının, Türk milletinin duçar olduğu zararlar ancak bir tarzda telafi edilebilir. O da artık Türkiye'de Türkiye'den başka bir şey düşünmemek..."*

Görülüyor ki halkçılığın temel hareket noktası yüzlerce yıldan beri ihmale uğramış, unutulmuş Türk milletini yeniden biçimlendirmek ve medeniyetin, teknolojinin bütün imkânlarından faydalandırmaktır. Türkiye'ye ve Türk milletine hizmet etmek O'nu kalkınmanın eksenini kabul etmek, Atatürkçülüğün toplumsal hedeflerinin de çağa ne kadar uygun olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Atatürk'ün fikir sistematigi içinde önemli olan diğer bir husus da *"...Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil fakat ferdî ve sosyal hayat için işbölümü itibarıyla muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir topluluk telakki etmek..."* tir. Burada ifade edilmek istenen sınıfsızlıktır. Mustafa Kemal, Türk toplumunu ayrı ayrı sınıflara bölmeye karşıdır. Ancak iş bölümü sonucu halkın çeşitli meslek sahalarına ayrılmış olması yeterlidir. İş bölümü sonucu meydana gelen tabakalaşma şöyledir :

1) Çiftçiler. 2) Küçük sanat sahibi ve esnaf. 3) İşçi. 4) Serbest Meslek sahibi. 5) Sanayici. 6) Tüccar. 7) Memur.

O'na göre *"...Bunların her birinin çalışması umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensipleri istihdaf ettiği (Karşısına koyduğu) gaye sınıf mücadeleleri yerine içtimai nizam ve dayanışma temin etmek ve birbirini çürütmeyecek surette menfaatlerde ahenk temin etmektir. Menfaatler tabiatıyla marifet ve çalışma derecesine göre olur..."*

Atatürk'ün halkçılık fikrinin özü meşruiyetin yegane kaynağının milletle çakışan manasıyla halk olduğu ve *"Hakimiyetin, kayıtsız, şartsız millete ait..."* olduğudur.

LAİKLİK

Lâik kelimesi Türkçe'ye Fransızca'dan (Laiic, Laique) geçmişse de aslında Yunanca'dır. Laikos sıfatından gelmektedir. Laikos sıfatı, "Laos" ismi üzerine kurulmuştur. Laos, halk, kalabalık, kitle, Laikos da halka, kalabalığa, kitleye ait demektir. Buradan ortaçağ kilise Latince'sine "Laicus" olarak geçen kelime, ruhtandan olmayan, kiliseye mensup olmayan, herhangi bir dinî işlevi ve ünvanı olmayan kişi anlamını ifade etmiştir. "Laicus" kelimesinden de Fransızca'ya, yukarıda ifade ettiğimiz "Laic", "Laique" şeklinde geçmiştir. Kelimeyi bu şekliyle

Büyük Larousse “qui n'est ni ecclésiastique, ni religieux” (dine ve kiliseye bağlı olmayan kimse) olarak ifade etmektedir.

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi, Laiklik kelimesi başlangıcından itibaren din düşmanlığı veya dinsizlikle ilgili olmayıp, insanların kiliseye veya din alanına mensup olup olmadığını ayırt etmek için kullanılmıştır.

Laiklik kelimesi Osmanlıca'ya lâik yerine farklı kelimelerle girmiştir. Örneğin Ziya Gökalp lâik sözcülüğü yerine “Ladini” (din dışında kalan) sözcüğünü kullanırken; Müşir Ahmet Paşa “Laruhbani” (ruhbanlar dışında kalan) sözcüğünü kullanmışlardır.

Laiklikle sıkça karıştırılan sekülerizm (sécularisme) İngilizce ve Almanca'da, zaman zaman laiklikle eşanlamlı olarak kullanılmış olması Türkçe'de anlam karışıklığına yol açmaktadır. Latince'deki “seacularis” sözcüğünden gelen sekülerizm, (dünyaya ait, maddeye ait) anlamlarına gelmektedir.

Dinî alanın dışında, dinî kaygılardan uzaklaşma anlamına da gelen sekülerizm tanımları bakımından laikliğe benzemekte ise de laiklik değildir. Laiklik Katolik kültürünün egemen olduğu Latin kökenli, İtalya ve Fransa gibi ülkelerde kullanılırken; Germen ve Anglo-sakson kökenli, Almanya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde ise “sekülerlik” olarak geçmektedir.

Seküler devlet, kendini din kurallarının dışında sayan dine ilgisiz olan devlettir. Bu devletlerin geçmişinde de din-devlet mücadelesi yaşanmış; ancak bu mücadeleyi aşmış ve tamamlamışlardır. Bu ülkelerde, Devleti din temellerine göre yeniden düzenlemek iddiasında bulunan bir grup ya da siyasî bir parti olmadığı gibi böyle bir potansiyel de yoktur. bunun sonucunda örneğin ABD'de devlet başkanı İncil'in üstüne el basarak yemin eder. Hiç kimse bunda potansiyel bir tehlike görmez. Aynı şekilde mahkemelerde de İncil üzerine yemin edilir ve bundan hiç kimse rahatsızlık duymadığı gibi, Hristiyanlık düzeninin geri geleceği endişesine kapılmaz.

Seküler devlet din konusundaki bu mutlak tarafsızlık ve ilgisizliğine karşılık lâik devlet din kurumu karşısında ilgisiz değildir. Lâik düzeni korumak için dini denetlemek zorundadır. Başka bir ifadeyle millet egemenliğine dayanan özelliğini korumak zorundadır.

Bu tespitlerden sonra Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığının ve dini eğitimin cemaatlere bırakılmamasının laikliğe aykırı olmadığını daha rahat değerlendirebiliriz. Daha öncede açıklandığı gibi, lâik devlet dinle her türlü bağlantısını koparmış devlet değildir. Zaten devletin en temel işlevi, toplum yaşamını düzenlemek olduğuna göre, toplumsal yaşamın bu en önemli kurumuna ilgisiz kalamaz. Lâik devlet, yönetenlerin yönetme yetkisinin kaynağının din olmadığı bir devlettir. Bu yetki kaynağına yönelik bir tehdit potansiyelini taşıyan her şeyi kontrol etmek zorundadır.

Lâik devletin dine ilgisi, din kurumunu baskı altına almaya yönelik değildir. Aksine tüm yurttaşlarının din ve vicdan özgürlüklerini güvence altına almaktır.

Bu açıklamaların ışığında Lâik Devleti şöyle tanımlamak mümkündür;

Lâik Devlet: Devlet ve din işlerinin birbirinden tamamen ayrıldığı, devletin, vatandaşlarının dinî inanç ve ibadetlerine hiçbir şekilde müdahale etmediği, devlet yönetiminin de din kurallarına bağlı ve dinî kuruluşların etkisinde olmadığı

bir yönetim sistemidir. Lâik bir devlet, belli bir dinin kurallarını vatandaşlarına benimsetmek ve uygulatmak için çalışmaz.

Lâik devlette din hürriyeti, belli bir dine inanma ve onun ibadet gereklerini yerine getirme hürriyetini ifade ettiği gibi, kişinin isterse hiçbir dine inanmama ve hiçbir dinin ibadetlerini yerine getirmeme hürriyetini de kapsar. Lâik devlet, ne dine bağlı (teokratik) bir devlettir, ne de Marksist-Leninist devletler gibi dini zararlı bir afyon olarak göstererek dinsizliği telkin eden bir devlettir. Kısaca lâik devlet, resmî bir dini olmayan devlettir. Laiklikle ilgili olarak üzerinde durulması gereken başka bir kavramda “ateizm” yani dinsizliktir. Laiklikle ilgisi olmayan bu kavram, Arnavutluk’taki kısa bir dönem hariç tutulursa, dünyada uygulama alanı bulamamıştır.

Laikliğin Tarihi Gelişimi

Laikliğin gelişmesi ne batıda ne de Türkiye’de pek kolay olmamıştır. Özellikle batıda uzun asırlar süren, şiddetli hatta kanlı mücadeleler sonucu ortaya çıkmıştır. Hristiyanlığın kurucusu Hazreti İsa’nın “Benim hükümdarlığım bu dünyada değildir” ve “Sezar’ın hakkını Sezar’a veriniz” demiş olmasına rağmen, kilise güçlendikçe devletin temel yetkilerini ve egemenlik alanlarını devletin elinden almak istemiştir.

Kilise ile imparatorlar arasında uzun asırlar süren bu mücadele sonucunda kilise yenilmiş ve 16. yüzyıldan itibaren Avrupa’da milli egemenlik temeline dayanan bağımsız devletler kurulmaya başlamıştır. Fakat bu zaman zarfında batıda din adına vicdanlara hükmedilmiş ve insanlar bu yüzden tarifsiz zulümlere uğratılmıştır. Ortaçağ’da insanlar bir din veya mezhebe inandıkları ya da inanmadıklarından dolayı işkenceye tabi tutulan engizisyon mahkemelerine verilmişlerdir. Yine 16. yüzyılda Fransa gibi bir devlette sırf Protestan oldukları için 3.000 kişi kılıçtan geçirilmiştir. Gene aynı yüzyılda İngiltere’de “kanlı kraliçe” olarak bilinen, koyu Katolik I.Mary Tudor’un Protestanlara yaptığı zulümler örneklerden birkaçıdır.

Hristiyan teokrasisi tüm Avrupa’ya egemen olmuştu. Kilisenin otoritesi siyasî hukuki, ekonomik, sosyal, edebi, güzel sanatların tümünü içine alıyordu. Bir şeyin doğruluğu, ancak kilisenin kurallarına ve yorumlarına uymasına bağlıydı. Aksi takdirde kişiler engizisyonda yargılanırlardı.

Avrupa 16 ve 17. yüzyıllarda, din savaşları (Protestanlık-Katoliklik) uğraşırken, gerçekleştirilmiş olan Rönesans ve Reform hareketleriyle hukuk, felsefe ve diğer bilimlerin bilgilerini öğrenerek, kilisenin mutlak otoritesini yıkıyorlardı. 18.yüzyılda bu birikimlerle düşünce alanında “Aydınlanma çağı” denen bir dönemi yaşadı. Devletin kaynağının ilahi olamayacağı görüşü hakim olmaya başladı. Locke, din ve devlet işlerinin ayrılmasını ve kuvvetler ayrılığına dayanan bir devlet anlayışını savunurken, Voltaire kilisenin siyasî-hukuki otoritesine karşı mücadelesini “düşünce ve vicdan özgürlüğü” tezine dayandırdı. Rousseau demokrasi ve Montesquieu kuvvetler ayrılığı tezini işlediler.

Bütün bu gelişmeler sonucunda laiklik ancak dört yüz yıllık bir birikimin sonucu olarak ortaya çıkabilmiştir. 1688 İngiliz Halklar Bildirisi, 1776 Amerikan İnsan

Hakları Bildirisi ve 1789 Fransız İnsan Hakları bildirilerinin temel özellikleri, insanların istedikleri dine inanmak veya inanmamak, ibadet etmek veya etmemek, hak ve özgürlüğünü kabul etmeleridir.

Görüldüğü üzere “aydınlanma” günümüzdeki toplum yapısının pek çok yönünün temellerinin atılmış olduğu bir dönem olmuştur. Laikliği ithal eden ülkeler onun tarihini de ithal edemeyeceklerinden, laikliği yeniden yorumlamak durumunda kalmışlardır. Başka bir ifadeyle laikliği ithal eden ülkenin tarihi, siyasî ve sosyal şartları ve o ülkede yaygın olan dini özellikler lâik anlayış ve uygulamasını etkilemiş olduğu bir gerçektir.

Atatürk ve Laiklik

Bundan önceki bölümde laikliğin batıdaki tarihi gelişimini açıklamaya çalıştık. Açıklamalarımızdan da anlaşılacağı gibi Türkiye’de laikliğin oluşum şartları batıdan oldukça farklıdır. Batıda laiklik milli bir devletin oluşumundan sonra ortaya çıkarken, Türkiye’de milli bir devlet olmanın ön şartı olarak ortaya çıkmıştır. Batıda laiklik vicdan özgürlüğüdür. Batı Kilise-Devlet çatışmasına sahne olurken, Osmanlı Devleti döneminde din devletin kontrolünde olduğu için bir din-devlet çatışması söz konusu olmamıştır. Türkiye’de laikliğin hedefi çağdaşlaşmak, çağdaş bir toplum oluşturmak ve milli bir devlet kurmak olmuştur.

Laiklik egemenliğin kaynağı ile ilgili bir kavramdır. Atatürk Türkiye’nin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmasının ancak lâik bir cumhuriyetle olabileceğine inanmış, tanrı egemenliğine dayalı monarşik düzen yerine, halk egemenliğine dayanan lâik cumhuriyet düzenini getirmiştir.

Türkiye’de halk egemenliğinin amacı, iktidarın kaynağını halkta görmek ve bu iktidarın kişi hakimiyetinden kurtarılıp topluma mal edildiği demokratik bir cumhuriyet kurmaktır. Günümüzde Atatürk’ün bu hedefini dinî ortadan kaldırmak, din ve vicdan hürriyetini yok etmek için yaptığını ileri sürenler vardır. Oysa lâik bir devlette bireyler üzerine hiçbir baskı söz konusu değildir. Herkes istediği dinî seçme hakkına sahiptir. Aslında laikliği dinsizlik olarak ortaya atan görüşlerin tam tersine, gerçek din hürriyeti lâik bir devlette mümkün olabilir. Çünkü, ancak böyle bir devlette kişiler hiçbir dış zorlama olmaksızın dinlerini seçebilir ve bu inançlarının gereğini yerine getirebilirler.

Atatürk’ün İslam dini ile ilgili konuşmalarının hiç birinde İslam dinini horlayan bir sözü yoktur. buradan çıkartılacak sonuç, Atatürk, dine değil, cehalette ve din adına ileri sürülen safsatalara dinle hiçbir ilgisi olmayan hurafelere ve dinî siyasal amaçlara alet ederek egemenlik sürdürmek isteyenlere karşıdır.

Atatürk *“Din, bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye muhalif değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyoruz; kaste ve fiile dayanan taassupkâr hareketlerden sakınıyoruz. Gericilere asla fırsat vermeyeceğiz.”* demektedir.

Gene Atatürk’e göre, “din vardır ve gereklidir” “Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur. yalnız şurası var ki din, Allah ile kul arasındaki bağlılıktır.”

Görüldüğü gibi, İslam dinine büyük önem veren Atatürk, İslam dininin akıl ve mantığa yer verdiğini, mükemmel bir din olduğunu ifade etmektedir. O dinî siyasete alet edenlere her zaman karşı çıkmış, bu tür kişilerden Türk milletinin büyük zararlar gördüğünü dile getirmiştir. Bu durum laiklik ilkesini anlaşılmaz bir hale getirirken diğer taraftan demokrasisinin yerleşmesini güçleştirmektedir.

“Türk inkılabının temel taşı” olan laiklik Atatürk’ün kurmuş olduğu demokratik Cumhuriyetin en önemli niteliğidir. Zira laiklikten uzaklaşıldığı takdirde demokratik, bağımsız milli cumhuriyetin varlığı tehlikeye düşeceği gibi, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma hedefi de tehlikeye düşer ve yeniden ortaçağın karanlığına dönülebilir.

Laikliğin Türkiye Cumhuriyeti açısından niçin bu kadar önemli olduğunu şöyle açıklayabiliriz. bilindiği gibi teokratik bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti, batı toplumları Rönesans ve Reform hareketleriyle, devlet yönetiminde akılcı ilkeleri hakim kılarken, bu gelişmeleri takip edememiştir. Batıda bilimsel buluşlar, keşif ve icatlar ilerlerken, Osmanlı Devleti en basit bir yeniliği bile alırken şeriata uygun olup olmadığını tartışmıştır. Bunun sonucunda yüzyıllar süren gecikmeler ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan teokratik bir devlette, bütün totaliter rejimlerde olduğu gibi, yöneticiler kendilerini tek ve değişmez gerçeğin temsilcisi saydıklarından düşünce özgürlüğünden ve gerçek demokrasiden söz edilemez, o halde lâik bir devlet yapısı demokrasinin de ön şartıdır.

Çoğu zaman bir yönü ile ele alınan laiklik birbirini tamamlayan aşağıdaki a) Laikliğin bir unsuru, din ve vicdan hürriyetidir. Teokratik bir devlet kurma amacına yönelik olmamak kaydıyla anayasada yer aldığı şekliyle “herkes vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.” Daha açık bir ifadeyle, her ferdin bir dine inanmak veya inanmamak hürriyeti,

b) Laikliğin ikinci unsuru resmî bir devlet dininin bulunmamasıdır. Daha önce lâik devlet tanımında da ifade edildiği gibi, lâik devlette, din, bir vicdan sorunu olduğu, dolayısıyla devlet, belli bir dinin kurallarını vatandaşlarına benimsetmek ve uygulamak için zorlayıcı kurallar koyamaması,

c) Laikliğin üçüncü unsuru, devletin din ve mezhepleri ne olursa olsun yurttaşlara eşit işlem yapması,

d) Laikliğin dördüncü ve çok önemli bir unsuru, devlet yönetiminin din kurallarına göre değil, toplum ihtiyaçlarına, akla, bilime, hayatın gerçeklerine göre yürütülmesidir; dinle devletin ayrılması,

e) Laikliğin beşinci unsuru olarak, eğitimin lâik, akılcı ve çağdaş esaslara göre düzenlenmesi,

gibi temel unsurlardan oluşmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki, Laikliği din düşmanlığı olarak görenler, bu kavrama ideolojik olarak yaklaşmaktadırlar. İnsanlığın, din hürriyetini elde edebilme uğruna, asırlar boyunca yaşadıkları zulüm ve kısımlardan sonra ancak laik devlet düzeni ile bu hakkı elde ettikleri unutulmamalıdır.

Türkiye’de laik düzene geçişle birlikte, hurafeler ve batıl itikatlar yüzünden bir ortaçağ toplumu konumunda kalan Türk Milleti, akla, ilme ve hürriyete dayanan

modern bir toplum haline gelmiştir. Dolayısıyla Laiklik, millet olarak çağdaşlaşmanın ve bir arada barış içinde yaşayabilmenin ön şartıdır.

Bu Bölümle İlgili Okuma Kitapları ve Makaleler:

- Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara 1998
Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, 3. Baskı, Ankara 1995
İlhan Arsel, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara 1959
Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara 1969
Ali Fuat Başgil, **Esas Teşkilât Hukuku**, C.1, İstanbul 1960
Genelkurmay Başkanlığı, **Atatürkçülük 1.Kitap**
Turhan Feyzioğlu, **Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği**, Ankara 1988
Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara 1969
Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, İstanbul 1986
Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul 1967
Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul 1978
Ergun Özbudun, **"Atatürk Milli Egemenlik, Cumhuriyet ve Demokrasi"**, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara 1995
Ayferi Göze, **Siyasal Düşünce Tarihi**, İstanbul 1982
Ergun Özbudun, **"Atatürk ve Devlet Hayatı"**, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II**, Ankara, 1986
İbrahim Kafesoğlu-Mehmet Saray, **Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller**, İstanbul, 1983
Orhan Türkdoğan, **Değişme-Kültür ve Sosyal Çözüm**, İstanbul, 1988
Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, 1976
Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Çev.: Kadir Günay, Ankara, 1979
Hamza Eroğlu, **"Atatürk'e Göre Millet ve Milliyetçilik"**, **Atatürk Yolu**, İstanbul, 1981
Haluk Ülman, **Atatürk ve Milliyetçilik Anlayışı Üzerine Bir Deneme**, SBF. Yüzüncü Yıl Armağanı, Ankara, 1959
Sadri Maksudi Arsal, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, 4.B., İstanbul, 1979
David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1909)**, Çev.: Ş.Serdar Türel-R.Ertem, İstanbul, 1979
Yusuf Sarıınay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)**, İstanbul, 1994.
Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, 2.B. İstanbul, 1981
Hilmi Ziya Ülken, **Millet ve Tarih Şuuru**, 2.B. İstanbul, 1976
A.Afetinan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, 1969
Abdurrahman Çaycı, **"Atatürk ve Kültür Alanında Çağdaşlaşma"**, **Erciyes Üniversitesi, İktisadi İlimler Fakültesi, Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri**, Kayseri, 1983
Ercümen Kur'an, **Atatürkçülük Üzerine Denemeler**, Ankara, 1981
Turhan Feyzioğlu, **Atatürk ve Milliyetçilik**, Ankara, 1986
Yusuf Sarıınay, **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, İstanbul, 1996
Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, 1984
Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev.: Metin Kırıatlı, 2.B., Ankara, 1984
Erol Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, 3.B., İstanbul, 1978
Tarık Zafer Tunaya, **"İdeolojik İstiklâl"**, **Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi**, Ankara, 1972
Suat Sinanoğlu, **Layık kelimesinin Etymon'u ve Anlamı**, İstanbul 1954
Çetin Özek, **Türkiye'de Laiklik**, İstanbul 1962; Bülent Daver, **Türkiye Cumhuriyetinde Lâiklik**, Ankara 1955
Ali Fuat Başgil, **Din ve Laiklik**, İstanbul, 1985
Hilmi Ziya Ülken, **Laiklik**, Ankara 1973
Durmuş Hocaoglu, **"Sekülerizm, Laisizm ve Türk Laisizmi"**, **Türkiye Günlüğü**, s. 29., Ağustos 1994
Mehmet Ali Kılıçbay, **"Laiklik Ya da Bu Dünyayı Yaşayabilmek"**, **Cogito**, s. 1., Yaz 1994

Toktamış Ateş, **Laiklik**, 2. Baskı, Ankara 1994
Ergun Özbudun, “*Türkiye Cumhuriyeti’nin Temel İlkelerinden Laiklik*”, **Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi**, s. 4, Ankara 1987
Bülent Daver, “*Laiklik*”, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara 1992
Félicien Challa, **Dinler Tarihi, İstanbul 1972**
Ergun Aybars, “*Laiklik*”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.II, s. 6, İzmir 1997
Utkan Kocatürk, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara 1969
Genelkurmay Başkanlığı, **Atatürkçülük**, 1.Kitap, İstanbul 1984
İ. Agâh Çubukçu, “*Laiklik ve Din*”, **Atatürkçülük II.**, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Ankara 1986
Turhan Feyzioğlu, “*Türk İnkılabının Temel Taşı Laiklik*”, **Atatürk Yolu**, 2.Baskı, Ankara 1987
İsmet Giritli, **Kemalist Devrim İdeolojisi**, İstanbul 1980
Çetin Özek, **Devlet ve Din**, İstanbul,
Cahit Tanyol, **Laiklik ve İrtica**, İstanbul 1994

X. ATATÜRK İLKELERİ II VE BÜTÜNLEYİCİ İLKELER

DEVLETÇİLİK

a) Devlet ve Devletçiliğin Tanımı ve Tarihsel Gelişimi

Devlet, en genel biçimde “halk, ülke, egemenlik ve ülkü birliği öğelerinin bir araya gelmesi ile kurulan varlık; belirli sınırlar içinde toprağı bulunan, ülkü birliği çevresinde toplanan insanların, bağımsız olarak bir yönetim altında örgütlenmeleridir” şeklinde tanımlanabilir. Yukarıdaki genel tanıma göre devlet, belli bir hedef için bir araya gelen insan topluluklarının oluşturduğu bir örgütlenmedir.

Devletler tarihi boyunca içinde bulundukları çevre ve barındırdıkları insanların niteliklerine göre çeşitli gelişmeler göstermişlerdir. İlk devleti kuran Sümerlerden, ilkçağın en güçlü siyasal gücünü oluşturan Romalılara kadar, devlet Ortaçağ sonlarına değin inişli çıkışlı bir grafik izlemiştir. Batı’da devletin kökeni eski Yunan kent- devletine kadar uzanmakla birlikte, Roma imparatorluğunun kurulmasıyla evrensel devlet anlayışı değişmeye başlamıştır. Romalı düşünür Cicero’nun devleti, “yasalarla bir arada bulunan insan topluluğı” şeklinde tanımlaması devlet anlayışına yeni bir boyut getirmiştir. Ortaçağ ve Rönesans döneminde dinsel bir otoriteye dayanarak varlığını sürdürebilen devlet, Machiavelli ile birlikte laikleşmeye doğru önemli bir adım atmıştır. Machiavelli, devletin her türlü ahlaki kaygıdan uzak ve kendi kurallarını koyan bir hükümdar tarafından yönetilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Aynı düşünüre göre devletin sürekliliğı, güvelliğı ve genişliğı ancak bu şekilde sağlanabilirdi.

Devlet örgütlenmesinde bireyin belirliğini ve bireyin devlet karşısında kendisini ifade etme olanağına kavuşmasını, 17. Yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Aydınlanma Çağına kadar götürmek mümkündür. Aydınlanma dönemi düşünürlerinden Locke, devletin otoritesinin sınırsız olmayacağını savunmuş ve devletin yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi temel hakların koruması gerektiğini ifade etmiştir. Yine aynı dönemde yaşamış olan Rousseau ise hükümdarın gücünün Tanrıdan, değil toplumun iradesinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Onun için asıl olan ulus ve ulusun iradesiydi. Yine Fransız düşünürlerinden Montesquieu ise güçler ayrılığı kavramını ortaya atarak, hükümdarın yürütme gücünü, halk tarafından seçilmiş olan parlamentonun yasama gücünü elinde bulundurmasını ve yargının da bağımsız kalması gerektiğini vurgulamıştır. Montesquieu bu görüşleriyle anayasal monarşiyi gündeme getirmiştir.

Bu yaklaşımlar Avrupa’da 19. Yüzyıla damgasını vuran liberal devlet anlayışının doğmasına yol açmıştır. Bu düşüncelerin de etkisiyle gerçekleşen Fransız devrimi ve bu devrimi izleyen Avrupa’daki diğer devrimler (1830 ve 1848 Devrimleri) sonunda Avrupa’da önce liberal devlet anlayışı ve ardından da buna tepki olarak sosyalist devlet anlayışı ortaya çıkmıştır. Burjuva egemenliğı ve işçi sınıfı diktatörlüğüne dayanan bu devlet tipleri, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında da 20. Yüzyılda varlıklarını devam ettirmişlerdir. Yine II. Dünya

Savaşı sonunda liberal devlet anlayışında da değişiklik meydana gelmiştir. Buna göre devlet, yalnızca toplumu yönetmekle ve uluslararası ilişkilerde temsil etmekle kalmayıp, aynı zamanda insanların refah düzeyini artırıcı bir rol de üstlenmeliydi.

Devletçilik kavramına gelince; devletçilik geniş anlamda devletin ekonomiye yapmış olduğu bütün müdahalelerdir. Dar anlamda devletçilik ise devletin piyasa mal ve hizmetlerini doğrudan üretmesi anlamı taşımaktadır. Yine “etatizm”; ekonomik yaşamın asıl olarak devlet eliyle yürütülmesi” şeklindeki kısa tanımlara da rastlanmaktadır. Çok kesin çizgileri olan bir ekonomik politika niteliği taşıyan açıklamalar da vardır. Buna göre devletçilik, serbest piyasa ekonomisini ve özel teşebbüs hürriyetlerini benimsemeyen fikirlerden oluşturulmuş bir sentezdir. Batı’da 19. Yüzyıldan itibaren gündeme gelen devletçilik pek çok düşünür tarafından ele alınmış ve tartışılmıştır. Bu tartışmalar sonunda devletin ekonomik alana yapmış olduğu müdahalelerin devletçilik olarak değerlendirilmesi görüşü ağırlık kazanmıştır.

Türkiye’nin Ekonomik Durumu ve Devletçilik

Türkiye’de 1923’ten itibaren izlenen liberal ağırlık ekonomik politika bazı olumlu adımların atılmasına karşın kalkınmayı yeterince gerçekleştirememiştir. Devlet desteği ile özel teşebbüsçülüğün yapıldığı bu dönemde özel kesimin ekonomiyi kalkındırma yükünü taşıyamayacağı anlaşılmıştır. Bu dönemde hükümetin politikası, kendi yatırımlarının, başta demiryolu olmak üzere sosyal sabit sermaye ve nakliyat alanlarına sınırlandırarak özel girişimleri canlandırmak olmuştur. 1925 yılında aşarın kaldırılmasıyla tarım desteklenmiş oldu. 1927 yılındaki Teşvik-i Sanayi Kanunuyla yeni işletmelerin açılması kolaylaştırılmıştır. Ticari ve Sanayi girişimlerini desteklemek amacıyla İş Bankası kurulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında hükümetin ekonomideki genel hedefi, Türkiye’de insan yaşamının maddi koşullarını sürekli olarak iyileştirmek ve iyileştirmelerden nüfusun daha geniş bölümlerinin yararlanmasını sağlamaktır. Diğer hedefler ise sanayileşmeyi hızlandırmak, tarımsal üretimin artmasını sağlamak, ulaşımı geliştirmek ve bankacılık sistemini modernleştirmektir.

Ancak tüm bu hedeflere ulaşmak 1929 yılında dünyada ekonomik krizin başlamasıyla olanaksız hale gelmiş ve Türk ekonomisi de bu krizin etkisi altına girmiştir. 1929 krizi Türkiye’nin önemli ürünlerinden olan buğday fiyatlarının hızla düşmesine yol açmış ve ekonomik bunalımın tarım sektörüne sıçramasına neden olmuştur. Ayrıca krizin etkisiyle ticaret dengelerinde bozulma, ithalat hacminde ani daralma ve hükümetin bütçe gelirlerinde büyük düşüş görülmüştür. 1930’lara gelindiğinde Türkiye’sinin ekonomik politikasını belirleyen iki önemli gelişme ortaya çıkmıştır. Birincisi ekonomi üzerinde olumsuz etki yapan 1929 Dünya ekonomik krizidir. Diğer ise olumlu sonuçlar doğuran 1929 yılında Lozan’daki sınırlamaların kalkmasıdır. 1929 yılına kadar Lozan Barışının getirdiği sınırlamalar ve bu yüzden gümrük duvarlarının hala düşük kalması yüzünden yerli sanayinin korunması mümkün olamamıştır. Gümrük vergilerinin yüksek olmaması, cumhuriyetin ilk yıllarında sanayileşmenin hızını kesmiş ve yerli ürünlerin yabancı mallarla rekabet edememesine yol açmıştır. Sermaye birikiminin yetersizliği ve yerli sermayedarın yok denecek kadar cılız ve güçsüz olması, devletin

ekonomiye müdahalesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu sebeple 1929 yılında sınırlamaların kalkmasından sonra devlet, yerli sanayinin korunması ve geliştirilmesi işini bizzat kendi üzerine alma yolunu seçmiştir.

Diğer taraftan, 1929 Dünya Ekonomik krizinin yol açtığı ağır bunalım, Vasıflı işçi ve teknik eleman yetersizliğinin yanı sıra müteşebbisin de yetersiz olması gibi gelişmeler sonucu Türkiye’de devletçilik uygulamasına geçiş hız kazanmıştır.

Kısacası iç ve dış ekonomik ve siyasal gelişmelerin etkisi, cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya çıkan hayal kırıklığı, Sovyet deneyinin yarattığı heyecan ve bağımsızlıktan taviz vermeden kalkınmanın zorunluluğu Genç Türkiye Cumhuriyetini devletçilik uygulamasına yöneltmiştir. Sonuçta Mayıs 1931’de toplanan CHP’nin Üçüncü Büyük Kurultayında devletçilik ilkesi parti programına alınmış ve tek parti döneminin özelliklerinden dolayı da bir devlet politikası haline gelmiştir.

c) Atatürk’ün Devletçilik Anlayışı:

Yeni Türk devletinin 1930’dan sonra izleyeceği ekonomik politikanın teorisi ve doğal olarak ön çalışmalarıyla nihai kararlar Mustafa Kemal Atatürk’e aittir. Ayrıca ekonomik politikanın belirlenmesinde ve uygulanmasında Mustafa Kemal Paşa - Başbakan İsmet Paşa - İktisat Vekili şeklinde hiyerarşik bir yapı bulunduğunu iddia etmek hiç de yanlış olmayacaktır.

Konuya Atatürk’ün ılımlı bir devletçilik uygulamasından yana olduğunu vurgulayarak başlamakta yarar vardır. Atatürk 1929 yılında yapmış olduğu konuşmada devletçilik ile ilgili olarak aynen şu ifadeleri kullanmıştır: *“Türkiye Cumhuriyetini idare edenlerin, demokrasi esassından ayrılmamakla beraber mutedil (ılımlı) devletçilik prensibine uygun yürümeleri, bugün içinde bulunduğumuz hallere, şartlara ve mecburiyetlere uygun olur. Bizim takibini muvafık gördüğümüz mutedil devletçilik prensibi; bütün istihsal (üretim) ve tevzi (dağıtım) vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden sosyalizm prensibine müstenit kolektivizm yahut komünizm gibi hususi ve ferdi iktisadi teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan bir sistem değildir.”*

Atatürk’ün bu sözlerinden hareketle 1930’dan sonra Türkiye’de devletçilik ile ilgili iki temel yaklaşım olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi devletçiliği ideolojik gerekçelerle açıklamayan ve onu toplumsal kalkınmada bir araç olarak gören pragmatik devletçilik anlayışıdır. İkinci görüş ise devletçiliği sosyalizm ve kapitalizme karşı alternatif bir sistem olarak geliştiren ideolojik devletçilik anlayışıdır.

Atatürk’ün devletçilik anlayışı pragmatiktir ve Türkiye’nin içinde bulunduğu koşullardan ortaya çıkmıştır. Atatürk bu konudaki düşüncesini şu sözlerle ifade etmiştir: *“ Türkiye’nin tatbik ettiği devletçilik sistemi, 19. Asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye’ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası budur. Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını devletin eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi*

teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve kısa zamanda yapmağa muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz bu yol, görüldüğü gibi liberalizmden başka yoldur”.

Atatürk bu ifadelerin 1936 yılında kullandığı göz önüne alınırsa, devletçilikle ilgili bu sözlerin hem temel ilkeleri ortaya koyma, hem de bir değerlendirme niteliği taşıdığı da ortaya çıkar. Çünkü 1936 yılına gelindiğinde artık devletçilik rayına oturmuş ve devlet müdahaleciliği ile kalkınmada ciddi bir noktaya ulaşılmıştı.

Atatürk devletçilik uygulamasını kalkınma için temel koşul olarak öne sürerken, demokrasi ilkesinden ve bireyin haklarından da vazgeçmemiştir. Nitekim, *“...Devletin bu husustaki faaliyet hududunu çizmek ve bu hususta dayanacağı kaideleri tespit etmek, diğer taraftan vatandaşın ferdi teşebbüs ve faaliyet hürriyetlerini tehdit etmemiş olmak, devleti idareye salahiyyatlar kılınanların düşünüp tayin etmesi lazım gelen meselelerdir. Prensip olarak, devlet ferdin yerine geçmemelidir. Fakat ferdin gelişmesi umumi şartları göz önünde bulundurulmalıdır. Bir de ferdin şahsi faaliyet, ekonomik ilerlemenin esas kaynağı olarak kalmalıdır. Fertlerin gelişmesine mani olmamak, onların her görüş noktasından olduğu gibi, bilhassa ekonomik sahadaki hürriyet ve teşebbüsleri önünde, devlet kendi faaliyetleriyle bir engel vücuda getirmemek, demokrasi prensibinin en mühim esasıdır”* şeklindeki sözler Atatürk’ün devletçiliği benimsemekle birlikte, demokrasinin temel ilkesi olan kişi haklarının da varlığını kabul ettiğini göstermektedir.

Atatürk tarafından önerilen ve ılımlı devletçilik diyebileceğimiz yaklaşım, doğrudan doğruya emperyalizmin müdahalesine karşı kurulmuş bir savunma sistemi olarak da görülebilir. Atatürk ulusal bağımsızlığın sağlam esaslara oturtulması için ekonomik açıdan tamamiyle bağımsız olmak gerektiğini görmüş ve bunun için de ulusal sanayiye yabancı rekabetinden korumak için devlet eliyle kalkınmayı önermiştir.

Atatürk’e göre devlet, özel teşebbüsün ilgilenmediği, başarılı olamadığı ve gücünün yetmediği alanlarla, toplum çıkarlarının ön planda olduğu alanlara müdahale edecektir. Bunun için devletin doğrudan kendisi yatırım yapacak, işletmeler kuracak ve para politikasını belirleyecekti. Bu yönüyle ılımlı bir çizgide olan Kemalist devletçilik özel teşebbüse ve özel mülkiyete karşı değildi.

Atatürk’ün devletçilik anlayışı Marksist anlamdaki devletin ekonomik faaliyetlerin tümünü organize etmesi anlamı taşııyordu. Marksizm’de tüm üretim araçları devletin elinde toplanacak, her alanda devlet tekelleri olacak ve özel mülkiyet ile özel teşebbüs bulunmayacaktı. Oysa Kemalist devletçilik geri kalmış bir toplumda hızla kalkınmayı hedefleyen ve ülkeyi çağdaş sanayileşmiş ülkeler düzeyine çıkarmayı amaçlayan bir yaklaşımdı.

Atatürk’ün devletçilik anlayışı o yıllarda Batı’da sıkça görülen devlet kapitalizminden de farklıydı. Devlet kapitalizminde, devlet özel teşebbüs yararına ve onun çıkarları doğrultusunda ekonomiye müdahale eder ve burjuva sınıfı lehine düzenlemeler yapardı. Oysa Atatürk’ün devletçiliği, diğer ilkelerden özellikle de halkçılıktan bağımsız düşünülemezdi. Bu yönüyle halkçılıktaki “toplumsal düzeni emeğe ve hukuka dayatmak için yapılan uğraş”, devletçilik ilkesiyle son derece uyumlu idi. “Ayrıcalıksız, sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz” söylemi halkçılık ilkesinin bir hedefi iken, bu hedefe ulaşmanın yolu da

devletçilikten geçmekteydi. Ayrıcalıksız ve sınıfsız bir toplum yaratmak için her şeyden evvel adaletli bir ekonomik düzen kurmak ve toplumun refah düzeyini yükseltmek gerekli idi. Bu konudaki en ciddi çalışmalar da 1930 yılından sonra uygulamaya konan devletçi ekonomik model sayesinde gerçekleşmiştir.

Yukarıda belirtildiği gibi Atatürk'ün temel ilkelerinden olan devletçiliğin 1931 yılında CHP'nin programın girmesiyle birlikte Türkiye'nin ekonomik politikasının yönü de değişmiştir. 1931 yılından sonra pek çok kesimde önemli atılımlar gerçekleştirilmiştir. Devletçilik ilkesinin uygulamaya geçmesinin en çarpıcı örneği kuşkusuz planlı ekonomiye geçilmesidir. 1932 yılında hazırlanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934 yılında yürürlüğe girmiştir. İlk sanayileşme planı olarak ele alabileceğimiz Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının hedeflerini şöyle sıralayabiliriz: Yerli hammadde kullanmak; tüketim araçlarının üretimine öncelik vermek; yeni fabrikaların yapımında bölgesel dağıtım dikkat etmek.

Birinci Beş Yıllık Planda kimya, sanayi, toprak sanayi, demir sayani, kağıt ve selüloz sanayi, kükürt sanayi, süngercilik, pamuk ve mensucat sanayi ve kendir sanayiine öncelik verilmiştir. Öncelik verilen yatırımlara dikkat edildiğinde, ham maddesi ülke içinde bulunan alanlara ağırlık verildiği görülür. Amaç dışarıya döviz çıkarılmasını önleyecek bir tarzda sanayileşmeye hız verilmesini sağlamaktır. Gerçekten de planlı ekonomiye geçilmesinin de etkisiyle hızlı bir sanayileşme dönemine girilmiştir. Atatürk dönemindeki devletçi uygulamalar sayesinde Türkiye, dünyanın en hızlı kalkınan ülkelerinden biri haline gelmiştir. Sanayileşmenin yanı sıra tarım alanında önemli teknolojik hamleler yapılmış, para kredi işleri belli bir düzene sokulmuştur.

Devletçilik ilkesi sonraki yıllarda üzerinde en fazla tartışılan ilkelerden biri olmuştur. Özellikle 1950 yılından sonra dünyada ağırlığını hissettirmeye başlayan liberal görüşlerin de etkisiyle, devletçilik ilkesinin aksine uygulamalara girilmiştir. Bununla birlikte Atatürk döneminde temelleri atılan, teorik ve pratik alt yapısı oluşturulan devletçi model, uzun yıllar Türkiye'nin kalkınmasında önemli rol oynamıştır. 1980'lerden sonra yine dünyadaki gelişmelere paralel olarak devlet müdahaleciliği de gözden düşmüştür. Ancak Türkiye'nin bölgeleri arasındaki kalkınma ve sanayileşme farklarının bulunması, ulusal ekonomimin korunması, Türkiye'nin geleceğini yakından ilgilendiren doğal kaynakların kullanılması gibi nedenlerle devletçiliğin ve devletin zaman zaman ekonomiye müdahalelerde bulunması vazgeçilmez bir ekonomik politika tercihi olarak varlığını koruyacaktır.

İNKILÂPÇILIK

İnkılâp, kelime anlamı ile değişme, bir halden başka bir hale dönmeyi ifade eder. Arapça kökenli bir kelime olan İnkılâp, kalb, münkalıb kelimeleri ile aynı kökten gelmektedir. Dilimizde İnkılâp ve devrim kelimeleri eşanlamlı olarak kullanılmaktadır.

İnkılâp ve devrim kelimeleri Fransızca karşılığı Révolution, İngilizce karşılığı Revolution kelimelerinin karşılığı olarak Türkçe'ye çevrilmiştir. Révolution kelimesinin aslı olan "revoluere" başlangıçta tamamen somut bir manada kullanılmaktadır. (Sırtüstü düşmek, devrilme, yuvarlanmak) Bu kelimeye ilk defa

Dante Alighieri'nin 1306-1308 yılları arasında yazmış olduğu "Convivio" (Şölen) başlıklı eserinde rastlıyoruz. Bu eserde "rivoluzione" ifadesi yıldızların seyir ve hareketleri anlamına gelmektedir.

17.nci yüzyılda Hobbes ve Chlarendon gibi yazarlar, bu terimi önceden görülmeyen, insan iradesi dışında bir olay, bir değişme anlamında kullanıyorlar. Bu anlamda inkılâp tamamen objektif bir mana taşımaktadır. Fransız inkılâbı ile ilk defa fikrî ve sübjektif bir anlam kazanıyor. Ancak, bu sübjektif anlamı kazandıktan sonradır ki inkılâpta insan iradesinin tesiri ön plana çıkmış oluyor. Artık inkılâp, insanın seyirci kalacağı bir değişiklik olmaktan çıkıyor, doğrudan doğruya istenilerek ve uğraşarak başarılabilen siyasi ve sosyal değişiklikler anlamında kullanılıyor.

Kavram kargaşasını önlemek ve kavramlara açıklık getirmek için, inkılâp kavramı ile ilgili benzer kavramları karşılaştırmak gerekecektir.

İnkılâp, evrim veya tekamül (évolution) ve ıslahattan (reforme) farklıdır. Evrim genel anlamda tedrici bir gelişmeyi, değişikliği ifade eder. Yani yavaş yavaş açılma ve şekil alma anlamını ifade eder. Örneğin insan soyunun gelişmesi, tabiat olayları evrim deyiimi ile ifade edilir. İslahat veya yeni deyimle reform, temelde var olan şeylerin zaman şartlarına göre ayarlanmasıdır. Toplum ihtiyaçlarına göre hukuk düzenine uygun olarak yapılır.

İnkılâp ve devrim kelimeleri çok defa ihtilâl kelimesi ile karıştırılmaktadır. Fransız inkılâbına Fransız ihtilâli de denilmektedir. Oysa inkılâp ve ihtilâl aynı şeyi ifade etmemektedir. İhtilal inkılâbın bir evresini, mevcut otoriteye karşı gelmeyi, zora başvurmaya yani şiddete dayalı kısmını ifade etmektedir.

İnkılâbın bir evresini teşkil eden ihtilal, isyan, baş kaldırma ve ayaklanmadan farklıdır. Fransızca bu kelimelerin karşılığı, révolte, rébeillon, insurrection ve soulèvement'dir. Bu kelimeler arasında anlam bakımından az da olsa farklar vardır. Révolte Türkçe karşılığı isyandır. İsyân, kanunlara ve emirlere karşı gelmeyi, meşru otoriteyi cebir yoluyla değiştirmeyi amaçlar. İsyân, teşkilatlı bir grubun mevcut politik ve sosyal düzeni ani olarak değiştirmek amacıyla başvurduğu şiddet hareketidir.

İsyanda devlet kuvvetlerine karşı gelme söz konusudur. İsyân hareketi çok sürmez, devamlı değildir. İnkılâp ve onun bir evresi olan ihtilâl, bir fikrin şahlanmasıdır. Fikri tarih tecrübesinden hız almaktadır. İsyân ise şahsi tecrübeden fikre giden harekettir. Belki bir ihtilalin başlangıcı olabilir, plana ve akla dayanmaz.

İnkılâp hareketleri genel olarak üç aşamada gerçekleşir.

1- Fikri aşama, aydınların, yazarların, filozofların fikirlerinin toplum bilincinde kavranması aşamasıdır.

2- Fikri aşama sonrası gelen aksiyon safhasıdır. Yani değişiklik fikirlerinin halka mal olması sonrası mevcut sistemin geniş bir halk hareketi ile yıkılmasıdır. Başka bir ifade ile ihtilâl safhasıdır.

3- Yıkılan ve bozulan düzenin yerine halka beklentilerine cevap verebilecek yeni bir sistemin kurulmasıdır. Yani inkılâbın gerçekleşmesidir. Burada önemli olan inkılâbın getirmiş olduğu değer yargılarının toplum vicdanında yer etmesi gerekir. Aksi takdirde inkılâbın yaşaması mümkün değildir.

Atatürk ve İnkılâpçılık

Atatürk'ün benim en büyük eserim dediği Türkiye Cumhuriyeti bağımsızlık savaşı ve onu tamamlayan Türk inkılâbının temel ilkeleri üzerine kuruldu. Bu, 1919-1938 yılları arasındaki bir tarihin oluşumudur. Osmanlı İmparatorluğunun enkazı içinden yeni bir Türk devletinin kuruluşunu Atatürk, *"Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir ilgisi yoktur. Osmanlı Devleti tarihe karışmıştır. Şimdi Yeni Türkiye doğmuştur."* sözleriyle açık bir şekilde tanımlamaktadır. İşte bu büyük olay Türk inkılâbı idi.

Türk inkılâbı zor şartlar altında başlamış ve başarıya ulaşmasında üç büyük engeli aşmak zorunda kalmıştır. Birincisi; Türkiye'yi işgal eden güç emperyalist güçlerden ülkeyi kurtarmak gerekiyordu. İkincisi; fonksiyonunu yitirmiş olan kurumları yıkmak ve bunların yerine çağdaş dünya ihtiyaçlarını karşılayacak yeni kurumlar getirmek. İşte Türk inkılâbı bu güçlüklerin aşılması sonucunda kurulmuştur.

Türk inkılâbı, siyasi toplumun temelini ümmet esasından millet esasına çevirmiş, aynı zamanda da siyasi iktidar olarak, kişisel egemenliğe son vererek millet egemenliğini ilan etmiş, hem dine bağlı (teokratik) devlet yapısının üzerine laik devlet yapısını geçirmiş, hem modernleşme ile gelenekçilik arasında bocalamakta olan bir toplumu bu ikilikten kurtararak Türkiye'nin yüzünü geri dönülmez bir şekilde batı medeniyetine döndürmüştür. Bütün bunlar, yirmi yıldan kısa bir süre içinde olmuştur.

Çok köklü bu değişimleri kısa zamanda gerçekleştiren Türk inkılâbı, daima millî egemenliği temsil eden bir meclisin kararlarına dayanılarak yürütmeye çalışmıştır. Hukuki şekillere uyma ve hukukun üstünlüğüne önem verme, Türk inkılâbını, sokağın, şiddetin, kanlı ayaklanmaların hakim olduğu ihtilallerden ayıran bir özelliğidir.

Atatürk'ün önderliğinde Türkiye'de çağdaşlaşma atılımlarının gerçekleştirildiği dönemde, Avrupa'nın bir çok ülkesinde tarihin en koyu totaliter diktatörlükleri hüküm sürüyordu. Atatürk, totaliter ideolojilerin temelden yanlış olduğunu görmüştür.

Atatürk yukarıda saymaya çalıştığımız bu köklü değişimleri 5 Kasım 1925 tarihli bir konuşmasında şöyle ifade etmişti: *"Türk inkılâbı nedir? Bu inkılâp, kelimesinin ilk anda işaret ettiği ihtilâl manasından başka, ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir. Bu günkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri ortadan kaldıran, en gelişmiş tarz olmuştur."*

"Millet, uluslararası genel mücadele sahasında hayat sebebi ve kuvvet sebebi olacak ilim ve vasıtanın ancak çağdaş medeniyette bulunabileceğini, bir değişmez gerçek olarak prensip saymıştır."

Netice olarak millet saydığımız değişiklik ve inkılâpların ancak, dünyevi ihtiyaçlardan mülhem ve ihtiyacın değişme ve gelişmeyle mütemadiyen değişme ve gelişmesi esas olan dünyevi zihniyeti hayatı boyunca devam edecek bir idare saymıştır."

Büyük milletimizin hayatının seyrinde vücuda getirdiği bu değişiklikler herhangi bir ihtilâlden çok fazla, çok yüksek olan en muazzam inkılâplardandır."

Atatürk bir başka konuşmasında ise *"...inkılâp varolan müesseseleri zorla değiştirmektir. Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak, yerlerine milletin en yüksek medeni gereklerine göre ilerlemesini sağlayacak yeni müesseseleri koymuş olmaktadır"* der.

Atatürk'ün, yukarıdaki sözlerinden de anlaşılacağı gibi, Ona göre inkılâp her hal ve şart içinde bir ilericilik, yenileşmek ve bir çağdaşlaşmaktır. Çağın gerisinde kalmış müesseseleri ortadan kaldırmaktır. Bunları yaparken de ilhamı millettten almış ve çağdaş temellere dayandırmıştır. Nitekim başka bir konuşmasında da *"Ben şimdiye kadar millet ve memleket hayrına ne gibi hamleler, inkılâplar*

yapmış isem hep, halkıma temas ederek, onların ahlaka ve muhabbetlerinden gösterdikleri samimiyetten kuvvet, ilham alarak yaptım” demektedir.

Görüldüğü gibi Atatürk, yaptığı inkılâpların ilhamını daima millettten almıştır. Ayrıca ona göre hakiki inkılâpçılar halkının vicdanlarındaki gerçek eğilimlere nüfuz etmesini bilenlerdir. Taklitçiliğin de karşısında olan Atatürk, hiçbir millet başka bir milleti taklit edemez ve etmemelidir, aksi takdirde; bunun sonucu o millet için hüsrân olur demektir. Bir millet için iyi olan bir icraat bir başka millet için felâket olabilir. Çünkü sosyal bünyeler arasında daima fark vardır. İşte onun içindir ki, Atatürk Türk milletine yol gösterirken, dünyanın her türlü ilminden, keşiflerinden ve ilerlemelerinden yararlanalım, lakin unutmayalım ki asıl temeli kendi içimizden çıkarmak zorundayız demektedir.

Atatürk’ün İnkılâpçılıktaki temel hedeflerinden biri de insanların düşünce yapılarını değiştirmek olmuştur. Zira eskiyi yıkarak yerine milletin en yüksek uygarlık gereklerine göre ilerlemesini sağlamak yeni kurumları yaşatacak yeni bir insan da gerekiyordu. Bunun içindir ki Atatürk, en hakiki mürşidin ilim olduğunu düşüncelerde yerleştirmeye çalışmıştır.

Atatürk inkılâplarındaki başarısında milletle bütünleşmesi yanında rol oynayan başka bir faktörde onun inkılâpları gerçekleştiren kullanmış olduğu kendine özgü metotlarıdır. Her şeyden önce Atatürk, inkılâpları gerçekleştiren doktrinci olmayan, faydacı bir yol izlemiştir. Devletçilik anlayışı buna en açık örnektir. Bilindiği gibi Devletçilik politikası dünyadaki mevcut sistemlerden birinin kopyası değil, Türkiye’nin şartlarından çıkmış Türkiye’ye özgü bir uygulamadır.

Atatürk inkılâplarının diğer bir özelliği de zor ile değil ikna yoluyla gerçekleştirmiş olmasıdır. Mesela şapka inkılâbı esnasında Atatürk başında şapka ile Kastamonu’ya geziye çıkmış, halka fes yerine şapka giyilmesinin lüzum ve faydalarını anlatmıştı. Şapka kanunu ancak bu geziden üç ay sonra, halkın çoğunluğu ikna edildikten sonra çıkarılmıştır.

Atatürk’ün inkılâplarının üçüncü bir özelliği de deneme-yanılma yoluyla doğruyu bulma yöntemini uygulamış olmasıdır. Nitekim dil inkılâbında 1933 yıllarında önceki uygulamalarından farklı olarak daha ılımlı bir yol izlemiştir.

BÜTÜNLEYİCİ İLKELER

Yukarıda ele alınan ve izahı yapılan Atatürk ilkeleri, Türk İnkılâbının içinden doğmuş, gerek anlamları ve gerekse amaçları bakımından birbirleriyle ilişkili ve birbirlerini tamamlayan Atatürk inkılaplarına temel teşkil eden fikir ve düşüncelerdir.

Bununla beraber, bu ilkeleri destekleyen, besleyen ve onlara uygulanma yolunu açan ve Atatürkçü düşünce sisteminin temel özellikleri olan ilkeler de vardır ki genellikle bunlara Bütünleyici İlkeler adı verilir.

a) Tam Bağımsızlık

Tam bağımsızlık, Atatürk’ün ve Atatürkçülüğün en önemli esaslarından biridir. Zira Milli mücadele adını verdiğimiz büyük savaşım her şeyden önce bu ilkenin gerçekleşmesi için yapılmış ve sonunda başarıya ulaşılmıştır. Çünkü esas olan, bağımsızlığına kastedilen Türk milletinin varlığını sürdürüp sürdürememe sorunudur. Bu nedenle milli mücadelenin parolası “*ya istiklal ya ölüm*” olmuştur.

Atatürk’ün ve Kurtuluş Savaşının amacı, sadece düşmanı Türk topraklarından atmak değil tam bağımsızlığı sağlamaktır. Atatürk’te ve onun oluşturduğu

düşünce sisteminde devletin bağımsızlığı, her yönden tam bağımsız olmayı öngörmektedir. Nitekim Atatürk; *“...Tam bağımsızlık, bizim bu gün üzerimize aldığımız vazifenin asıl ruhudur... Biz, yaşamak isteyen, onur ve şerefi ile yaşamak isteyen bir milletiz...Bilgin, cahil istinasız bütün millet, belki içinde bulundukları güçlükleri tamamen anlamaksızın, bu gün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve kanını sonuna kadar akıtmaya karar vermiştir. O nokta, tam bağımsızlığımızın sağlanması ve devam ettirilmesidir. Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasi, mali, ekonomik, adli, askeri, kültürel vs. her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, millet ve memleketin gerçek manası ile bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir..”* ifadeleriyle tam bağımsızlığı açıklamış ve bunun hangi koşulların sağlanması ile gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir.

Özellikle Cumhuriyetin ilk on yılında sosyal, ekonomi, adli ve kültürel alanlarda yapılan düzenlemelere bakılırsa, Atatürk!ün düşüncelerini uygulama alanına soktuğu ve bu alanlarda bağımsızlığı sağlamaya çalıştığı ve bunu da başardığı görülecektir.

Atatürk'ün tam bağımsızlık anlayışı, milletin varlığı ve hukuku için bütün kuvveti ile bizzat kendisinin meşgul olmasını öngörür ki, *“ Bir millet, varlığı ve hakları için bütün kuvvetiyle, bütün maddi ve fikri kuvvetleriyle ilgili olmazsa, bir millet kendi varlığını ve bağımsızlığını sağlamazsa, şunun bunun oyuncağı olmaktan kurtulamaz”* sözleriyle ifadesini bulan bu yaklaşım, Atatürk'ün milli egemenlik anlayışıyla da yakından ilgilidir.

Tam bağımsızlık, devletin gelişmesini sağlayan önlemlerle birlikte, gelişmeyi olumsuz yönde etkileyen veya engelleyen faktörlerin ortadan kaldırılması, serbest olarak yapılabilmesi için gereklidir. Nitekim Mustafa Kemal, büyük zaferin ikinci yıldönümünde, ekonomik alanda zaferler elde etmedikçe, bağımsızlığımızı koruyamayacağımızı, ana davanın ekonomik alandaki başarı ve bağımsızlıkta düğümlendiğini şöyle belirtmektedir:

“Ulusumuz, burada kazanıp katladığımız zaferden daha önemli bir ödev peşindedir. O ödevin yerine gelmesi, o zaferinde kazanılması ulusumuzun ekonomi alanındaki başarılarıyla sağlanmış olacaktı...Hiçbir uygar devlet yoktur ki, ordusundan ve donanmasından önce ekonomisini düşünmüş ve düzeltmiş olmasın. Yurdun ve bağımsızlığın korunması için, varlığı baş koşul olan bütün gereçler ve araçlar ekonomi alanındaki gelişmeler ve olanaklar aracılığı ile oluşur, olgunlaşır...” bu düşünceler aynı zamanda ve haklı olarak tam bağımsızlığın gerçekleşmesini; ekonomik bağımsızlığa ve ekonomik güce bağlamaktadır.

Milli sınırlarımız içerisinde, milli egemenliğe dayalı, bağımsız bir devlet olarak varlığımızı sürdürmek, bu temel prensipler uğrunda her türlü fedakarlığı, her an yapmaya hazır olmak Atatürkçülüğün özünü ve amacını oluşturmaktadır.

Atatürk önderliğinde verilen tam bağımsızlık mücadelesinin emperyalizm kiskacında bulunan diğer toplumlara da örnek olma gibi bir hayli iddialı bir yönü de vardır. Atatürk, daha 7 Temmuz 1922 de bu konuda şöyle der:

“Türkiye'nin bu günkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, belki daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye büyük ve

önemli bir çaba harcıyor. Çünkü savunduğu dava bütün mazlum milletlerin, bütün doğunun davasıdır. Ve bunu sona erdirinceye kadar Türkiye, kendisi ile birlikte olan doğu milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir. Türkiye şimdiye kadar mevcut tarih kitaplarının gereklerini değil, tarihin hakiki gereklerini takip edecektir”

Bir başka konuşmasında da Atatürk, *“Bu gün günün ağardığını nasıl görüyorsam uzaktan bütün mazlum milletlerinde uyanışını öyle görüyorum. Bağımsızlık ve hürriyetlerine kavuşacak olan, çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu, şüphesiz ki, terakkiye ve refaha yönelmiş olacaktır. Bu milletler, bütün güçlülere ve engellere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini bekleyen geleceğe ulaşacaklardır. Emperyalizm yeryüzünden yok olacak ve milletler arasında hiç bir renk, din ve ırk farkı gözetmeden yeni bir ahenk ve işbirliği çağı egemen olacaktır.”* Diyerek, mazlum milletler olarak tanımladığı, emperyalist politikalardan muzdarip ülkelere seslenip onların tam bağımsızlık hareketlerinin başarılı olacağı inancını açıklar.

b) Milli Egemenlik

Milli egemenlik, yani milleti bizzat kendi mukadderatına hakim kılmak esası, Atatürk'ün ve Atatürkçülüğün tam bağımsızlıkla iç içe geçmiş ikinci büyük ilkesidir.

Egemenlik, millet denilen varlığın, toplumun genel iradesidir. Bu irade, üstün iktidar ve güç olarak millete aittir. Egemenliğin kaynağı, ilahi iradeye değil, milli iradeye dayanmaktadır.

Millet iradesi, ferdi iradelerin bir araya gelmesinden, kaynaşmasından ve sentezinden meydana gelmiştir. Milli egemenlik teorisinde millet, kendisini oluşturan fertlerden ayrı ve onların üstünde bir kişiliğe, iradeye sahiptir ve egemenlik, bu kolektif kişiliğe, millet iradesine ait bir haktır.

Bu ilkeye göre, egemenlik kayıtsız şartsız milletindir; hiçbir mana, hiçbir şekil ve hiçbir surette ortaklık kabul etmez. Bu iradenin, bütün millet fertlerinin arzularının birleşmesinden ibaret olması sebebiyledir ki, toplum içinde her kuvvet, bu iradeden doğar, ancak bu iradeye uymak suretiyle yaşayabilir. *“Toplumda en yüksek hürriyetin, en yüksek eşitlik ve adaletin devamlı şekilde sağlanması ve korunması, ancak tam anlamıyla milli egemenliğin kurulmuş olmasına bağlıdır. Bu nedenle hürriyetin de, eşitliğin de, adaletin de dayanak noktası milli egemenliktir”*. Kurtuluş savaşı da bu görüşlerin ışığı altında milletin, egemenliğini kendi eline almasıyla başlamış, bu irade gücüyle başarıya ulaşmıştır.

Atatürk, millet egemenliği ilkesini, yerine ve zamanına göre, hem Türk devletini parçalamak ve milletimizi köleleştirmek isteyen dış düşmanlara karşı güçlü bir silah olarak değerlendirmiş, hem de düşman işgalindeki bir şehirde, önce mücadele azmi ve imkanını yitiren, giderek düşman iradesine boyun eğen, istilacıların oyuncağı haline düşen, Anadolu'daki milliyetçi liderleri ölüme mahkum ettiren, düşmanla yapılan ve yapılacak müzakerelerde gerekli direnişi gösteremediği ve gösteremeyeceği meydana çıkan padişaha ve hükümetine karşı kullanmıştır.

Nitekim kurtuluşu “*manda*”da arayanlar karşısında Mustafa Kemal Atatürk, bunları çürük ve esassız bularak, “...*bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da milli hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız yeni bir Türk Devleti kurmak! İşte daha İstanbul’dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun’da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur.*” Diyecektir.

Milli irade, milli egemenlik gibi kavramlar, siyasi hayatımıza Milli Mücadele ile birlikte daha bir etkinlik kazanmıştır. Bu gelişmede, Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas kongreleri, TBMM’nin açılması ve millet egemenliği kavramının kabullenilmesi ve yürürlüğe sokulması dönüm noktalarıdır.

Atatürk’e göre:“...*Bir milletin egemenliğini anlayabilmesi ve onu güvenle koruyabilmesi, bir takım özel niteliklere ve üstün öğrenim ve eğitime sahip olmasına bağlıdır. Bir milletin siyasi eğitiminde, sosyal eğitiminde, vatan sevgisinde noksan varsa, öyle bir millet egemenliğini gerektiği derecede kuvvetle elinde tutamaz.*”

c) Çağdaşlaşma

Çağdaşlaşma, “*tarih boyunca gelişmiş kurumların insanın bilgisindeki görülmemiş artışı yansıtan ve hızla değişen işlevlere uyarlanması süreci*”, veya siyasal bilimler açısından “*sanayileşmeye eşlik eden siyasal ve toplumsal değişiklikler*”olarak tanımlanabildiği gibi, secularism-dünyevileşme-olarak ele alıp yaklaşanlar da vardır...

Ancak çağdaşlaşma ile eş anlamlı kabul ettiğimiz modernleşmenin sosyolojik bir olgu olduğu dikkate alınırsa, çağdaşlaşmayı “*bir cemiyetin mevcut nizamını, yani içtimai, maddi ve manevi medeniyetini bir tipten başka bir tipe çeviren bir süreç*” ve kültür değişimi kavramı olarak ele almak daha doğru olacaktır.

Atatürk, uygarlığı bir milletin devlet hayatında, fikir hayatında ve ekonomik hayatta gösterdiği ilerlemenin bileşkesi olarak tanımlamaktadır ve şöyle demektedir.

“*Milletimizin hedefi, bütün dünyada tam anlamı ile medeni bir sosyal toplum olmaktır...dünyada her kavmin varlığı, kıymeti, hürriyet ve bağımsızlık hakkı, sahip olduğu ve yapacağı medeni eserlerle uyumludur...Medeniyet yolunda yürümek ve başarılı olmak, hayatın şartıdır...*”

Atatürk ilke ve inkılapları, Türk çağdaşlaşma hareketinin en önemli unsurunu, bir diğer ifade ile bu hamlenin itici gücünü oluşturmaktadır. Nitekim Atatürk bu konuda “*Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların amacı, Türkiye Cumhuriyeti halkını her bakımdan uygar bir toplum haline getirmektir*” demektedir.

Ayrıca Atatürk, “*Türkiye Cumhuriyetinin payidar olması için çağdaş medeniyetin bir ortağı, bir parçası haline gelmek bin bir fedakarlıkla sağlanan bağımsızlığın muhafazası için şarttır*” diyerek, milli bağımsızlığın elde edildikten sonra ancak çağdaşlaşarak korunabileceğini ifade etmektedir.

İşte bu çerçevede Milli Mücadeleden sonra Türkiye’yi kalkındırmak, Türk milletinin hakkı olan uygar düzeye ulaştırmak, genç Cumhuriyetin “*var olma savaşı*”nda en hayati konuyu teşkil ediyordu.

Atatürk önderliğinde başlatılan Türk çağdaşlaşması, herhangi bir dış baskıdan kaynaklanmadığı gibi, tam aksine “*batıya rağmen batılasmak*” şeklinde vücut bulmuştur. Türk çağdaşlaşması, tarihin derinliklerinden inen tecrübelerin ve Türk toplumunun beklentileri ve ülkenin ihtiyaçları ışığında şekillenmiştir. Zira Türk milleti tarihin çok eski devirlerinden itibaren büyük uygarlıklar kurmuş insanlığa büyük hizmetler yapmasına rağmen, son asırlarda siyasi ve toplumsal etkenler, engeller nedeniyle batıdan geri kalmıştı.

Türk çağdaşlaşma atılımıyla Türk'ün uygar niteliği tekrar harekete geçiriliyordu. Nitekim ulu önder onuncu yıl söylevinde; “*Asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş uygar vasfı ve büyük uygar kabiliyeti bundan sonraki gelişmesiyle geleceğin yüksek uygarlık ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır.*” derken çağdaşlaşma hamlesinin milli yönünü, bütün açıklığı ve inancıyla dile getiriyordu.

Yine Atatürk, “*Türkiye Cumhuriyeti halkı; fikriyle, zihniyetiyle medeni olduğunu ispat etmek ve göstermek mecburiyetindedir. Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış şekliyle medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir. Sonuç olarak medeniyim diyen Türkiye'nin, hakikaten medeni olan halkı baştan aşağıya dış görünüşüyle bile medeni ve olgun insanlar olduğunu fiilen göstermeye mecburdur*” sözleriyle düşünce, kültür ve toplumsal alanlardaki çağdaşlaşma gereğine işaret etmektedir.

Atatürkçü çağdaşlaşmanın temelinde devlet olarak tam bağımsızlık, millet olarak egemenlik, birey olarak hak ve hürriyetler söz konusudur. Ancak bu nitelikte ve bu ortam içerisinde çağdaşlaşma bir değer ifade eder. Bağımsızlıktan ve egemenlikten yoksun mandater çağdaşlaşma, temel hak veya özgürlüklerden yoksun totaliter çağdaşlaşma; çağdaş bir ilerleme, çağdaş bir yaşam olamaz.

d) Akıl ve Bilim

İnsanın, akılı ile gerçekleri anlama yeteneğine inanması olarak tanımlayabileceğimiz akılcılık, Atatürk'ün ve onun düşünce sisteminin en önemli özelliği ve belirlenen çağdaşlaşma gibi hedeflere ulaşabilmek için izlenen yol göstericisidir.

Bunun anlamı ise milli, milletlerarası sorunlara duygusal ve dogmatik açıdan, peşin hüküm ve kalıplarla değil, akılcı, bilimci ve pragmatik bir yaklaşımla eğilmektir. Genel olarak bu yaklaşımlarda insanlığın karşılaştığı sorunlara çare bulmak için, durum ve şartlar her çareye başvurularak incelenip gözden geçirilir, gerçeklere ve ihtiyaçlara uygun tartışma ve muhakeme sonunda bir karara varılarak uygulamaya başlanır. Burada egemen olan unsurlar, mantık ve akıldır.

Atatürk'ün ve gerçekleştirdiği bütün eserlerin temelinde sağlam bir düşünce, akıl ve hareket vardır. Atatürk “*Akıl ve mantığın çözümleyemeyeceği mesele yoktur.*” sözleriyle bunu vurgulamaktadır. Atatürkçü düşünce, akılcılığa, bilim ve teknolojiye dayanarak Türk devlet hayatını, eğitim sistemini, fikir hayatını, ekonomik hayatını ve bunların değerlerini, hedeflerini, toplumsal ve hukuki yapısını, yönetim esaslarını tespit etmiştir.

Atatürk, geleceğin Türkiye'sini ve Cumhuriyeti sağlam temellere oturtmak ve daima ileriye, yeniye ve güzele gidişini sağlamak için akıl ve mantık kuralları

çerçevesinde hareket etmiş, bağnazlığa, boş inançlara karşı çıkararak, çağdaş Türkiye'nin kurulmasını ve gelişmesini sağlamıştır.

Atatürkçü düşüncede akılcılığın temel taşları bilim ve teknolojidir. Bilimsellik; devlet ve toplum hayatında, kişisel hayatta bilimi öğrenme, değerlendirme ve uygulamak demek olup, olaylara bilimsel esaslara göre bakmayı, gerçeği bilimsel yöntemlerle araştırarak bulmayı, bundan sonuç çıkarmayı esas alır. Nitekim Atatürk, ülkenin düşman işgalinden kurtarılmasında ilmin ve aklın belirleyici unsur olduğunu şu sözleriyle belirtir ve aynı zamanda bilime ve akılcı düşünceye verdiği önemi açıklar.

"Yurdun en bakımlı, en şirin, en güzel yerlerini üç buçuk yıl kirli ayaklarıyla çiğneyen düşmanı dize getiren başarının sırrı nerededir biliyor musunuz? Orduların yönetilmesinde bilim ve fen ilkelerini rehber edinmemizdir. Milletimizin siyasi ve içtimai hayatı ile düşünce eğitiminde de yol göstericimiz bilim ve fen olacaktır".

"Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlmin ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, delalettir" diyen Atatürk, "Ben, manevi miras olarak hiç bir ayet, hiç bir dogma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevi mirasım, ilim ve akıldır. Benim Türk Milleti için yapmak istediklerim ve başarmaya çalıştıklarım ortadadır. Benden sonra, beni benimsemek isteyenler, bu temel mihver üzerinde akıl ve ilmin rehberliğini kabul ederlerse, manevi mirasçılarım olurlar"

Bu Bölümle İlgili Okuma Kitapları ve Makaleler:

- İsmail Hurev Tökin, "Milli Kurtuluş Devletçiliği", **Kadro**, Sayı: 12, 18 Haziran 1933
Doğan Avcıoğlu, "Devletçilik Nasıl Dejenere Oldu?", **Yön**, Yıl: 1, Sayı: 47, 7 Kasım 1962
Yalçın Küçük, **Planlı Kalkınma ve Türkiye**, Tekin Yay., İstanbul, 1985
Yahya Sezaî Tezel, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 1988
Yalçın Küçük, **Planlı Kalkınma ve Türkiye**, İstanbul, 1985
Osman Okyar, "Devletçiliğin Doğuşu", **Forum**, Sayı: 211, 15 Ocak 1963
Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul, 1985
Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat**, Ankara, 1981
Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Ankara, 1994
İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara, 1977
Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, I. Cilt, Ankara, 1965
A. Afetinan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, 1969
Atatürkçülük, I. Kitap Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri, İstanbul, 1984
A. Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı**, Ankara, 1972
Recep Peker, **İnkılâp Dersleri**, 4. Baskı, İstanbul 1984
Emre Kongar, **Devrim Tarihi ve Toplumbilim Açısından Atatürk**, İstanbul 1983
Sadi Irmak, **Atatürk Devrimleri Tarihi**, Ankara 1981
Yavuz Abadan, **İnkılâp Tarihine Giriş**, Ankara 1960
Ergun Aybars, **Atatürk Çağdaşlaşma ve Lâik Demokrasi**, İzmir 1994
Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ankara 1988
Turhan Feyzioğlu ve diğerleri, **Atatürkçülük II**, Ankara 1988
Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara 1984
Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar Belgeler**, Ankara 1968

Bekir Tünay, *"Atatürk'ün İnkılapçılık İlkesi"*, **Atatürkçü Düşünce**, Ankara 1992
Ercümen Kuran, **Atatürkçülük Üzerine Denemeler**, Ankara 1981
Reşat Kaynar, "Atatürkçülük", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı 5, Ankara 1986
Cyril E. Black, *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, çeviri, Fatih Gümüş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986
Halil İnalçık, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi" *Belleten*, sayı 204, Ankara 1988
İsmet Giritli, **Kemalist Devrim ve İdeolojisi**, İstanbul 1980

XI. ATATÜRK SONRASI TÜRKİYE

İÇ POLİTİKA

a) İsmet İnönü Dönemi

Atatürk'ün ölümünden sonra, 11 Kasım 1938'de İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığına getirilmesiyle Türkiye'de yeni bir dönemin başladığı söylenebilir. Atatürk'ün öldüğü sıralarda İsmet İnönü'nün Başbakanlık görevinde bulunmaması ve bir anlamda uzağında kalmasına karşın, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Çünkü İsmet İnönü 1937 yılında Başbakanlıktan ayrılmakla birlikte, CHP içindeki gücünü ve ağırlığını korumuş, orduyla olan temasını da hiç kesmemiştir. Bu anlamda partiye egemen olan İsmet İnönü'nün, Atatürk'ten sonra oy birliğiyle Cumhurbaşkanı seçilmesi doğal bir siyasi gelişme olarak değerlendirilmesi yanlış olmayacaktır.

İsmet İnönü, Atatürk kadar karizmatik özellikler taşımasa da Kurtuluş Savaşı yıllarındaki askeri başarıları ve CHP içindeki etkinliğiyle 1950 yılına değin ülkeyi tek başına yönetmeyi başarmış ve bu döneme damgasını vurmuştur. 1924 Anayasası'nın cumhurbaşkanlarına verdiği yetkilerin sınırlı olmasına karşılık, İsmet İnönü CHP ve meclis içindeki gücünü korumuş "milli şef" ve "değişmez genel başkan" sıfatlarıyla ülke kaderini doğrudan etkileyen kişi olmuştur.

İç politika açısından burada İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı yılları ile ilgili ağırlıklı temel konu olarak II. Dünya Savaşı ve çok partili siyasi hayata geçiş çabaları ele alınacaktır.

İsmet İnönü cumhurbaşkanı seçildiği 11 Kasım 1938 tarihinden Ocak 1939'a kadar Atatürk'ün son başbakanı olan Celal Bayar ile çalışmış ve gerek dış politika ilkeleri, gerekse ekonomik politikaları farklı olan bu iki devlet adamı 2 ay kadar bir süre devletin zirvesinde bulunan ilk iki ismi oluşturmuşlardır.

Bununla birlikte Celal Bayar'ın kurmuş olduğu yeni kabinede iki önemli değişiklik olmuştur. Dahiliye Vekili (içişleri bakanı) Şükrü Kaya'nın yerine Refik Saydam, Hariciye Vekili (dışişleri bakanı) Tevfik Rüştü Aras'ın yerine ise Şükrü Saraçoğlu getirilmiştir. Bu değişikliklerden, İsmet Paşa'nın cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte, önceki dönemlerden farklı iç ve dış politikalar izleneceği anlaşılmaktaydı.

Bir başka önemli olay ise 26 Aralık 1938'de toplanan CHP Üçüncü Büyük Kurultayı idi. Bu kurultay İsmet Paşa'nın değişmez genel başkan ve Milli Şef ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Böylece İsmet Paşa için yaklaşık 12 yıl sürecek olan milli şeflik dönemi başlamış oluyordu. Ancak İsmet Paşa'nın Milli Şef seçilmesi ve parti, hükümet ve devlet üzerinde doğrudan etkili hale gelmesinin Atatürk'ün son başbakanı olan Celal Bayar'ı memnun ettiği söylenemez. Sonuçta kendisine yakın isimler olan Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras'ın bakanlıktan ayrılmak zorunda bırakılmaları ve üzerindeki baskıların artırılması sonucu Celal Bayar başbakanlıktan çekilmiş ve yerine 25 Ocak 1939'da Refik Saydam yeni hükümeti kurmuştur.

İsmet Paşa'nın cumhurbaşkanlığının ilk yılları aynı zamanda savaş yılları olduğu için tüm ekonomik ve siyasi girişimler, Türkiye'yi bu savaşın olumsuz

etkilerinden uzak tutmak adına gerçekleştirilmiştir. Ne zaman sonuçlanacağı bilinmeyen savaş nedeniyle çok sayıda gencin askere alınması ve temel ürünlerle ilgili olarak devlet stoklarının geniş tutulması nedeniyle iç piyasada büyük darlık yaşanmış ve ürünlerin fiyatları olağanüstü artmıştır. Aynı dönemde hükümet stokçu, karaborsacı ve fırsatçılarla yoğun bir şekilde mücadele etmişse de, bu mücadelede toplumun geniş katmanlarını tatmin edebilecek bir başarı elde edilememiştir.

Refik Saydam'ın ölümü üzerine 9 Temmuz 1942'de başbakan olan Şükrü Saraçoğlu döneminin ekonomik alanda belki de en fazla akılda kalan ve tartışmaları bugüne kadar sarkan girişimi, Kasım 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu olmuştur. Servetlerin bir defaya mahsus vergilendirildiği ve vergisini ödemeyenlerin bedensel çalışmaya tabi tutulduğu bu uygulama büyük tartışmalara yol açmış ve sonuçta 1944 yılı başlarında kaldırılmıştır. Tarım kesimiyle ilgili olarak ise Nisan 1944'te aşar vergisinin bir benzeri olan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu çıkarılmıştır. Gerek 1946 yılında kaldırılan bu vergi ve gerekse Varlık Vergisi, toplumun İnönü dönemi hükümetlerinden soğumalarından öte önemli sonuçlar doğurmamıştır. Ekonomik alandaki tüm olumsuzluklara karşın devletin kontrolündeki döviz rezervlerinde olağanüstü bir artış gerçekleşmiştir. Türkiye silah sanayinde kullanılan kromu savaşan ülkelere satarak önemli ölçüde döviz elde etmeyi başarmıştır.

Savaş yıllarında bir yandan ekonomik sıkıntılar aşılmaya ve savaşa girmemeye çalışılırken, diğer yandan da Atatürk döneminde başlatılan ve büyük mesafeler kat edilen eğitim ve kültür alanındaki çabalar devam ettirilmiştir. İnönü döneminin en önemli eğitim kurumu kuşkusuz Köy Enstitüleridir. 1940 yılında kırsal kesime öğretmen yetiştirmek amacıyla açılan Köy Enstitüleri, Türkiye'nin dünya eğitim tarihine kazandırdığı en özgün modellerden biri olarak döneme damgasını vurmuştur.

İnönü dönemindeki kırsal kesimle ilgili çabalar Köy Enstitüleri ile sınırlı kalmamıştır. Atatürk döneminde de gündeme gelen Toprak ve tarım reformu çalışmalarına yeniden hız verilmiştir. Ancak geniş emlak sahiplerinin yoğun tepkisi ve konuyla ilgili alt yapı eksiklikleri nedeniyle topraksız köylü bırakmama çabaları bu dönemde de başarıya ulaşamamıştır.

İnönü döneminin eğitim ve kültür alanındaki diğer gelişmelerini, klasik müzik eğitime önem verilmesi, tiyatrunun yaygınlaştırılması, yeni kitaplık ve kütüphanelerin açılması, doğu ve batı klasiklerinin Türkçe'ye kazandırılması şeklinde sıralayabiliriz.

İsmet İnönü'nün iktidardan ayrıldığı yıl 1950 itibarıyla Türkiye'nin eğitim ile ilgili ulaştığı rakamlar şöyledir: 17.428 İlkokul, 34.922 İlkokul öğretmeni, 406 Ortaokul, 4.364 ortaokul öğretmeni, 88 Lise, 2.954 lise öğretmeni

Bunların yanında 1950 yılına gelindiğinde Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ile İstanbul Teknik Üniversitesi'nde toplam 1361 öğretim elemanı vardı ve öğrenci sayısı 20.469'a ulaşmıştı.

Yaklaşık 12 yıllık bir dönemi kapsayan İnönü döneminin iç politikadaki en kayda değer olayı, kuşkusuz çok partili siyasi hayata geçiş için atılan adımlardır. Aslında demokrasiyle ilgili ilk adımları, Mayıs 1939'da toplanan CHP'nin 5. Kurultayında hükümeti denetlemekle ilgili olarak 21 kişilik bir Müstakil Grubun kurulmasına kadar götürmek mümkündür. Ancak hükümeti denetlemek işlevini

üstlenen bu girişim, CHP'nin doğrudan denetiminde olduğu için demokrasi konusunda umulan faydayı getirememiştir. Yine Atatürk döneminde siyasetten uzaklaştırılmış olan Kazım Karabekir, Fethi Okyar, Rauf Bey ve Ali Fuat Cebesoy gibi Kurtuluş Savaşının önde gelen isimlerinin yeniden milletvekili yapılmaları da ciddi bir yumuşama eğilimi olarak görülebilir. Fakat demokratikleşme yolunda asıl ciddi ve kalıcı girişim 1945 yılında iç ve dış dinamiklerin etkisiyle gerçekleşmiştir.

İsmet İnönü'yü, daha doğrusu mevcut iktidarı, bu kararı almaya iten iç dinamiklerin başında, II. Dünya Savaşı yıllarında izlenen ekonomik politikalardan dolayı ortaya çıkan toplumsal tepki gelmektedir. Savaş yıllarında uygulanan ve ağırlıklı olarak da kırsal kesimlerde yaşayanlarla, esnaf-tüccar gibi grupları olumsuz etkileyen ekonomik politikalar, toplumun bu kesimlerindeki huzursuzluğu arttırmış ve iktidarın yeni siyasi çözümlere yönelmesine neden olmuştur. Bir başka iç etken 1923'ten beri iktidarda bulunan CHP'nin ciddi bir yıpranma sürecine girmesi ve bu nedenle kendini yenileme, bir başka ifadeyle çeki düzen verme ihtiyacını hissetmiş olmasıdır. Atatürk'ün izinde bir devlet adamı olarak bilinen İsmet İnönü'nün bu konuda Kemalist ilkelerle örtüşen bir tutum sergilemesi de demokrasiye geçişi hızlandırmıştır. Gözden kaçırılmaması gereken bir başka etken ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası denemelerinin bıraktığı heyecanın hala sürüyor olmasıdır.

Türkiye'nin demokrasiye yönelmesinde etkili olan dış dinamiklerin başında, II. Dünya Savaşını A.B. D., İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin oluşturduğu demokratik bloğun kazanması gelmektedir. Gerçekten de II. Dünya Savaşı ile birlikte Batı'da yeni bir dünya kurulmuş ve yeni dengeler oluşturulmuştur. Türkiye'nin bu yeni oluşum içinde yerini alabilmesi için Batı'nın hemen her alandaki norm ve standartlarını benimsemesi zorunlu hale gelmiştir. Bu etkenin Türkiye'deki tek parti iktidarını, halkın muhalefetinden daha fazla etkilemiş olduğunu söylemek hiç de yanlış olmaz. Fakat Türkiye'nin Batı'ya yönelmesini hızlandıran asıl önemli gelişme 1945 yılındaki Sovyet tehdididir. Stalin yönetimindeki Sovyet Rusya'nın 1925 yılındaki antlaşmayı uzatmayacağını açıklaması ve bununla yetinmeyerek Kars, Ardahan ve Artvin'i isteyen ve Boğazların ortaklaşa savunulmasını öneren bir nota vermesi Türkiye'de büyük bir tepkiye neden olmuştur. Bu tehdit yüzünü zaten Batı'ya dönmüş olan Türkiye'nin başta A.B.D olmak üzere, Batı dünyasıyla ilişkilerini geliştirmesini hızlandıran temel etken olmuştur.

Aynı döneme denk gelen ve birbirleriyle içi içe geçmiş tüm bu iç ve dış gelişmelere bağlı olarak Türkiye'de, CHP dışında başka siyasal partilerin de kurulması gerektiği yolundaki ilk ciddi açıklama Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kuruluşu için San Fransisco'da bulunan Türk heyetinden gelmiştir. San Fransisco'daki Türk temsilciler artık Türkiye'de demokrasinin kurulacağını açıklamışlardır.

İsmet Paşa'nın 19 Mayıs 1945'te savaşın sona ermesiyle ilgili olarak yaptığı konuşmada, demokrasiye geçileceğini açıklaması, çok partili siyasi hayata geçiş için en ciddi bir gelişme oldu. Bu gelişmeleri tamamlayan en önemli olaylardan biri şüphesiz CHP Meclis Grubu başkanlığına verilen Dörtlülük Takrirdir. Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in imzalarının bulunduğu bu takrirdir. Bu şekilde çok partili siyasal hayata geçiş için bir önemli adım daha atılmıştır.

Bu ılımlı havanın etkisiyle ilk olarak 18 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi kurulmuştur. Bu sırada İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945'teki TBMM'ni, açış konuşmasında demokrasi konusundaki kararlılığını bir kez daha belirtmesi üzerine bu yöndeki çalışmalara daha da hız verilmiştir.

Bu gelişmeler sonrasında Ocak 1946'da CHP'den ayrılmış olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü'nün önderliğinde Demokrat Parti kurulması demokrasiye geçiş çabalarını geri dönülmez bir seviyeye getirmiştir.

Savaş yıllarında ihmal edilen kırsal kesimde yaşayanlarla, yine savaştan olumsuz etkilenen büyük ve küçük sermaye çevreleri için bir umut ışığı olan DP,

aynı zamanda demokrasiye susamış aydınlar için de ideal bir siyasi platform gibi görünmekteydi.

DP'nin kurulmasından kısa bir süre sonra 21 Temmuz 1946 tarihinde ilk tek dereceli ve çok partili seçimler yapılmıştır. Çoğunluk sistemine dayanan ve açık oy - gizli tasnif esasına göre yapılan bu seçimlerde CHP 390, DP 66, bağımsızlar ise 7 milletvekili çıkarabilmiştir. Açık oy-gizli tasnif esasına göre yapılan bu seçimler, sonuçları üzerinde yarattığı kuşku ve tartışmalar nedeniyle günümüze değin devam eden bir tartışmalara da neden olmuştur. Bu sonuçtan da anlaşıldığı gibi DP'nin halktan gördüğü yoğun ilgi, seçim sistemi nedeniyle şimdilik sandığa ve dolayısıyla da parlamentoya yansımamıştır.

1946 seçimlerinden sonra kan değişikliğine gitmek isteyen İnönü, başbakanlığa Şükrü Saraçoğlu'nun yerine Recep Peker'i getirmişse de, DP'nin büyümesine engel olamamıştır. Bir süre sonra bu kez Peker'in istifası sonucu 9 Eylül 1947'de Hasan Saka yeni hükümeti kurmuştur.

İktidar içinde kaynamaların devam ettiği bir dönemde DP içinde de tartışmalar çıkmış ve Fevzi Çakmak önderliğindeki bir grup ılımlı parti üyesi, istifa ederek, 20 Temmuz 1948'de Millet Partisini kurmuşlardır.

CHP cephesinde ise Peker gibi sertlik yanlısı olmayan Hasan Saka da istifa etmek zorunda kalmış ve yerine bu kez Şemsettin Günaltay başbakan olmuştur. Günaltay, İsmet İnönü'nün son başbakanı olacaktır. Seçim yasasında yapılan değişikliklerden sonra 14 Mayıs 1950'de yine çoğunluk sistemine göre olmakla birlikte gizli oy - açık tasnif esasına göre yapılan genel seçimlerde, bu kez DP üstünlük sağlamış ve 23 yıllık CHP iktidarı sona ermiştir.

Çoğunluk sistemine göre yapılan bu seçimlerin de milli iradeyi yansıttığı söylenemez. Çünkü oyların %53'ten biraz fazlasını alan DP 408 milletvekili çıkararak parlamentonda %85'lik bir güç elde etmiştir. %40 oy alan CHP ise 69 milletvekili çıkararak parlamentoda %15'lik bir oranla temsil edilme durumuna gelmiştir. Bu seçimde MP (Millet Partisi) % 3.1 oyla 1 milletvekili çıkarmış, % 4.8 oyla da 9 Bağımsız milletvekili seçilmiştir. Ne olursa olsun seçimler sonucu 1923 yılında devleti kurmuş olan CHP, kansız ve kavgasız bir şekilde iktidarı Demokrat Parti'ye devretmiştir. Böylece Türk demokrasi tarihinde yeni bir dönem başlamıştır.

b) Demokrat Parti Dönemi

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerde elde edilen sonuçlar sonrasında DP'nin seçimi kazanmasıyla İsmet İnönü cumhurbaşkanlığından ayrılmış ve yerine Celal Bayar, Türkiye Cumhuriyeti'nin 3. cumhurbaşkanı olarak göreve gelmiştir. Adnan Menderes başbakan olarak atanırken, DP'nin kurucularından Fuat Köprülü Dışişleri Bakanı, Refik Koraltan ise Meclis başkanı olmuşlardır.

Büyük umutlar ve beklentilerle iktidara gelen DP'nin ilk yıllarında dıştan, özellikle de ABD'den gelen yardımlar sayesinde görülmemiş bir bolluk yaşanmıştır. 1952 yılında Nato'ya girilmesiyle, II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan yalnızlık tümüyle sona ermiş ve Türkiye, ABD'nin yardımlarını daha yoğun bir biçimde almaya başlamıştır. Dış politikadaki bu gelişmenin doğal olarak iç politikaya da yansıdığı bu dönemde, DP'nin gücü ve toplumdan aldığı desteği artmıştır.

On yıllık Demokrat Parti döneminin sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik alandaki görüntüsü genel hatlarıyla şöyle özetlenebilir: Demokrat Partinin iktidara

gelmesiyle 1923'ten beri devam eden denk bütçe ilkesinden vazgeçilmiş, para ve maliye politikası tümüyle değişmiştir. Ekonomik canlanmayı gerçekleştirmeye çalışan yeni hükümet harcamalarını artırmıştır. Bu da ilk yıllarda ekonomik büyümenin önceki yıllara göre hızla artmasına yol açmıştır. Demokrat Parti'nin ekonomideki temel amacı tüm yurt çapında ekonomik kurumsallaşmayı gerçekleştirmek ve özel sektörün gelişmesine öncelik tanımak olmuştur. Bunun sonunda ilk yıllarda milli gelirde %15'lik bir artış gerçekleşmiş ve ekonomide ciddi bir hareketlenme ortaya çıkmıştır. Fakat 1954 yılından sonra ekonomide, özellikle de dış ticaretle denge bozulmaya yüz tutmuş ve sonuçta hükümet kaçınılmaz bir biçimde dış borçlanmaya yönelmiştir. Ancak bu borçlanma siyaseti de 4 Ağustos 1958'de devalüasyon sonucu Türk parasının değerinin düşürülmesine yol açmıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ihmal edilen kırsal kesim ve tarım alanları, DP'nin iktidar olmasıyla canlanmaya başlamıştır. Özellikle Marshall yardımı sayesinde ilk yıllarda başta traktör olmak üzere, tarım aletlerinin yaygınlaştırılması gerçekleşmiştir. 1948 yılında 1800 civarında olan traktör sayısı, 1957 yılına gelindiğinde 44.000'i aşmıştır. Benzer artış biçerdöver sayısında da görülmüştür. 1950 yılında yaklaşık 1000 olan biçerdöver sayısı, 1957 yılında 6000'e ulaşmıştır.

Sanayileşme konusunda DP önceliği özel sektöre vermekle birlikte devlete ait ekonomik kuruluşları genişletmek ve yeni fabrikalar açmaktan da geri durmamıştır. Bu çerçevede 1950-1960 yılları içinde açılan bazı devlet işletmeleri şunlardır: Makine Kimya Endüstri Kurumu(1950), Denizcilik Bankası(1951), Et ve Balık Kurumu(1952), Devlet malzeme Ofisi(1954), Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı(1954), Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları(1955) ve Ereğli Demir Çelik Fabrikaları (1960). Bütün bu gelişmelere karşın 1957 yılından sonra dış kredi alınmasının zorlaşması, ekonominin iyice dışa bağımlı hale gelmesi ekonomik durumu olumsuz etkilemiş ve yatırımlarda ciddi bir azalma görülmüştür.

Demokrat Parti döneminde ulaşım sektöründe de gelişmeler görülmüştür. Ancak bu dönemde Atatürk ve İnönü dönemlerinin aksine demiryollarına değil, daha çok karayolu yapımına öncelik verilmiştir. 1950 yılında 1640 km. olan asfalt yollar, 1969 yılına gelindiğinde 7000 km. geçmiştir.

DP dönemin eğitim politikası da ekonomik politika gibi CHP'den farklı olmuştur. İnönü döneminin ürünü olan Köy Enstitülerinin kapatılarak öğretmen okullarına dönüştürülmesi bu farklı politikanın en çarpıcı örneğidir.

Bütün bunlarla birlikte ilk ve orta öğretimde okul, öğrenci ve öğretmen sayısında önemli artışlar gerçekleşmiştir. Yüksek öğretim 1957 yılında Ankara'da Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1958 yılında ise Erzurum'da Atatürk Üniversitesi açılmıştır.

Olumlu ve olumsuz çeşitli gelişmeler karşısında DP yöneticilerinin iktidara yeterince hazırlıklı olmamaları ve CHP'nin muhalefet deneyimsizliği, iki siyasal parti arasındaki ilişkileri gün geçtikçe gerginleştirmiş ve ülke kısa zamanda kısır siyasal çekişmelere doğru sürüklenmeye başlamıştır.

1951 yılının Ağustos ayında Halkevleri ve Halkodalarının devletleştirilmesi ve kamu hizmeti yapan bu örgütlerin mal varlıklarının hazineye aktarılması; 1953

yılında CHP'nin tüm mal varlığının "haksız iktisap" olduğu iddia edilerek Hazineye geçirilmesi; yine 1953 yılında Millet Partisi'nin kapatılması; Şubat 1954'te Köy Enstitülerinin öğretmen okullarına dönüştürülmesi ve nihayet basın üzerinde baskıların arttırılması iktidar- muhalefet ilişkilerini kopma noktasına getirmiştir. DP'nin "devr-i sabık" yaratma politikası CHP'nin iyice hırçınlaşmasına yol açmıştır.

Bu arada 1954 yılında yapılan seçimleri de DP kazanmıştır. CHP'nin meclisteki milletvekili sayısının 31'e düştüğü bu seçimlerde DP oylarını artırmış ve oy oranını %57'ye yükseltmiştir. CHP ise oyların ancak %35'ini alabilmiştir. DP'nin gücünü artırması, izlenen iç ve dış politikanın toplum tarafından onaylanması anlamı taşımaktaydı. Bu nedenle DP, muhalefet üzerindeki baskılarını 1954 yılından sonra daha da artırmıştır. Gazetecilere hapis ve para cezalarının verilmesiyle CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in bir gün gözaltında tutulması ve daha sonraki günlerde 6 ay hapse mahkum olması iktidar-muhalefet ilişkilerini büyük bir çıkmaza doğru sürüklemiştir.

1954-1957 yılları arasındaki DP iktidarının belki de en önemli olayı 6/7 Eylül olaylarıdır. 6 Eylül 1955'te Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığı yönünde çıkan haberler üzerine galeyana gelen bir grup, İstanbul'daki Rumların ev ve iş yerlerini tahrip etmiş, mezarlık ve kiliseleri yağmalamıştır. Ordu birliklerinin müdahalesiyle bastırılan olaylar sonucunda sıkıyönetim ilan edilmişse de, Türkiye'nin dış politikada aldığı yara kapatılamamıştır.

DP-CHP gerginliğinin had safhaya ulaşması ve iktidarın güç kaybetmeye başlaması nedeniyle seçimler bir yıl önceye alınarak 1957 yılında yapılmıştır. 1957 seçimlerini de DP kazanmışsa da, oylarında büyük bir düşüş gözlenmiştir. Öyle ki, bu seçimler sonucunda DP %48 oy oranı ile 424 milletvekili çıkarırken, CHP oy oranını %41'e yükseltmiş ve 178 milletvekilini Meclis'e sokmuştur. Aynı seçimlerde Cumhuriyetçi Millet Partisi ve Hürriyet Partisi de 4'er milletvekili çıkarmışlardır.

Bu yeni dönemde DP iktidarı ortaya çıkan ekonomik bunalımlar karşısında çaresiz kalmış ve IMF ile Dünya Bankasının dayatmalarına direnememiştir. Yaşanan döviz darboğazı dengeleri alt üst etmiştir.

Komşu ülke Irak'ta 14 Temmuz 1958'de darbe yapılması ve ordunun yönetime el koyması, Adnan Menderes hükümetinin kuşkuya kapılmasına yol açmış ve bu nedenle potansiyel bir tehlike olarak görülen CHP ve basın üzerindeki baskılar artmıştır. Bu kuşku DP'nin 12 Ekim 1958'de Vatan Cephesi'ni kurmasıyla yeni bir boyut kazanmış, ülkedeki siyasal kampa ve dolayısıyla da gerginlik geri dönülmez bir duruma gelmiştir.

DP iktidarının sonunu hazırlayan gelişmelerin en önemlisi kuşkusuz 18 Nisan 1960'ta Tahkikat Komisyonunun kurulması olmuştur. Başta CHP olmak üzere Meclis içi ve dışı tüm muhalefeti hemen her türlü siyasi faaliyetten men etmeyi hedefleyen Tahkikat Komisyonu, sorunları çözemediği gibi üniversite öğrencilerinin sokağa dökülmesine de neden olmuştur. 28 Nisanda İstanbul Üniversitesinde bir öğrencinin öldüğü ve çok sayıda öğrencinin yaralandığı olaylar sonunda sıkıyönetim ilan edilmişse de, olaylar Ankara'ya sıçramıştır. 21 Mayıs'ta Ankara'da Harp Okulu öğrencilerinin yapmış olduğu yürüyüşle de verilen

mesajın iktidar tarafından anlaşılamamasından kısa bir süre sonra 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen bir askeri darbe sonucu DP iktidarına son verilmiştir.

c) 1960'dan 2000 Yılına Kadar Türkiye

27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonucu DP iktidarına son veren genç subaylar, Milli Birlik Komitesi adında bir grup kurarak ülke yönetimini ele geçirmişlerdir. MBK başkanlığına, o dönemde emekli olmak üzere izne ayrılmış olan Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel getirilmiştir. 38 subaydan oluşan MBK'nin direktifleri doğrultusunda hükümet üyeleri ve DP'li çok sayıda milletvekili tutuklanmış ve Yassıada'da yargılama süreci başlatılmıştır.

Bu olayların gerçekleştiği dönemde, askeri müdahalenin ilk gününden itibaren çeşitli kurumlarda sıkı bir ayıklama politikası izlenmiştir. Bu ayıklamalar sonucu çok sayıda üst rütbeli subay emekliye sevk edilmiş ve yine birçok üniversite öğretim elemanı görevinden uzaklaştırılmıştır.

Bu arada Milli Birlik Komitesinde ortaya çıkan görüş ayrılıkları da had safhaya ulaşmıştır. Komitenin bir süre daha iktidarda kalarak ekonomik, sosyal ve kültürel reformları tamamlamasını savunan ve 14'ler olarak bilinen bu grup, seçimlerin hemen yapılmasını isteyenlerin oluşturduğu ılımlı grup tarafından etkisiz hale getirilmiş ve grup üyeleri çeşitli görevlerle yurt dışına sürgüne gönderilmişlerdir.

MBK içindeki tasfiye hareketinin tamamlanmasından sonra daha rahat hareket etme imkanı bulan askeri yönetim bu kez yeni anayasa için kolları sıvamıştır. Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de çalışmalarına başlamış ve ilk iş olarak hazırladığı yeni anayasayı 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunmuştur. Yeni anayasa %63 civarında kabul oyu ile yürürlüğe girmiştir.

1961 Anayasası ile sosyal devlet anlayışı ortaya çıkmış; grev, lokavt ve toplu sözleşme hakları getirilmiş; çoğulcu devlet anlayışına geçilmiştir. Ayrıca DP döneminin deneyimi sonucu yasama organını yargı yoluyla denetlemek amacıyla Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Bir diğer yenilik ise TBMM'nin, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olarak iki kanada ayrılmış olmasıdır.

Diğer taraftan 14 Ekim 1960'ta başlayan yargılamalar 15 Eylül 1961'de sona ermiş ve 15 sanık idama, 31 sanık müebbet hapse ve 408 sanık da çeşitli hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Yargılamalar sonucunda verilen bu idam kararlarından üçü MBK tarafından onaylanmıştır. Bu onay gereği DP döneminin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın cezaları 16 Eylül 1961'de, Başbakan Adnan Menderes'in cezası 18 Eylül 1961'de infaz edilmiştir. Bayar'a verilen idam cezası ise yaşından dolayı hapis cezasına çevrilmiştir.

Bu arada anayasanın hemen ardından nispi temsil sistemiyle seçimler yapılmış ve İnönü başbakanlığındaki koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır. 1961 seçimlerinde CHP oyların %36.7'sini alarak 173 milletvekili çıkarmıştı. DP'nin devamı niteliğindeki Adalet Partisi %34.7'sini alarak 158 milletvekili, Yeni Türkiye Partisi %13.9'unu alarak 65 milletvekili ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi de %13.7 oy alarak 54 milletvekili çıkarmışlardı.

Türkiye'nin en liberal ve özgürlükçü anayasası olarak nitelenen 1961 Anayasasının yarattığı ortamda toplumsal ve siyasal örgütlenmeler de hız kazanmıştır. Gerek tek parti döneminde gerekse DP iktidarında büyük baskı altında tutulan sol hareketler de daha rahat örgütlenme ve seslerini duyurma imkanına kavuşmuşlar ve bunun sonucunda 1961 yılında Türkiye İşçi Partisi (TİP) kurulmuştur.

Bu arada 1960 müdahalesi sonrasında kapatılan DP'nin devamı olarak yine 1961 yılında Yeni Türkiye Partisi ve Adalet Partisi adıyla iki siyasal parti kurulmuştu. 1961 seçimlerine giren bu partiler, esasında DP'ye oy veren tabana yönelik siyasal partilerdi.

Ancak, henüz gelişmelerin yönünü anlamakta güçlük çeken bu tabanın oylarının bölünmesi nedeniyle bütünlüğünü koruyabilen tek siyasal parti durumundaki CHP seçimlerden birinci parti olarak çıkmış ve İsmet İnönü'nün Başbakanlığı altında CHP-AP koalisyonu kurulmuştur.

Adalet Partisi, Süleyman Demirel'in genel başkan olmasından sonra güçlenmiş ve yeni liderin etkisiyle 1965 ve 1969 seçimlerde tek başına iktidara gelmeyi başarmıştır. Bu durum 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonrasında kapatılmış olan DP'nin bir gelenek yaratarak, Türk siyasal yaşamına damgasını vurmuş olmasını göstermesi açısından önemlidir.

Bu arada 1965 seçimlerinde TİP'in oyların %3'nü alarak 15 milletvekilini parlamentoya sokması Türk siyasal hayatında önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Nitekim CHP, bu gelişme üzerine "Ortanın Solu" kavramını gündeme getirerek kendini solcu bir parti olarak tanımlamaya başlamıştır. Bu ayrımdaki temel mantığın, CHP'nin temsil ettiği "sol"un, bu sıralarda palazlanmaya başlayan radikal sol hareketlerden farklılığını vurgulamak olduğu söylenebilir. Bu arada, CHP gerek 1965, gerekse 1969 seçimlerinde oy kaybına uğramıştır.

1969 yılında %47 oy alarak tek başına iktidara gelen AP, ekonomik bunalımların etkisiyle kısa zamanda yıpranmaya başlamış ve halktan gördüğü desteği yitirme durumuna gelmiştir. 1970 yılında yapılan devalüasyonla 1 Dolar 9 TL.-'den 15 TL.-'ye yükselmiştir. DP ile başlayan ve "ithal ikamesi" –o günlerdeki popüler deyimle montaj sanayi- politikası ve enflasyonist uygulamalar sonucu Türk parasında görülen değer kaybı, doğal olarak ekonomik dengeleri alt üst etmiş ve toplumsal değerler hızla değişmeye başlamıştır. Ekonomik büyüme ve sivil toplum örgütlerinin hareketlendirdiği yeni siyasal gelişmeler, AP'nin bölünmesine ve 18 Aralık 1970'de Demokratik Parti adıyla yeni bir siyasal parti kurulmasına kadar uzanmıştır.

Parlamentodaki bu gelişmelerin yanı sıra sokakta işçi ve öğrenci hareketleri de yoğunlaşmış, ülke ciddi bir kaosa doğru sürüklenmeye başlamıştır. Özellikle 1968 yılında Fransa'da başlayan öğrenci hareketlerinin Türkiye'yi de etkilemesiyle ortaya çıkan öğrenci örgütlenmeleri içinde başlayan radikalleşme eğilimleri, soğuk savaş yıllarının bloklar arası propaganda mücadelesine sahne olan Türkiye'yi kritik bir noktaya taşımıştır. Ekonomik ve toplumsal alanlardaki köklü değişimin ortaya çıkardığı köyden kente göç, çarpık şehirleşme, gelir dağılımındaki dengesizlik gibi bir dizi sorun, mevcut krizi besleyip, yaygın bir hale getirmiştir. Ekonomik krizlerin aşılammaması, işçi ve öğrenci hareketlerinin

durdurulamaması Demirel hükümetinin yıpranmasına ve gözden düşmesine yol açmıştır.

Bu ortamda 12 Mart 1971'de emir komuta zinciri çerçevesinde silahlı kuvveler bir müdahale daha gerçekleştirmişlerdir. Askeri müdahaleyle Demirel istifa etmiş ve Nihat Erim'in başbakanlığında partiler üstü bir hükümet kurulmuştur. Askeri müdahaleye karşın önüne geçilemeyen şiddet eylemleri, sıkıyönetimin ilan edilmesi ve iktidarın daha da sert önlemler almasına yol açmıştır.

12 Martta başbakan Süleyman Demirel'e verilen bir muhtıra şeklinde gelişen askeri müdahalenin yönü kısa bir süre sonra değişmiş ve şiddet eylemlerinin önlenmesi amacı üzerinde yoğunlaşmıştır.

Dönemin siyasal bakımdan en önemli gelişmelerinden biri şüphesiz 5 Mayıs 1972'de yapılan CHP V. Olağanüstü Kurultayı'nda İnönü'nün yerine Genel Başkanlığa Bülent Ecevit'in seçilmesidir. Bundan sonra CHP, 14 Ekim 1973'te yapılan seçimlerde yeni lideri ile beklenenden çok oy alarak Millet Meclisinde en fazla sandalyeye sahip olmuştur.

1973 seçimleri 12 Mart dönemini sona erdirirken, 1980 yılına kadar devam edecek olan bir başka dönemin başlangıcını teşkil etmekteydi. Bu arada Cemal Gürsel'den sonra cumhurbaşkanlığına seçilmiş olan Cevdet Sunay'ın da görev süresi dolmuş ve yerine Fahri Korutürk 6. Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır. 1973 seçimleriyle başlayan istikrarsızlıklar, 1977 seçimleriyle de giderilememiş ve Türkiye birbiriyle uyumsuz ve farklı temellere dayanan partilerin oluşturdukları koalisyonlarla yönetilmiştir.

Özellikle 1976 yılından sonra başlayan öğrenci hareketleri, zaman zaman bir kaos havası ortaya çıkarmıştır. Parlamentodaki siyasal partilerin kısır çekişmeler içerisine girerek, ülke sorunlarını halledebilecek çözümlerden uzaklaşmaları demokratik rejimi de ciddi bir bunalıma sokmuştur. Aynı tarihlerde başlayan işçi hareketlerinin ileri boyutlara ulaşması ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik darboğazın aşılammaması sonucu, 12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime bir kez daha el koymuştur. Sivil siyaset kurumlarının sorunlara çözüm üretebilme yeteneklerini ve araçlarını kullanamamaları sonucu gerçekleşen 12 Eylül askeri darbesiyle TBMM feshedilmiş ve siyasal partilerin tümü kapatılmıştır.

Fahri Korutürk'ten boşalan cumhurbaşkanlığına yaklaşık 6 ay kadar bir süre geçmesine karşın kimseyi seçemeyen TBMM'nin feshedilmesi ve toplumun en acil sorunlarına bile çözüm bulmakta aciz kalan siyasal partilerin kapatılmasının toplumun bütün kesimleri tarafından onaylanmış olması, demokrasinin içine düştüğü durumu göstermesi açısından önemlidir.

Askeri darbeden hemen sonra ülke yönetimini, darbenin önderi Kenan Evren'in başkanlığında oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi üstlenmiştir. Kısa bir süre sonra Deniz Kuvvetleri Eski Komutanı Bülent Ulusu yeni bir hükümet kurmakla görevlendirilmiş ve bakanlar kurulunu oluşturmuştur. 12 Eylül darbesiyle yürürlükten kaldırılan 1961 Anayasasının yerine yeni bir anayasa hazırlanması için Danışma Meclisi toplanmış ve bu meclisten çıkan bir komisyonun hazırlamış olduğu anayasa, mecliste kabul edildikten sonra Milli Güvenlik Konseyi tarafından onaylanmış ve halkoyuna sunulmuştur. 6 Kasım 1982'de yapılan halkoylaması sonucu %93 kabul oyu alan yeni anayasa yürürlüğe

girmiştir. Aynı gün Kenan Evren de cumhurbaşkanlığı görevine resmen başlamıştır.

1982 Anayasası doğrultusunda yeni kurulan siyasi partilerin katılmasıyla 1983 yılında yapılan seçimlerde Turgut Özal'ın genel başkanı olduğu Anavatan Partisi, seçime katılan Milliyetçi Demokrasi Partisi ve Halkçı Parti'ye göre daha fazla oy alarak tek başına iktidara gelmiştir. Özal ile birlikte Türkiye'nin dış politika ve ekonomik politika tercihleri de ciddi biçimde değişmeye başlamış ve buna paralel olarak Türk toplumun değerlerinde bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. Mecliste ciddi bir muhalefet ile karşılaşmayan Anavatan Partisi iktidarı, dış açılma konusunda önemli hamleler yapmış ve toplumdan aldığı destekle 1987 seçimlerinden de başarıyla çıkmıştır.

Ancak bundan sonraki dönemde 1980'de siyasi faaliyetleri yasaklanan liderlerin (Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş gibi) yeniden parlamentoya girmeleriyle Anavatan Partisi'nin Meclis üstünlüğü sarsılmaya başlamıştır. Buna karşın 1989 yılında Turgut Özal, Kenan Evren'in görev süresinin dolmasından sonra yapılan seçimler sonucunda 8. Cumhurbaşkanı olarak Çankaya Köşküne çıkmıştır.

1960-1990 devresi Türkiye'nin ciddi toplumsal bunalımlarla karşılaştığı bir devredir. Hızla büyüyen Türk ekonomisi, doğal olarak toplumsal katmanların hareketlenmesine ve siyasal alanda yeni taleplerin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu nedenle tüm değişen toplumlarda görülen şiddet süreçleri Türkiye'de de kendisini göstermiştir. Ancak yüzlerce yıllık devlet geleneği, toplumsal dayanışma ve toplumda var olan birlikte yaşama arzusu gibi etkenlerin ön plana çıkmasıyla bu çatışmalar nispeten hafif atlatılmıştır.

1991 seçimlerinde hiçbir partinin tek başına iktidara gelememesi üzerine Süleyman Demirel başkanlığındaki Doğru Yol Partisiyle Erdal İnönü başkanlığındaki Sosyaldemokrat Halkçı Parti arasında koalisyon hükümeti kurulmuş ve Türkiye'de yeniden koalisyonlar dönemi başlamıştır. Bu arada 1993 yılında Özal'ın ani ölümünden sonra ise cumhurbaşkanlığına Süleyman Demirel seçilmiştir.

Ülke 1993'ten itibaren yeni koalisyon hükümetleriyle yönetilmeye başlanmıştır. Bu koalisyon hükümetleri arasında ciddi uyum sorunlarının bulunması, Türkiye'yi yeniden ekonomik, siyasal ve toplumsal bunalımların eşiğine getirmiştir. Bu arada 2000 yılında görev süresi dolan Süleyman Demirel'in yerine, Anayasa Mahkemesi Başkanı olan Ahmet Necdet Sezer seçilmiş ve 10'uncu Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamıştır.

Bu Bölümle İlgili Okuma Kitapları ve Makaleler:

Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, II. Cilt, İstanbul, 1967
Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Ankara, 1986
Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi (1939-1945)**, Ankara, 1974
İlhan Tekeli, **"Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt. III.
Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Ankara, 1996

Rıfık Salim Burçak, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş(1945-1950)**, Ankara, 1979
Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler (1859-1952)**, İstanbul, 1952
Tevfik avdar, “*Demokrat Parti*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt, VIII.
Türkiye Tarihi, 4. Çağdaş Türkiye(1908-1980), Yayın Yönetmeni, Sina Akşin, İstanbul, 1989
İlkay Sunar, “*DP ve Popülizm*” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt, VIII.
Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, İstanbul, 1995
Serdar Turgut, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ankara, 1991
Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alagon), İstanbul, 1995
Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara, 1982
Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, Ankara, 1990
Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, İstanbul, 1992
Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara, 1990
Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes’in Dramı**, İstanbul, 1976
Orhan Erkanlı, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, İstanbul, 1972
Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, İstanbul, 1966

XII. ATATÜRK SONRASI TÜRKİYE

DIŞ POLİTİKA (1938-1995)

Türkiye'nin Lozan'dan arta kalan sorunlarını hallettiği 1930 yılından itibaren dünya bir buhranlar devresine giriyor ve özellikle Avrupa'da patlak veren buhranlar Türkiye'yi de etkisi altına alıyordu. Bu sebeple iki savaş arası dönem, dünyada bir barış devresi olmaktan ziyade, yeni bir dünya savaşının tohumlarının atıldığı bir dönem olmuştur. Dünyada 1925-1929 arasındaki nispi yumuşama döneminin dışında özellikle 1929-30 dünya ekonomik bunalımından sonra uluslararası gerginlik hızla artmış, I. Dünya Savaşının getirdiği statükoyu korumak isteyen anti-revizyonist devletler ile bu yapıyı değiştirmek isteyen revizyonist devletler arasında gittikçe keskinleşen bir kutuplaşma doğmuştur.

Avrupa ve dünyanın kısa sürede bunalımlar dönemine girdiği yıllarda, Türkiye revizyonist Avrupa devletleri gibi, bu buhranları kendi çıkarları için kullanma yoluna gitmemiştir. Aksine kolektif barış ve güvenliğin hararetli bir savunucusu olarak anti-revizyonist bir politika takip etmiştir.

Bu dönemde Türkiye, bütün devletlerle olan ilişkilerini devam ettirmekle beraber, kendi güvenliğini ön planda tutarak öncelikle bölgesel ittifaklara yönelmiş, (Balkan ve Sadabat Paktı) ancak Avrupa'daki hızlı askeri ve siyasi gelişmeler, özellikle İtalyan tehlikesi endişe verici boyutlara varınca bölgesel ittifakların yanı sıra Batı ülkeleri ile işbirliğine yönelmiştir. Bu sebeple 1930'lu yıllardan itibaren İtalyan tehlikesi Türkiye'nin dış politikasına ana istikametini veren faktörlerden biri olmuştur. Gerçi Atatürk'ün gerçekleştirdiği radikal inkılaplar sonucu kurulan Laik devlet düzeni ile siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda meydana gelen değişiklikler hiç şüphesiz Türkiye'yi yapı itibarıyla batıya yaklaştırmıştır. İç politikada başlayan bu radikal değişikliklere paralel olarak Türk dış politikası 1930'lu yıllardan itibaren Batıya yönelmiştir. İtalyan tehlikesi bu yönelişin bir işbirliğine ve ileride bir ittifaka dönüşmesinde önemli rol oynamıştır.

Bölgede ortaya çıkan İtalyan tehlikesi karşısında Batı ülkeleri ile işbirliğine girişen Türkiye Milli Mücadele yıllarından itibaren, dış politikasının temel unsuru olan Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bozmak istememiştir. Aksine jeopolitik yeri ve son derece stratejik mevki gereği Batı ülkeleri ile Sovyetler Birliği arasında hassas bir denge kurmaya büyük gayret sarf etmiştir.

Türk-İngiliz-Fransız İttifakı

Atatürk, 10 Kasım 1938 tarihinde hayata gözlerini yumarken Avrupa önemli çalkantılar içerisinde ve İkinci Dünya Savaşının eşiğinde bulunuyordu. Çünkü hızla silahlanan Almanya, Versay Antlaşmasını yırtmış, Milletler Cemiyeti'nden çekilmiş, Avrupa'da Almanların yaşadığı yerleri Almanya'ya bağlamış, öte yandan "Büyük Roma" ideali ile genişlemek çabasında olan İtalya ile Japonya'nın da dahil olacağı bir ittifak yapılmıştı. Böylece Avrupa'da barış cephesi olarak bilinen İngiltere ve Fransa karşısında üstünlüğünü ortaya koymuş, İngiltere'nin takip ettiği yatıştırma politikası giderek sonuçsuz kalmıştır.

Almanya'nın izlediği bu politika Batıda ve Sovyetler Birliğinde büyük endişeler yaratmasına rağmen, -barış yanlısı olmakla birlikte- uzun bir süre Türkiye'yi korkutmamıştır. Hatta, Atatürk'ün Almanya hakkında bir savaşa sebep olabileceği uyarılarına rağmen, Hitler'in "bir millet bir devlet" politikası ile Avusturya'ya ve Südetleri ele geçirmesi ve kendisini Versay'ın zincirlerinden kurtarması Türkiye tarafından anlayışla karşılanmıştır. Ancak Almanya'nın 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etmesi ve böylece "hayat sahası" politikasına başlaması Türkiye'de ciddi endişeler doğurmuştur.

Diğer taraftan Doğu Akdeniz ve Balkanlarda öteden beri genişleme emelleri güden İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal ederek Balkanlarda bir köprü başı elde etmesi Türkiye'nin güvenlik endişelerini doruk noktasına çıkarmıştır. Nitekim bu olay üzerine Türk devlet adamları da artık tarafsızlık imkanı kalmadığına inanarak Türk dış politikasını Batı ittifakına yöneltmeye karar vermişlerdir. Sonuçta İtalya, Arnavutluk'a çıkar çıkmaz İngiltere'nin teklifi ile Türk-İngiliz-Fransız ittifakına kadar varacak olan görüşmeler Türkiye ile İngiltere arasında başlamıştır.

İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinden doğan buhran içinde İngiltere yatıştırma politikasını terk ederek Fransa ile birlikte Yunanistan ve Romanya'ya garanti verdiler. İngiltere 13 Nisan'da aynı garantinin Türkiye'ye de verilebileceğini bildirdi. Türkiye 15 Nisan'da verdiği cevabında teklifi uygun karşılamakla beraber, bu garantinin iki taraflı olmasını, Mihver devletlerince Akdeniz ve Balkanlarda saldırıya geçilmedikçe Türkiye'nin tarafsızlığının korunması, bir saldırı halinde Boğazların savunulması için İngiltere'nin yardım etmesini ve Sovyetler Birliği'nin işbirliğinin sağlanmasını istemiştir. Bu çerçevede yapılan müzakereler sonunda 12 Mayıs 1939'da Türkiye'yi "Barış Cephesi"ne bağlayan Türk-İngiliz ortak deklarasyonu yayınlanmıştır.

Türk-İngiliz görüşmelerine Fransa da katılmış, ancak Türkiye Hatay Sorunu halledilmediği için deklarasyonun üçlü olmasını kabul etmemiştir. Daha sonra 23 Haziran 1939'da iki devlet arasında yapılan bir anlaşma ile Fransa'nın Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etmesi üzerine, aynı gün Türk-İngiliz deklarasyonunun benzeri olan Türk-Fransız ortak deklarasyonu da ilan edilmiştir.

Sovyetler Birliği deklarasyonu görünürde iyi karşılamıştır. Daha Türk-İngiliz görüşmeleri sırasında Ankara'ya gelen Dışişleri komiser yardımcısı Potemkine, Sovyetler Birliği'nin bu görüşmeleri olumlu karşıladığını bildirmiştir. Almanya ise, Türkiye'yi Alman dış politikasına mümkün olduğu kadar yakın tutmak, ya da çıkacak savaşta Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak amacıyla İngiltere ile başlayan müzakerelerin bir ittifaka varmasına engel olmaya çalışmış, bu amaçla en iyi diplomatlarından olan Von Pagen'i Ankara'ya Büyükelçi olarak atamıştır. Fakat Türk-İngiliz ortak deklarasyonuna engel olamamıştır.

Türkiye, İtalya tehlikesi karşısında Batı dünyası ile görüşmelere girerken Milli Mücadele yıllarından itibaren dış politikasının temel unsurlarından biri olan Sovyetler Birliği'ni bertaraf etmek istememiştir. Aksine dış politikasında hem İngiltere'ye hem de Sovyetler Birliği'ne dengeli bir ağırlık vermeye özel bir dikkat göstermiştir. Türkiye Mihver devletlerine karşı başlatılan barış çabalarına Sovyetlerin de katılacağına ve bu görüşmelerin karşılıklı imzalanacak bir pakt ile tamamlanacağına inanıyordu. Türkiye'nin bu inancını, gerek Türk-İngiliz

görüşmelerini Sovyetlerin tasvip etmesi, gerekse mihver devletlerine karşı barış çemberi meydana getirmek amacıyla Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa arasında Moskova'da başlayan müzakereler güçlendirmişti. Böylece Türkiye Batı dünyasına yaklaşırken Sovyetlerin de bu politikayı olumlu karşıladığını görmüş ve dış politikasını bu istikamette geliştirmiştir.

Fakat dünya kamuoyu Moskova'da cereyan eden İngiliz-Fransız-Sovyet görüşmelerinin sonunda bir barış cephesinin kurulduğu haberini sabırsızlık içinde beklerken, 23 Ağustos 1939'da Sovyetlerin Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzaladıkları haberi bütün dünyada bir bomba tesiri yapmıştır. Bu olay milli çıkarların ideolojilerin üstünde yer almasından başka bir şey değildir.

Hiç beklenmedik bu gelişme, ümitlerini Moskova görüşmelerine bağlamış olanları hayal kırıklığına uğrattığı gibi, Türk dış politikasının da bütün hesaplarını altüst etmişti. Çünkü bu pakt Türkiye'nin kuzeyindeki emniyeti ortadan kaldırdığı gibi, Türkiye'yi yaklaşan savaş karşısında müzakerelere giriştiği İngiltere ve Fransa ile yalnız bırakıyordu. Bu durumda Türkiye, Sovyetler Birliği ile Batı dünyası arasında zor bir tercih karşısında kalmasına rağmen, öncelikle bu iki dostluğu bağdaştırmak için çalışarak Sovyetler ile Batı arasında bir köprü olmayı deneyecektir. Zaten bu sırada İngiliz ve Fransızlarla yürütülen ittifak görüşmeleri sonuçlanmış, Türkiye bu durumdan Sovyetleri haberdar etmiş, fakat Sovyetlerle görüşmeden üçlü ittifakı imzalamak istemişti. Çünkü Sovyet politikasında meydana gelen bu değişikliğe rağmen Ankara Sovyetlerle bir ittifak yapılabileceği yolundaki ümidini muhafaza ediyordu. Ancak Sovyetler Birliği'nin daveti üzerine bir ittifak yapmak üzere Moskova'ya giden Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na Sovyet idarecileri antlaşmanın yapılabilmesi için, Boğazların ortaklaşa savunulması, Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesi gibi kabul edilmesi güç bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Türkiye'nin derhal reddettiği bu istekleri 1920'den beri devam eden Türk-Sovyet ilişkilerinin kötüleşmesinde bir dönüm noktası olmuştur.

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında bir uzlaşma sağlanamaması üzerine, 19 Ekim 1939'da daha önce kararlaştırılan esaslar dahilinde Türk-İngiliz-Fransız ittifakı imzalanmıştır. Bu ittifaka göre; bir Avrupa devletinin saldırısı ile başlayan İngiltere ve Fransa'nın katılacakları bir savaş Akdeniz'e yayılırsa Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti. Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa, İngiltere ve Fransa kendisine yardım edecekti. Bunların dışında Türkiye, İttifaka ek 2 numaralı protokolle anlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile bir savaşa sürükleyemeyeceği konusunda bir çekince koydurmuştur. İttifaktan hemen sonra Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında iktisadi ve mali anlaşmalar da imzalandı. Bu anlaşmalarla iki devlet Türkiye'ye savaş malzemesi ihtiyacını karşılamak üzere kredi vereceklerdi.

Böylece Batı ülkeleri ile ilk ittifak anlaşmasını yapan Türkiye, İkinci Dünya Savaşının başlarında onlarla kader birliği yapmaya başlıyordu.

İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası

Türkiye İkinci Dünya Savaşında coğrafi mevkiinin önemi dolayısıyla müttefik ve mihver devletlerinin kendi yanlarında savaşa sokabilmek amacıyla yoğun baskılarıyla karşı karşıya kalmıştır. Savaşan tarafların bu baskıları karşısında Türkiye'nin politikası ise, ülkenin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını hiç bir

taviz vermeden muhafaza etmek amacıyla savaşın dışında kalmak ve büyük devletler arasında bir denge unsuru olma politikasını yürüterek saldırılardan korunmaktı. Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bu politikanın yürütülmesini üzerine alırken, dönemin önemli bir bölümünde Dışişleri Bakanlığı yapan Numan Menemencioğlu'da İnönü'nün en yakın yardımcısı oluyordu.

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939 tarihinde yukarıda belirtilen üçlü ittifakı imzaladığı sırada, Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmasıyla II. Dünya Savaşı başlamış bulunmaktaydı. Bu savaşta yenilen Polonya, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında paylaşılmış, Sovyetler Birliği Baltık devletlerinde üsler elde etmişti.

Bu şekilde bir seyir takip eden savaşın başlarında Türkiye müttefiklere sempati duymakla beraber, "harp harici" bir politika takip etmekteydi. Ancak 1940 Mayıs'ında Almanya'nın Fransa'ya saldırması ve İtalya'nın da Almanya'nın yanında yer almasıyla savaş Akdeniz bölgesine yayıldı. Bu durumda İngiltere ve Fransa üçlü ittifak gereği Türkiye'nin savaşa girmesini istemişlerdir. Buna karşılık Türkiye üçlü ittifakın 2 numaralı protokolünü ileri sürerek İngiltere ve Fransa'nın isteklerini yerine getirmedi. Gerçekten savaşın ilk devresinde Sovyetler Birliği'nden duyulan endişe Türkiye'nin savaşa girmemesinde son derece etkili olmuştur. Bu arada Fransa Almanya tarafından saf dışı edilmiş, İngiltere'de bu istekte fazla ısrarlı olmamıştır.

28 Ekim 1940 tarihinde İtalya'nın Yunanistan'a saldırması, Ocak 1941'den başlayarak Almanya'nın Balkanlara inmesi Türkiye ile beraber İngiltere ve Sovyetler Birliğini de telaşlandırmıştır. Bu durum Almanya ile Sovyetler Birliği arasında gittikçe şiddetlenen bir nüfuz çatışmasına yol açmıştır. Bu nüfuz çatışması şiddetlendikçe Türk-Sovyet ilişkileri düzelmeye başlayacaktır.

Bu arada Almanya'nın Balkanlara inmesi, İngiltere'nin Türkiye'nin savaşa girmesini istemesine yol açmıştır. İngiltere'ye göre Balkanlara yerleşen Almanya Ortadoğu ve Süveyş'e inebilirdi. Bu sebeple İngiliz Başbakanı Churchill, Cumhurbaşkanı İnönü'ye yazdığı 31 Ocak 1941 tarihli mektupta, Türkiye'den hava üslerini istemiş, İngiltere'nin gerekli yardımı yapamayacağına inanan Türkiye, bu isteği reddetmiştir. 26 Şubat 1941'de İngiltere Türkiye'nin Almanya'ya savaş açmasını tekrar istemiş, ancak Türkiye, Almanya ile birlikte Sovyetlerin de Türkiye'ye saldırabileceğini, zaten teçhizat bakımından da yetersiz olduklarını ileri sürmüştür. Bu arada 1941 yılı baharında Almanya, Balkanlar ve Ege adalarını işgal etmiştir. Balkanların Almanya tarafından işgali, Türkiye'de endişe uyandırırken Almanlarla Sovyetlerin ilişkilerinin bozulmasına yol açmıştır.

Zaten 23 Ağustos 1939 paktıyla başlayan Alman-Sovyet işbirliği uzun ömürlü olmamış ve iki devlet arasında 1940 yılı ortalarında başlayan soğukluk, giderek bir nüfuz çatışmasına yol açmıştır. Bu sırada Sovyet-Alman işbirliği sona ermeden azami kârı elde etmek isteyen Sovyetler Birliği, Türkiye'yi kendi nüfuzu altına almak amacıyla son bir deneme yapmaktan çekinmemiştir. 12-13 Kasım 1940'da Berlin'de iki devlet arasında son bir antlaşma zemini bulmak ve Sovyetler Birliği'ni mihver devletlerine katmak amacıyla yapılan görüşmelerde, diğer isteklerle birlikte Türkiye'nin Sovyet nüfuzu altına bırakılmasını ve kendisine Türk Boğazlarını kontrol etme yetkisinin verilmesini istemiştir. Berlin görüşmelerinde iki ülke anlaşamamış, Hitler Sovyet isteklerini kabule

yanaşmamıştır. Sonuçta Sovyetlerin işbirliğini sağlayamayacağını anlayan Hitler, Sovyetlere karşı 1940 Aralığında savaş açmaya karar vermiştir.

Sovyetler Birliği de Almanya ile olan ittifakının uzun ömürlü olmayacağını anlamış ve çıkacak bir savaşta Türkiye'nin durumunu önemli gördüğü için, Alman-Sovyet ilişkileri bozuldukça Türkiye'ye karşı izlediği politikayı değiştirmek gereğini hissetmiştir. Nitekim 1 Mart 1941'de Bulgaristan'ın Mihver'e katılması, Almanya'nın Balkanlara yerleşmesi ve Hitler'in Boğazlar üzerindeki Sovyet isteklerinden Türkiye'yi haberdar etmesi üzerine harekete geçen Sovyetler Birliği, Türkiye'ye karşı dostça yaklaşmaya başlamıştır. Sonuçta Türkiye ile Sovyetler Birliği 24 Mart 1941'de bir saldırmazlık bildirisi yayınlayarak 1925 tarihli paktın yürürlükte olduğunu ilan etmişlerdir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı takındığı bu dostça tavır, Stalingrad galibiyetine kadar sürecektir.

Böylece Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidi büyük ölçüde kalkmıştı. Buna karşılık Türkiye, 1941 baharında Alman baskısı ile karşı karşıya kalmıştır. Nisan 1941'de Almanya askerlerini Türkiye üzerinden Irak'a geçirmek istemiş, buna karşılık Türkiye'ye saldırmazlık garantisi ve Ege adalarından toprak vaadinde bulunmuştur. Bu istekleri Türkiye'nin reddetmesi üzerine, Sovyetler Birliği'ne karşı girişeceği saldırıdan önce Balkan cephesini tümüyle güvenlik altına almak isteyen Hitler, Türkiye'ye bir saldırmazlık paktı önermiş ve Türkiye ile Almanya arasında 18 Haziran 1941'de Türk-Alman saldırmazlık paktı imzalanmıştır. Daha sonra 9 Ekim 1941'de Türkiye'nin Almanya ile 90.000 ton krom satışını öngören bir anlaşma yapması müttefikleri kızdırmıştır.

22 Haziran 1941'de Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırması Türkiye'yi rahatlatmakla beraber, Türk diplomasisi için yeni bir endişe ortaya çıkmıştır. Türk devlet adamları İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, Rusya'ya Türk Boğazları ve toprakları üzerinde taviz verebileceğinden korkmaya başladılar. Bunun üzerine Sovyetler Birliği ve İngiltere birlikte Türkiye'ye ortak bir nota vererek, Montreux Sözleşmesine ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini bildirmişlerdir. Ancak Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı önceki tavrı, Türk hükümetinin Sovyetlere olan güvenini sarsmıştı. Nitekim Sovyetler Birliği zafere yaklaştıkça Türkiye'nin bu endişelerinde ne kadar haklı olduğu ortaya çıkacaktır.

Diğer taraftan Japonya'nın 7 Aralık 1941'de Pearl Harbor Amerikan üssüne saldırması üzerine 11 Aralık'ta ABD savaşa girmiştir. ABD'nin savaşa girmesi ile İkinci Dünya Savaşı'nın İngiliz-Sovyet-ABD işbirliği devresi başlamıştır. Savaşın bu devresinde Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda, başta İngiltere olmak üzere müttefik baskıları giderek artmıştır. Bunun en önemli sebebi Almanya'nın Stalingrad ve Kuzey Afrika'da yenilmesi idi. Müttefikler Almanya'yı kesin yenilgiye uğratmak için stratejik planlar hazırlamaya başladılar ki, jeopolitik durumu gereği bu planların Türkiye'yi de içine alması tabii idi. Müttefikler, özellikle Almanya'ya karşı Avrupa ve Balkanlarda girişecekleri saldırıda Türkiye'nin de savaşa girmesini gerekli görüyorlardı.

Müttefiklerin bu kararını 30 Ocak 1943'te Adana'ya gelen Churchill Cumhurbaşkanı İnönü'ye iletmiştir. Adana görüşmesinde Churchill, Türkiye'den savaşa girme konusunda kesin taahhüt istememiş, daha çok Türkiye'nin Sovyetlerden duyduğu endişeleri gidermeye çalışmıştır. Adana toplantısından

sonra da İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma çabaları sürmüştür. Bir yandan Türk ve İngiliz uzmanlarca Türkiye'ye yapılacak askeri yardım konusu görüşülürken, bir yandan da İngiliz sorumluları, yakın gelecekte Türkiye'den savaşa girmesini beklediklerini belirtmekten geri kalmamışlardır.

Nihayet Almanya'nın Stalingrad'da durdurulması ve geri çekilmeye başlaması üzerine savaşın seyri ile birlikte, Sovyetlerin tavrı da değişmeye başlamıştır. 19 Ekim 1943'te yapılan Moskova toplantısında Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, savaşa katılması için Türkiye'ye baskı yapılmasını istemiştir. Bununla beraber Moskova toplantısında Türk hava alanlarının müttefikler tarafından kullanılmasına ve 1943 yılı sonuna kadar Türkiye'nin savaşa sokulmasına karar verilmiştir. Bu kararlar doğrultusunda İngiliz Dışişleri Bakanı A. Eden, Kahire'de Türk Dışişleri Bakanı Menemencioğlu ile görüşerek müttefik önerilerini bildirmiştir. Ancak Türkiye, müttefiklere hava alanı vermenin savaşa katılmak demek olacağını belirterek bu istekleri geri çevirmiştir.

25 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında müttefik liderleri arasında yapılan Tahran Konferansında Türkiye'nin durumu genel müttefik stratejisi açısından tekrar ele alınmıştır. Konferans sonunda Türkiye'nin hava alanlarının müttefikler tarafından kullanılması ve 15 Şubat 1944 tarihine kadar savaşa sokulması konusunda görüş birliğine varılmıştır. Tahran'da alınan karar gereği Churchill ve Roosevelt tarafından İnönü Kahire'ye davet edilmiş ve müttefik kararları kendisine iletilmiştir. Buna karşılık İnönü, ilk defa prensip olarak savaşa girmeyi kabul etmiş ve bunu ortak bir askeri plan yapılması, askeri yardımın önceden tamamlanması ile Sovyetler Birliği'nden duyulan rahatsızlık nedeniyle bölgenin siyasal geleceği hakkında karara varılmasını istemiştir. Konferanstan sonra Ocak 1944 başlarında Ankara'da Türk-İngiliz askeri görüşmeleri başlamasına rağmen herhangi bir sonuç alınamadan kesilmiştir. Askeri görüşmelerin sonuçsuz kalması Türkiye üzerinde müttefik baskısının artmasına yol açmıştır. İngiltere ve ABD Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom sevkiyatını durdurmasını istemişler, bunun üzerine Türkiye Almanya'ya krom ihracını durdurmuştur. Ayrıca 5 Haziran 1944'de Boğazlardan geçen Alman gemileri Türkiye ile müttefiklerin arasının daha da açılmasına yol açmış, bu olay üzerine Dışişleri Bakanı Menemencioğlu istifa etmiştir.

6 Haziran 1944'te, Normandiya çıkarmasının yapılmasıyla Almanya'nın yenilgiye doğru yaklaşması üzerine, müttefikler Türkiye'nin Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini kesmesini istemişler, Türkiye 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile ilişkilerini kesmiştir.

Bundan sonra 4-11 Şubat 1945 tarihinde, savaş sonrası barış düzeninin esaslarını belirlemek amacıyla yapılan Yalta Konferansında Stalin'in Boğazlar ve Montreux Sözleşmesini ortaya atması sebebiyle Türkiye gündeme gelmiştir. Stalin Montreux sözleşmesinin modasının geçtiğini, savaşta Türkiye'nin Boğazları kapatarak Sovyetlerin boğazını sıkmasının haksızlık olduğunu ileri sürerek, Yalta'dan sonra Dışişleri Bakanlarının bu meseleyi görüşmek üzere toplanmasını istemiştir. Konferansta meselenin Londra'da yapılacak Dışişleri Bakanları toplantısında görüşülmesi ve Türkiye'nin de haberdar edilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Sovyetler Birliği boğazlar hakkındaki niyetleri konusunda zemin yoklaması yapmış oluyordu.

Yalta Konferansında alınan kararlardan biri de 25 Nisan 1945 tarihinde San Francisco'da toplanacak olan Birleşmiş Milletler Konferansına kurucu üye olarak katılacak devletlerin, 1 Mart 1945 tarihinden önce mihver devletlerine savaş açmalarının şart koşulmasıdır. Bunun üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek Yalta Konferansı kararlarına uyan bir devlet olarak Birleşmiş Milletlerin kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Bu arada 7 Mayıs 1945'te Almanya'nın 10 Ağustos 1945'te de Japonya'nın teslim olmasıyla II. Dünya Savaşı sona ermiştir.

İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası

Yukarıda anlatıldığı gibi savaş içinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı politikası cephe durumlarına göre değişiklikler gösterdikten sonra, savaş sonunda gerçek niteliğini kazanmıştır. Nitekim daha savaş sona ermeden 19 Mart 1945'te Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i kabul eden Molotov, Sovyet hükümetinin günün şartlarına ve II. Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan yeni duruma uygun olmadığı için esaslı değişiklikleri geciktirdiğine inandığı 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasını feshettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Türkiye Sovyetler Birliği'ne verdiği cevabi notada, iki ülke arasındaki dostluk ve iyi ilişkilerin devamı için yeni bir anlaşma yapılabileceğini bildirmiştir. Ancak çok geçmeden Türkiye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünden bazı tavizler vermeden Sovyetler Birliği ile antlaşma yapılmasının imkansız olacağı ortaya çıkmıştır. Nitekim 7 Haziran 1945'te Molotov, Büyükelçi Sarper'e iki ülke arasında yeni bir antlaşma yapılabilmesi için; Boğazların Türkiye ile birlikte savunulması, bunu sağlamak için de Sovyetlere Boğazlarda deniz ve kara üsleri verilmesi, Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesi, Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne iade edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Kabul edilmesi mümkün olmayan bu isteklerin Türk hükümeti tarafından reddedilmesi üzerine, Sovyetler Birliği, 1945 yılı Haziran ortalarından itibaren Türkiye üzerinde siyasi baskı yapmaya başlamıştır.

Bu ortamda ABD ve İngiltere'nin, Sovyetler Birliği ile savaş sonu işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla yaptıkları Potsdam Konferansında görüşülen en önemli meselelerden biri Türk boğazlarının durumu olmuştur. Konferansta, Sovyetler Birliği Boğazlar meselesinin sadece Türkiye ile kendisini ilgilendiren iki taraflı bir mesele olduğunu belirterek, Boğazlarda askeri üsler istemiştir.

Sovyetler Birliği Potsdam Konferansından bir yıl sonra 8 Ağustos 1946'da Boğazlarla ilgili görüşlerini içeren bir notayı Türkiye'ye vermiştir. Bu notada; Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı içinde meydana gelen olayların, Montreux Sözleşmesinin Karadeniz devletlerinin güvenliğini sağlamakta yetersiz kaldığını ileri sürerek, Boğazlardan geçiş rejimini düzenleme yetkisinin Türkiye ile Karadeniz devletlerine ait olmasını, ve boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulmasını istemiştir. Sovyet notası üzerine ABD ve İngiltere ile durumu görüşen Türkiye, bu istekleri reddetmiştir. Bundan sonra, Sovyetler Birliği 24 Eylül'de ikinci bir nota vererek aynı istekleri tekrarlamıştır.

Bu ortamda Türkiye, Sovyet tehlikesine karşı bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyabilmek amacıyla, 1939 yılından itibaren ittifak içinde bulunduğu İngiltere'nin ve savaş sonunda dünyanın en güçlü devleti olarak ortaya çıkan

ABD'nin desteğini aramıştır. Fakat gerek Türkiye'nin savaşta tarafsız kalmış olması, gerekse Türkiye'de büyük bir endişe uyandıran Sovyet davranışlarının batıda aynı tepkiyle karşılanmaması sebebiyle başlangıçta istediği desteği elde edememiştir.

Ancak öncelikle ABD'nin diplomatik desteğini elde eden Türkiye, ABD'nin askeri ve ekonomik desteğini aradığı sıralarda Yunanistan'da iç savaş başlamış ve buna bağlı olarak aynı zamanda komünizm tehlikesi ortaya çıktı. Bu sıralarda, İkinci Dünya Savaşından itibaren Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardım yapan İngiltere, 21 Şubat 1947'de ABD'ye bir muhtıra vererek, artık bu ülkelere yardıma devam edemeyeceğini, fakat batı dünyasının savunması bakımından bu iki devletin bağımsızlığının önemli olduğunu, bu sebeple ABD'nin askeri ve ekonomik yardımının şart olduğunu bildirdi. İngiliz muhtırasını alan ABD yönetimi Doğu Avrupa ülkelerinde kurulan komünist rejimleri ve Türkiye ile Yunanistan'ın durumunu göz önüne alarak Sovyet yayılmacılığını durdurmak üzere harekete geçmeye karar verdi. Bu çerçevede ABD Başkanı Truman Kongrede 12 Mart 1947'de daha sonra Truman Doktrini adını alacak olan mesajını okudu ve Kongreden hükümete Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardım yapılması yetkisi verilmesini istedi. Buna dayanarak hazırlanan "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu" 22 Mayıs 1947'de yürürlüğe girdi. Bu gelişmenin akabinde 12 Temmuz 1947'de Türk-Amerikan ikili antlaşmasının imzalanmasından sonra ABD Türkiye'ye askeri yardım yapmaya başladı.

Askeri yardım amaçlı Truman Doktrini'nden sonra Türkiye ile ABD arasında 4 Temmuz 1948'de ekonomik işbirliği antlaşması imzalandı. Anlaşmadan sonra Marshall Planı çerçevesinde 1949-1951 yılları arasında Türkiye'ye ABD ekonomik yardım yaptı. 1951 yılından sonra bu yardım "Ortak Savunma Programı"na dahil edilecektir.

NATO ve Türkiye'nin NATO'ya Girmesi

Sovyetler Birliği Almanya ve Japonya'nın yenilmesi ile doğusunda ve batısında meydana gelen boşlukta yayılma politikası takip etmeye başladı. Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalarına karşı, ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı'nı uygulamaya başlaması üzerine faaliyetlerini artıran Sovyetler Birliği, 5 Ekim 1947'de diğer peyk ülkelerle birlikte Kominform'u kurdu. Böylece Doğu Bloku'nun resmen ortaya çıkmasıyla dünya açıkça iki bloğa ayrılmıştır.

Buna karşılık Avrupa ülkelerinin güvenliğini sağlayacak herhangi bir ittifak ve teşkilat mevcut değildi. Yukarıda ifade edilen gelişmeler üzerine Avrupa'da birleşme yönünde ilk adım İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Dunkerk Antlaşması oldu.

Bu sıralarda ortaya çıkan Prag darbesi Avrupalıları telaşlandırdı. Bu gelişme Dunkerk Antlaşmasını genişletilerek 17 Mart 1948'de Brüksel Paketi'nin imzalamalarına yol açtı. Ancak Batı Avrupa ülkelerinin savunma amaçlı kurdukları bu pakt ABD'nin ittifaka dahil olmaması sebebiyle Sovyetlere karşı bir denge unsuru olmaktan uzaktı. Bundan dolayı Batı Avrupa ülkeleri, ABD'yi ittifaka dahil etmek amacıyla faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Nihayet yapılan girişimler sonucu 11 Haziran 1948'de ABD Kongresi'nde kabul edilen Vanderberg Kararı ile ABD, 1823'ten itibaren uygulamakta olduğu Monro Doktrini'ni terkederek dış politikasında esaslı bir değişiklik yaptı.

ABD'nin dış politikasında meydana gelen bir değişiklikten sonra Brüksel Paketi sonucu kurulan Batı Avrupa Birliği'ne ABD ve Kanada da dahil oldu. Böylece 12 ülke arasında kısa adı NATO (North Atlantic Treaty Organization) olan Kuzey Atlantik İttifakı 4 Nisan 1949'da kurulmuş oldu.

Bu şekilde kurulan NATO'ya Türkiye, daha kuruluş safhasında ittifaka dahil olmak amacıyla girişimde bulundu. Bu sırada 8 Ağustos 1949'da Türkiye'nin Avrupa Konseyi üyeliğine alınması, Türk devlet adamlarını NATO'ya girme konusunda cesaretlendirdiği gibi aynı zamanda müracaatlarına haklı bir sebep hazırladı. Ancak Türkiye'nin NATO'ya girme çabaları özellikle Avrupalı üyelerin siyasi, ekonomik ve kültürel itirazları ile karşılaştı.

Bu ülkelerden farklı olarak İngiltere, Orta Doğu'daki çıkarlarını koruyabilmek amacıyla, Türkiye ve Yunanistan'ın Avrupa Savunma Cephesi yerine oluşturulacak Ortadoğu Savunma Planı içine alınmasını istiyordu.

Bu gelişmeler yaşanırken Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidara geldi. Demokrat Parti iktidarı genelde CHP'nin dış politikasını benimsemişti. Ancak DP yönetiminin özellikle ekonomik politikalar açısından batıya daha yakın bir özellik taşıması, Türkiye'nin batıya bağlanma çizgisine, daha belirli ve zorunlu bir istikamet verecektir. Bu sebeple Türkiye'yi NATO'ya sokmayı zorunlu gören DP, bu sırada patlak veren Kore Savaşını büyük bir fırsat olarak düşündü ve 4500 kişilik bir Türk Birliğini T.B.M.M.'nin onayını almadan Kore'ye gönderdi.

Kore Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin NATO'ya alınması konusunda ABD'nin tavrı değişmeye başladı. Çünkü Kore Savaşı, İkinci Dünya Savaşından sonra artık çıkması beklenmeyen bölgesel savaşların hiç de ihtimal dışı olmadığını gösterecek ve NATO ülkelerini, özellikle de ABD'ni Sovyetler Karşısında daha etkili tedbirler almaya yöneltecektir. Sonuçta Sovyetler Birliği'ne karşı set çekme ve çıkabilecek muhtemel bir savaşta askeri üslere ihtiyaç duyulması sebebiyle ABD, Türkiye'nin NATO'ya alınmasını gerekli görecektir. Bu gelişmelerden sonra NATO Bakanlar Konseyi 15-20 Eylül 1951 tarihinde Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olarak alınmasına oybirliği ile karar verdi. T.B.M.M.'de 18 Şubat 1952'de Kuzey Atlantik Antlaşmasını tasdik etmiş böylece Türkiye NATO'ya resmen üye oldu.

Türkiye'nin NATO'ya alınmasında, Kore'deki askeri başarısı, uluslararası sorunlarda Batılılarla birlikte hareket etmesi ve modern olmamakla beraber güçlü bir kara ordusuna sahip olmasının yanı sıra, Batı savunması için gerekli olan jeopolitik yerinin önemi, birinci derecede etkili olmuştur denilebilir.

Bu gelişme aynı zamanda İkinci Dünya Savaşından sonra başlayan Batı Bloku'na bağlanma çabalarının bir sonucudur. Genel olarak savaştan sonra Türkiye'nin Batılılara yaklaşma politikası bir yandan ülkenin ekonomik kalkınması ve silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu için gerekli kaynakların dış yardım yoluyla Batıdan kolay sağlanabileceğine inanılırken, diğer yandan Atatürk tarafından başlatılan çağdaşlaşma hareketleri sonucu Türkiye'nin batılı bir ülke-devlet olma yolunda yaptığı tercihin doğal sonucu olarak görmek gerekir. Zaten Türkiye Batı yanlısı politikaya uygun olarak iç politikada büyük bir değişiklik yaparak çok partili sisteme geçmiş, ekonomik alanda liberal politikalar uygulamaya başlamıştır. Yukarıda belirtildiği gibi daha yakın ve somut bir sebep ise Sovyet tehditleri olmuştur. Gerçi Türkiye Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde

ABD'nin desteğini sağlamıştı; ancak bu desteğin karşılıklı bir ittifaka dayanmaması sebebiyle güvenlik endişeleri tamamen giderilmiş değildi.

Böylece Türk dış politikasında, Sovyet tehdidine karşı batı savunma sistemi içinde güvenliğini sağlama politikası, NATO'ya girmesiyle amacına ulaşmış, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı ekonomik ve askeri yardımlara düzenli bir işlerlik kazandırılmıştır. Esasında Türk devlet adamları uzun yıllar Atlantik ittifakını sadece bir savunma ittifakı olmaktan öte, bir dünya görüşü ve milli bir dış politika unsuru olarak değerlendirmişlerdir. Bu anlayışın sonucu uluslararası problemlerde Batı ülkeleriyle özellikle de ABD ile birlikte hareket etmeye başlamışlardır.

Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası

Türkiye NATO'ya girdikten sonra bütün uluslararası olayları bu ittifakın özellikle de ABD'nin perspektifinden değerlendiren tek yönlü, tek boyutlu bir dış politika izlemeye başlamıştır. Dolayısıyla Atatürk döneminde izlenen çok yönlü dış politika terk edilmiştir.

Bu dönemde Türkiye'yi yönetenler, Atlantik Antlaşmasını Türkiye için milli bir politika, bir dünya görüşü olarak değerlendirdikleri için, Stalin'in ölümünden sonra Sovyet dış politikasında görülen ve tarafsız devletler tarafından olumlu karşılanan yumuşama politikasını bir taktik değişmesi olarak yorumlamışlar ve bağlantısızlığı bir dış politika olarak kabul etmemişler ve Batı bağlılığını Türkiye'nin milli çıkarlarını en iyi sağlayacak yol olarak seçmişlerdir.

Bu genel politika çerçevesinde Truman Doktrini'nden itibaren gerek Türkiye'nin gerekse ABD'nin Sovyet tehdidini algılamalarında benzerlik -sebebiyle iki ülke ilişkileri- yoğun bir dostluk, ortak stratejik amaç ve işbirliği ile gelişmiştir. Türkiye NATO'ya girdikten sonra ABD ile bir çok ikili antlaşma imzalamıştır. Bunların bir bölümü TBMM'nin onayından geçirilmeyen gizli antlaşmalardır. Bu antlaşmalar içinde 1954 yılında imzalanan "Askeri Kolaylıklar Antlaşması" ile Türkiye'de bir Amerikan stratejik hava üssü (İncirlik) kurulmasına, ABD uçaklarının belli başlı Türk hava alanlarından, Amerikan gemilerinin de belli başlı Türk Limanlarından yararlanmalarına izin verilmiş, çeşitli tesisler kurulması için de ABD'ye Türkiye'de arazi tahsis edilmiştir. 1958 yılında imzalanan ikili antlaşma ile Türkiye'de bir füze üssü kurulmuş, ancak bu füze üssü 1962 Küba bunalımı sonucu Washington ile Moskova arasında yapılan pazarlığa bağlı olarak kaldırılmıştır. Bu dönemde 5 Mart 1959'da imzalanan bir diğer antlaşmayla da Türk-ABD ilişkileri Eisenhower Doktrini temelinde en üst düzeye çıkarılmıştır. Bu doktrin özetle; ABD'nin dolaylı ya da dolaysız bir şekilde komünizmin saldırısına hedef olacak Ortadoğu ülkelerine, gerekirse silahlı kuvvetlerini de kullanarak yardım etmesini öngörmekteydi. Eisenhower Doktrini çerçevesinde ABD'nin Lübnan iç savaşına askeri müdahalede bulunması Türkiye'de muhafetçi eleştirilmiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin genelde Batı, özelde ABD'ye daha çok bağlanmasının önemli sebeplerinden birisi de ekonomik kalkınması için özellikle Amerika'dan gelecek yardımlara bel bağlamasıdır. DP yönetimi ekonomik kalkınma için Batı ile ilişkileri tek çıkar yol olarak görmüştür. Bu çerçevede 1960 yılına kadar Türkiye'ye yapılan dış yardımların büyük çoğunluğunu ya doğrudan doğruya, ya da Avrupa

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve diğer uluslararası kuruluşlar kanalıyla ABD yapmıştır.

Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki tek yönlü politikasının olumsuz sonuçları 1950'lerde uluslararası ilişkilerinde kendisini göstermiştir. Bu bağlamda Türkiye, Ortadoğu'daki gelişmeler ile dünyadaki bağımsızlık ve bağlantısızlar hareketine Batı ile ilişkilerinin perspektifinden bakmaya başlamış, Sovyetler Birliği ve müttefikleriyle ilişkiler en alt seviyede tutulmuştur.

Bilindiği gibi Türkiye Truman Doktrini çerçevesinde ABD askeri yardımını almasına paralel olarak Filistin konusunda batı yanlısı bir politika takip etmeye başlamış ve İsrail devletini tanımıştır. Bu durum Türk-Arap ilişkilerinde olumsuz bir tesir yaratmıştır. Türkiye NATO'ya girdikten sonra ABD ve İngiltere'nin isteği üzerine Ortadoğu'da bir savunma teşkilatı kurmak amacıyla harekete geçmiştir. Türkiye'nin yoğun çabaları sonucu 24 Şubat 1955'te kurulan Bağdat Pakti'na Irak, İran, Pakistan ve İngiltere katılmıştır. 21 Ağustos 1959'da bu pakt (kısa adı CENTO olan) Merkezi Antlaşma Teşkilatı olarak değiştirilmiştir. Sovyetler Birliğini çevreleme ve Ortadoğu'daki batı menfaatlerini korumak amacıyla kurulan bu paktın Türkiye açısından en önemli sonuçlarından biri Arap dünyası ile ilişkilerini kötüleştirilmesi ve tamamen koparmasıdır. Diğer taraftan Ortadoğu'daki bu gelişmelerin Sovyetler Birliği'ni de bölgenin aktif bir unsuru haline getirmesi, Türkiye'yi Batıya daha fazla kaydırmıştır.

Diğer taraftan Türkiye ABD'nin teşviki ile Balkanlar'da da bazı diplomatik çalışmalara girişmiştir. ABD'de bu sırada Sovyetler Birliği ile ilişkileri çok gergin olan Yugoslavya'nın durumu üzerinde önemle duruyor ve bu ülkenin güvenliğini sağlayacak bir formül arıyordu. Bunun için en çıkar yol olarak da Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında bir Balkan Pakti kurulmasını görmüştür. Sonuçta Türkiye'nin çabaları ile 1954 yılında kurulan ve NATO'nun sağ kanadının ve özellikle Balkanlar cephesinin kuvvetlendirilmesini amaçlayan Balkan Pakti, Yugoslavya'nın önce Sovyetler Birliği ile ilişkilerini yumuşatması, daha sonrada bağlantısızlar hareketine yönelmesi üzerine 1960 yılında sona ermiştir.

İkinci Dünya Savaşından sonra dünyada meydana gelen önemli gelişmelerden birisi de kolonizasyon hareketleri sonucu Asya ve Afrika'da yeni bağımsız devletlerin kurulmasıdır. Türkiye, NATO'ya girdiği sırada, ittifakın Avrupalı üyelerinin bir kısmını en fazla uğraştıran sömürgelerinin bağımsızlık istekleriydi. Bu ülkeler özellikle Birleşmiş Milletler Antlaşmasının kendilerine verdiği imkanlardan faydalanarak, bağımsızlık kazanmak çabası içindeydiler. Türkiye NATO dayanışmasına o kadar çok önem vermiştir ki Birleşmiş Milletlerde bu konularda yapılan oylamalarda Batılı müttefiklerinden farklı yönde oy kullanmaktan dikkatle kaçınmıştır. Bunun en çarpıcı örneği Cezayir'in bağımsızlığı konusunun Birleşmiş Milletlerde görüşülmesi sırasında Cezayir'in bağımsızlığını ve self-determinasyon hakkını destekleyici bir tutum almaktan kaçınması ve çekimser kalması teşkil eder.

Aynı şekilde Türkiye, yeni bağımsızlığına kavuşan Asya ve Afrika devletlerinin başlattıkları bağlantısızlar veya üçüncü dünya hareketine de cephe almıştır. Nitekim 1955 yılında Bandung'da yapılan bağlantısızlar hareketinin toplantısına katılan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu burada özellikle komünizm tehlikesi üzerinde durmuş, tarafsızlığı kınamış ve NATO'yu genellikle de Batı blokunu

savunmuştur. Böylece Türkiye konferansta her türlü bloklaşmanın aleyhine olan, tarafsızlığı kendilerine dış politika ilkesi olarak kabul eden devletlerin karşısına çıkmış bulunuyordu. Konferansta Bağlantısızlar Türkiye'yi Batının sözcüsü olarak görmüşler ve bundan büyük rahatsızlık duymuşlardır.

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonrada yeni yönetimin dış politikası eskiye göre önemli bir değişiklik göstermemiştir. Zaten ihtilal yönetimi yayınladığı bildiride, Türkiye'nin bütün ittifaklarına ve taahhütlerine sadık olduğunu NATO'ya ve CENTO'ya bağlı olduğunu ilan ederek dış politikada herhangi bir değişikliğin olmayacağını açıklamıştır.

1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde uluslararası sistemde, üçüncü dünya ülkelerinin ortaya çıkmasıyla iki kutupluluktan çok merkezli bir sisteme ve soğuk savaştan yumuşamaya geçilmeye başlanmıştır. Bu uluslararası konjonktür içinde Kıbrıs Sorunu 1960'ların ortasından itibaren Türk dış politikası üzerinde belirleyici temel bir faktör olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye, 1960'lı yılların ortalarında Kıbrıs'ta bunalımın artması üzerine soruna çözüm bulmak amacıyla, gerek Birleşmiş Milletlerde, gerek Batı dünyası içinde beklediği ilgi ve desteği bulamamış bu durum Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki yalnızlığını gözler önüne sermiştir. Türk dış politikasını yönetenler değişen dünya şartlarında Batı ittifakına sıkı sıkıya bağlı kalmanın Türkiye'yi dünyada nasıl yalnız bıraktığını açık bir şekilde fark ettiler. Türkiye'nin kendisini bu denli haklı hissettiği bir davada özellikle ABD tarafından terk edilmesi gerek kamuoyunda gerek yöneticiler katında gerçek bir şok etkisi yarattı. Türk dış politikasının bu başarısızlığı Türkiye'nin temel dış politika ilkelerinin, uluslararası ilişkilerinin yapısının sorgulanmasına ve değişiklik isteklerinin güçlenmesine yol açmıştır. Bu arada 1964 Johnson Mektubu özellikle sol çevrelerin Türk kamuoyunda yürüttüğü anti Amerikan akımının doruk noktasına çıkmasına yol açmıştır. O zamana kadar tartışılmayan dış politika bir tabu olmaktan çıkmış, Türk kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır.

Türkiye'nin uluslararası planda Kıbrıs sorunu sebebiyle karşılaştığı yalnızlığa karşı tepkisi çok yönlü dış politika başlığı altında, ama temelde iki yönde olmuştur. Yumuşamanın imkanları çerçevesinde Batı Blokundaki yükümlülüklerinden vazgeçmeden bir yandan başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu Bloku ile diğer yandan genelde tüm 3.Dünya ile özel olarak bunun içindeki İslam dünyası ile ilişkilerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Kıbrıs Sorunu ve Türk-Yunan İlişkileri

Tarihin hiçbir devrinde Yunan idaresinde olmayan Kıbrıs'ta sorunun, en basit ifadesiyle Yunanistan ve Kıbrıs Rumlarının adayı Yunanistan'a bağlama çabaları ve Kıbrıs Türklerinin buna karşı çıkmaları ile başladığını söylemek mümkündür. Rumca "ENOSİS" sözcüğü ile tanımlanan bu çabaların kökeni 19. Yüzyılın başlarında ortaya çıkan Yunan milliyetçiliği ve bunun bir tezahürü olan yayılmacı "Megali İdea" politikasına dayanır.

1571-1878 yılları arasında Türk yönetiminde kalan Kıbrıs bu tarihte geçici kaydıyla İngiltere'ye devredilmiştir. Ancak İngiltere 1914 yılında adayı fiilen ilhak ettiğini açıklamış, bu fiili durum Lozan Antlaşması ile hukukileşmiştir.

Ancak 1947 Paris Antlaşması ile İtalya'nın Osmanlı devletinden işgal etmiş olduğu On İki adanın Yunanistan'a verilmesi bu ülkeyi cesaretlendirici bir unsur olmuş ve Rum-Yunan ikilisi Kıbrıs'ı da ilhak için faaliyetlerini artırmıştır.

Bu çerçevede Rum-Yunan ikilisinin adada İngiliz yönetimine daha sonra da Türklere yönelttikleri terörist eylemleri Türk basını ve kamuoyu yakından takip etmesine rağmen Türk hükümeti 1955 yılına kadar konu ile ilgilenmemiştir. O kadar ki, 1 Nisan 1954'te Dışişleri Bakanı verdiği bir demeçte, İngiltere'ye ait olan Kıbrıs'ın statüsünde bir değişikliğe razı olmadıklarını bu sebeple Türkiye'nin Kıbrıs meselesi diye bir şeyinin mevcut olmadığını açıklamıştır.

Ancak Kıbrıs'ın kısa zamanda Türk kamuoyuna mâl olarak Türkiye için milli bir dava haline gelmesi, diğer taraftan Kıbrıs'tan çekilmek niyetinde olan İngiltere'nin Yunanistan'ı dengelemek için 29 Ağustos 1955'te Londra Konferansına Türkiye'yi de davet etmesi üzerine Türkiye Kıbrıs sorununa dahil olmuştur. Kıbrıs bu tarihten itibaren Türkiye'nin dış politikasının ana konularından biri haline gelmiştir. Başlangıçta Kıbrıs'ta statünün devamını isteyen Türkiye 1957 yılından itibaren adanın taksim edilmesini savunmaya başlamıştır.

Bu ortamda 1958 yılında Kıbrıs'ta Rum tedhişçiliğinin şiddetlenmesi dolayısıyla Türk-Yunan ve Yunan-İngiliz ilişkileri gerginleşmiştir. Bu sebeple ABD ve NATO'nun arabuluculuk ve baskıları ile üç devlet müzakerelere girişmişler ve 1959 Zürih ve Londra Antlaşmaları ile Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına karar vermişlerdir. Bu antlaşma Kıbrıs'ta ENOSİS ve taksimi yasaklıyor, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'ye kurulacak anayasal düzeni korumak için garantörlük ve buna dayanarak tek başına adaya müdahale hakkı veriyordu. Bu esaslar çerçevesi içinde hazırlanan Kıbrıs Anayasası 16 Ağustos 1960'ta yürürlüğe girerek Kıbrıs Cumhuriyeti resmen kurulmuştur.

Ancak bu antlaşmadan bir müddet sonra Kıbrıs Rumları, Türkleri yönetiminden atmak, ENOSİS'i (Ada'yı Yunanistan'a bağlama) gerçekleştirmek için mevcut anayasayı değiştirme yoluna gitmişlerdir. Bu amaçlarını silah zoruyla gerçekleştirmek isteyen Rum yönetiminin saldırıları 1963 yılında bir soykırıma dönüşmüş, Türkler fiilen yönetimden dışlanmışlardır. Dolayısıyla 1960 yılında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti aslında Makarios tarafından 21 Aralık 1963 yılında fiilen yıkılmıştır.

Bundan sonra Makarios yönetimi bir taraftan Türkleri katlederken, diğer taraftan uyguladığı baskı ve ekonomik ambargo ile Türkler için Kıbrıs'ı yaşanmaz hale getirmiştir. Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Türklere yönelttikleri saldırıların 1964'ten itibaren tekrar artması üzerine Türkiye garantörlük hakkını kullanarak Kıbrıs'a müdahale etmek istemiş, ancak ABD Başkanı Johnson'un 5 Haziran 1964 tarihli ünlü mektubu ile Türkiye müdahaleden vazgeçmek zorunda kalmıştır.

Daha önce Türk dış politikası üzerindeki etkilerinden bahsettiğimiz bu mektupta; 1947 tarihli yardım antlaşması gereğince Türkiye'ye ABD tarafından verilmiş silahların sınırlar dışında kullanılamayacağı, ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini meşru saymayacağı ve böyle bir hareket sonucu Sovyetler Birliği Türkiye'ye saldıracak olursa, NATO'nun Türkiye'ye yardım etmeyeceği belirtilmekteydi.

Türkiye’de bir çok etkisi yaratan bu mektuptan sonra, 18 Aralık 1965’te Kıbrıs’la ilgili olarak Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yapılan bir oylamada Türkiye’nin garanti anlaşmasından doğan müdahale hakkını kullanmasına izin vermeyen bir karar kabul edilmiştir. Bu olay Türkiye’nin sadece Batı Bloku içinde değil, dünya üzerinde de yalnız kaldığını göstermiştir.

Türk dış politikasında derin izler bırakan bu iki olaydan sonra Türkiye, bir taraftan Kıbrıs Türklerinin soykırımını önlemek ve hayatlarını devam ettirebilmek için yardımda bulunurken, diğer taraftan görüşmeler yoluyla soruna siyasal bir çözüm bulmaya çalışmıştır. Bu çerçevede 1968 yılından itibaren Türk toplumu lideri Rauf Denktaş ile Rum Toplumu lideri Makarios arasında toplumlararası görüşmeler de başlamış, ancak herhangi bir sonuç alınamamıştır.

Yunanistan’ın 15 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs’ta darbe yaparak ENOSİS’i gerçekleştirmeye çalışması üzerine Türkiye garantörlük hakkını kullanarak 20-22 Temmuz ve 14-16 Ağustos 1974 tarihlerinde Kıbrıs’a askeri harekatta bulunmuştur. Bu askeri hareket sonucu Kıbrıs Türklerinin can ve mal güvenlikleri sağlanmış, Ada’da gerek Türkler, gerek Rumlar tarafından özlemi duyulan kalıcı barış ortamı da sağlanmıştır.

Bu barış ortamında Rumlarca 11 yıl devletsiz bırakılan Kıbrıs Türkleri 13 Şubat 1975’te Kıbrıs Türk Federe Devleti’ni kurmuşlardır. Daha sonra self-determinasyon haklarını kullanan Kıbrıs Türkleri 15 Kasım 1983’te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ni kurmuşlardır. KKTC bağımsız bir devlet olarak kurulmasına rağmen KKTC yetkilileri Federal Kıbrıs Cumhuriyeti’nden yana olduğunu açıklayarak toplumlararası görüşmelere iyi niyetle katılmaya devam etmiştir.

Bu çerçevede KKTC, Türkiye’nin etkili ve fiili garantisinin devam etmesini, İki bölge, iki toplumlu, bağımsız ve bağlantısız federal cumhuriyetin kurulmasını, Merkezi hükümetin yetkilerinin sınırlı olmasını, Türklerin egemenlik ve siyasal eşitlik haklarının tanınmasını ısrarla talep etmiştir.

Buna karşılık Rum kesimi, Türklerin egemenlik ve siyasal eşitlik haklarını tanımamıştır. İşgalci olarak niteledikleri Türk askerinin adadan çekilmesini ve Türkiye’nin garantörlüğü yerine uluslararası bir garanti sisteminin oluşturulmasını talep etmiştir. Gerçekte Kıbrıs Rum Yönetimi esas hedefin ENOSİS olduğu üç temel strateji takip etmektedir. Bu çerçevede hukuki olmayan Kıbrıs Cumhuriyeti pozisyonunu koruyarak, görüşmeler yoluyla Kıbrıs Türklerini bu devlete federasyon adı altında azınlık statüsü vererek içine almak, yani içinde Türk azınlığı bulunan Rum Cumhuriyeti tesis etmek. İkincisi eğer görüşmelerle barış sağlanamaz ise; silah zoruyla KKTC’yi işgal ederek adanın tamamına hakim olmak. Bu amaçla hızla silahlanan Rumlar son zamanlarda Rusya Federasyonundan Türkiye için de tehlikeli olabilecek S 300 füzeleri alma girişiminde bulunmuşlardır.

Diğer taraftan Rum yönetimi meşru Kıbrıs hükümeti gibi davranarak meseleyi milletlerarası platformlara taşımakta bu kuruluşlar vasıtasıyla Türkiye ve KKTC üzerinde baskılar yaptırarak amacına ulaşmaya çalışmaktadır. Nitekim Rum-Yunan ikilisi yıllarca yürüttüğü propaganda ile KKTC üzerinde yoğun bir siyasi, ekonomik ve kültürel baskı uygulattığı gibi, Türkiye’nin uluslararası ilişkilerinde engeller çıkartmaktadır.

Esasında Türkiye ile Yunanistan, 1952'den bu yana aynı ittifakta yer almalarına karşın komşulukları uyum içinde olmayan iki devlettir. 1930-1955 dönemi hariç iki ülke ilişkileri sürekli gerginliğini korumuştur. Bu sebeple Yunanistan gerek ikili, gerekse uluslararası ilişkilerde Türkiye'yi en çok uğraştıran ülkelerin başında gelmektedir.

Ancak Türk-Yunan ilişkileri tarihsel boyutu göz ardı ederek açıklanması mümkün olmayan başlıca konudur. Çünkü Yunanistan milli kimliğini ve bağımsızlığını Türklere karşı mücadele vererek kazanmıştır. Yunanistan bu mücadele sırasında ortaya attığı milli ideali, Megali İdea çerçevesinde bağımsızlığını kazandıktan sonra yürüttüğü irredentist, yayılmacı politikayla, Avrupa devletlerinin de desteğini arkasına alarak, Türklere karşı büyümeyi, genişlemeyi dış politikasının eksenini yapmıştır. 1830'dan 1922'ye kadar Yunanistan'ın dış politikasının tamamı Doğu sorunu içinde Avrupalı devletlerin desteğiyle Osmanlı devletinden pay kapmaktan ibaret olmuştur.

Türk Milli Mücadelesinin ardından Lozan'da bir denge oluşturulmuştur. Ancak, önce 1947 Paris Antlaşması ile yeni bir toprak kazanıp On İki Ada'yı elde eden, sonra da Yukarıda anlatıldığı gibi 1950'lerin ilk yarısından başlayarak Kıbrıs'ı gözüne kestiren Yunanistan Lozan dengesini zorlamaya başlamıştır. 1970'lerde Ege'de çeşitlenen ve Kıbrıs'ta nitelik değiştiren sorunların özünde Yunanistan'ın bu politikasını uygularken, kendisinin ve Türkiye'nin Batı bağlantısını bu politika doğrultusunda kullanmayı da ihmal etmemiştir.

1974'ten sonra Türk-Yunan ilişkilerinde daha önce değinilen Kıbrıs konusu her zaman en başta gelen sorun olmuştur. Ancak bu tarihten sonra iki devlet arasındaki sorunlar Ege ve Batı Trakya Türklerinin sorunlarının da önem kazanmasıyla yaygınlaşıp genişlemiş ve ikili ilişkileri olduğu kadar, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerini de kökten etkilemeye başlamıştır.

Yunanistan'la Türkiye arasındaki sorunların büyük bir bölümü Ege'de yatmaktadır. Yunanistan Ege'deki egemenlik haklarını genişletmek için sürekli adımlar atmaktadır. Lozan ve uluslararası sözleşmeleri hiçe sayarak Ege adalarını hızla silahlandırması, kıta sahanlığı 6 mil olarak belirlenmesine rağmen, bunu 12 mile çıkarma çabası içine girmiştir. Bu konuda Yunanistan'ın temel amacı Ege'yi bir Yunan denizi haline getirmektir. Ancak Türkiye Yunanistan'ın karasularını 6 milin ötesine genişletme kararını vermesini bir casus belli (savaş sebebi) sayacağını açıklayarak kararlı bir tavır takınması ile Yunanistan komşularını genişletememiştir. Ayrıca hava sahası, TIR hattı gibi Ege sorunlarının yanı sıra Türkiye ile Yunanistan arasında Batı Trakya Türklerinin durumu da önemli bir sorun teşkil etmektedir. Başta Lozan olmak üzere Batı Trakya Türklerinin hakları ikili ve milletlerarası antlaşmalarla garanti altına alınmasına rağmen; Yunanistan Batı Trakya Türklerinin temel hak ve özgürlüklerini kısıtlamış, milli kimliklerini inkar ederek asimile etme yönündeki baskılar 1980'li yıllarda artmıştır.

Türkiye'nin, Yunanistan ile iyi ilişkiler kurarak sorunlara barışçı yollardan çözüm bulmak amacıyla sarfettiği çabalara (1980 yılında Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına tekrar dönmesi için Türkiye'nin veto hakkını kullanmaması, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatına Yunanistan'ın kurucu üye olarak katılmasını sağlaması, tek taraflı olarak Yunan vatandaşlarına vizenin

kaldırılması vb.) rağmen ülkemiz aleyhinde yoğun faaliyette bulunmaya devam etmektedir. Yunanistan özellikle 1981 yılında Avrupa Topluluğuna tam üye olmasında sonra elde ettiği bütün avantajları Türkiye'ye karşı kullanmaya başlamıştır. İki ülke ilişkileri 1987 Martında bir savaşın eşiğine kadar gelmiştir. Ancak bu bunalım iki ülke Başbakanlarının karşılıklı mesajları ile aşılmıştır. Daha sonra Ocak 1988'de Davos'ta ardından da Mart 1988'de Brüksel'de Papandreu ve Özal bir araya gelmişlerdir. Böylece "Davos süreci" diye anılan ve iki ülke arasında yakınlaşma yaratacağı umulan bir diyalog dönemi başlamıştır. Ancak Yunanistan'ın diğer sorunları görüşmeyi Kıbrıs konusunun çözümüne bağlaması ve uzlaşmaz tutumu yüzünden herhangi bir sonuç alınamamıştır.

Türk-Sovyet İlişkileri

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki gerginlik 1953 yılında Stalin'in ölümüne kadar devam etmiştir. Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği 30 Mayıs 1953 tarihinde Türkiye'den toprak talebinde bulunmaktan vazgeçtiğini açıklayarak Türkiye ile yeniden dostluk ilişkileri kurmak için çeşitli teşebbüslere girişmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin bu davranışlarını yeni bir taktik olarak değerlendiren Türkiye bu teşebbüslere olumlu cevap vermemiştir. İki ülke ilişkileri bundan sonra da blok politikası çerçevesinde şekillenmiş, 1964 Kıbrıs buhranına kadar Türk-Sovyet ilişkileri soğukluğunu korumuştur.

5 Haziran 1964 tarihli Johnson mektubu nasıl Türk-ABD ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuş ise, yine bu mektup Türk Sovyet ilişkilerini yeni bir gelişme dönemine sokmuştur. Kıbrıs sorunu Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinde yalnızlığını gözler önüne sermekle kalmamış kendi güvenliği açısından da bir gerçeği ortaya çıkarmıştır. 1947-1964'e kadar geçen 17 yıl içinde Türkiye ABD'ye sadakatle bağlanmış ve NATO'dan fazla Amerika'yı güvenliğinin temel dayanağı yapmıştır. Johnson mektubu bu dayanakta ilk defa ciddi bir şüphe yaratımı ve bir itimat buhranının ilk tohumlarını atmıştır. Bu ise Türkiye'ye kuzey komşusu bir süper devletle devamlı gerginlik içinde olmanın gereksizliğini ortaya koymuştur.

Bu bağlamda Türkiye 1960'ların ortalarından itibaren başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu Bloku ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başlamış ve Sovyetlerin daveti üzerine 1964 yılı sonlarında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin 1965 yılında da Başbakan Suat Hayri Ürgüplü Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmişlerdir. Buna karşılık Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'da Türkiye'yi ziyaret etmiştir. İki ülke arasında başlayan siyasi ilişkiler ticari alanda gelişmelerle devam etmiştir. Nitekim Sovyetler Birliğinin Türkiye'de birtakım sınai tesisler kurmaları konusunda 1965 yılında anlaşmaya varılmıştır. İskenderun Demir-Çelik, Seydişehir Alüminyum tesisleri bu anlaşmaya dayanarak inşa edilmiştir.

1970'li yıllarda Türk-Sovyet ilişkileri yeniden bir durgunluk ve hatta soğukluk dönemine girmiştir. Bunda Türkiye'de başlayan anarşi ve terörü sosyalist ülkelerin basın yayın organlarının kışkırtması ve Kıbrıs harekatına Sovyetlerin karşı çıkması rol oynamış Türkiye'de Sovyetler hakkında şüphecilik yeniden canlanmaya başlamıştır. Türkiye'de 12 Eylül 1980 askeri harekatı olduğunda Türk-Sovyet ilişkileri soğukluk içinde bulunuyordu. Yeni yönetimin çok yönlü dış politikaya devam etmesi çerçevesinde Sovyetler Birliği ile de ilişkiler tekrar normalleştirildi. 1982'de iki ülke arasında imzalanan yeni bir ticaret anlaşması ile

iki devlet arasında ticaret hacmi artırıldı. Soğuk savaşın 1989'da sona erme sürecine girmesi ve Doğu blokunun dağılması uluslararası sistemde köklü değişikliklere yol açmış, artık Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan Rusya Federasyonu ile Türkiye'nin ilişkilerinde yeni bir devir başlamıştır.

3. Türk-ABD İlişkileri

1963 yılı sonundan başlayarak 1964 yılı içinde devam eden Kıbrıs olayları ve Johnson mektubu Türk-ABD ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bundan sonra Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinde beliren mesafe kolayca ortadan kalkmamış, aksine Türkiye bu devlete karşı çekingен politikasını sürdürmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Türkiye 1964 yılında ABD'nin önerdiği "Çok Taraflı Kuvvet"e katılmayacağını açıklamış. NATO'nun Türk ordusunda yapmak istediği çoğaltmayı reddetmiş, nükleer enerji ile çalışan bir Amerikan ticaret gemisinin Türkiye'yi ziyaretine izin vermemiş ve bu ülkeyle imzalanmış ikili antlaşmaların gözden geçirilmesini istemiştir. Özellikle 1960'ların ortalarından itibaren oluşan sert tepkiler ve sol muhalefet, hükümeti ABD ile yapılmış ikili antlaşmaları gözden geçirmeye zorlamıştır. Türk hükümeti tarafından 21 Ocak 1967'de yapılan bir açıklamada; Türkiye ile ABD arasında 54 ikili antlaşma olduğu, 3'ünün 1950'den önce, 31'inin 1950 ile 1960 arası, 20'sinin de 1960-1965 yılları arasında imzalandığı belirtilmiştir. Türkiye, ABD'ye verdiği bir muhtıra ile bu antlaşmaların ıslahını istemiştir. Sonuçta 3 Temmuz 1969'da ABD ile "Ortak Savunma ile İlgili İşbirliği Antlaşması" imzalanarak, daha önce yapılan antlaşmaların sakıncalarının ortadan kaldırıldığı açıklanmıştır.

Türkiye'nin 1974 Kıbrıs Barış Harekatına büyük tepki gösteren ABD, 5 Şubat 1975 tarihinde Türkiye'ye silah ambargosu uygulama kararı almıştır. 26 Temmuz 1978 yılına kadar süren bu ambargo Türkiye'de milli silah sanayinin kurulması yolundaki çalışmaları hızlandırmıştır.

1979 yılının uluslar arası alandaki gelişmeleri ABD'yi Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölge konusunda son derece duyarlı hale getirmiştir. Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ve İran'da Humeyni yönetiminin işbaşına gelmesi üzerine ABD NATO'nun sorumluluk alanını genişleterek Orta Doğu'yu da kapsayan bir ittifak haline getirmeye çalışmıştır. Eylül 1980'de İran-İrak savaşının başlaması Türkiye'nin ABD açısından önemini daha da arttırmıştır. Böyle bir ortamda ABD Türkiye'de kurulan askeri rejimi anlayışla karşıladığını belirttiği gibi, ilişkilerini de sıklaştırmıştır. Bu dönemde Türkiye ile ABD arasında Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalanmış, ardından ABD telkinleriyle Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönmesi konusunda Türkiye vetosunu kaldırmıştır. 1983 yılında Türkiye'de yeniden demokrasiye geçilmesiyle işbaşına gelen Özal hükümetleri ABD ile ilişkileri geliştirmeye devam etmiştir. Bu dönemde dış politikada "ekonomik pragmatizmi" ön planda tutan Başbakan Özal'ın Amerika'ya dayanma politikası çarpıcı hale gelmiştir. Fakat Türkiye'nin bu tavrı Amerika tarafından "sömürölme eğilimleri" de göstermemiş değildir. Bu sebeple 1983-1990 dönemi Türk-ABD ilişkileri görünüşte bir yakınlaşma içinde olmuş ise de esas itibariyle iki taraf arasında bir takım anlaşmazlık konuları etrafında cereyan etmiştir.

İslam Ülkeleriyle İlişkiler

Türkiye, 1960'ların ortalarında Kıbrıs sorunu yüzünden içine düştüğü yalnızlık sebebiyle, dış ilişkilerini coğrafi bakımdan genişletmek gerektiğinin gittikçe artan bir şekilde farkına varmıştır. Bundan sonra Sovyetler Birliği'nin yanı sıra İslam ülkeleriyle de ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Soğuk savaş döneminde Türkiye ile İslam ülkeleri ilişkilerinde her zaman Doğu-Batı çatışmasının gölgesi hissedilmiştir. Türkiye ile İslam ülkelerinin ilişkileri, Türkiye'nin 1967 Arap-İsrail Savaşında Arap dünyasının yanında yer alarak Arap tezlerine destek vermesi ile olumlu bir yola girmiştir. Fakat Türkiye, Batı bloku karşısında Sovyetler Birliği'nin desteğini almış olan komşu Arap ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmedi zorlanmıştır.

Ancak 1973 petrol krizinden sonra, İslam dünyası Türkiye'nin dış ekonomik ve politik ilişkilerinde ciddi bir şekilde devreye girmiştir. Bu strateji değişikliğinde daha önce de kısmen değinildiği gibi, Batılı dostlarından Kıbrıs konusunda destek görememesi, ekonomik sorunların batılı ülkelerle çözülememesi, petrol krizinin ödemeler dengesini olumsuz etkilemesi, Avrupa Topluluğu ile olumlu gelişmelerin ortaya çıkmaması, Kıbrıs Barış harekatını Batının anlamak istememesi ve silah ambargosunun Batıya güveni sarsması gibi faktörler önemli rol oynamışlardır. Sonuçta bu gelişmeler İslam ülkeleri ile ekonomik ve siyasi işbirliği isteklerini kuvvetlendirmiştir. Bu çerçevede, 1969 yılında temelleri atılan İslam Konferansı Örgütü'nün çalışmalarına başlangıçta çekimser bir tavırla katılmış olan Türkiye, 1970'li yılların ortalarından itibaren örgütün bütün toplantılarına giderek üst düzeyde katılmaya başlamıştır. 1980'li yılların ortalarından itibaren Türkiye İslam Konferansı Teşkilatı'nda dış politika problemleri için İslam ülkelerinden destek elde edebileceği bir zemin bulmuştur. Ayrıca bu teşkilat vasıtasıyla Türkiye gittikçe artan sayıda Orta Doğu, Asya ve Afrika ülkesiyle dış ticaretini geliştirmesinde ve ortak teknik ve kültürel yardım programlarını uygulamasında faydalar sağlamıştır. Ayrıca Türkiye, İran ve Pakistan arasında 1977 tarihinde temelleri atılan ve 1985 tarihinde bir protokol ile canlandırılan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT-ECO) da kurulmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetleri de bu teşkilata 1992 yılında üye olmuştur.

1990'lara kadar Türkiye'nin Orta Doğu ve İslam ülkelerine yönelik politikası;

- a) Mahalli çatışmalara katılmamak ancak taraflar isterse aracılık yapmak olmuştur.
- b) Türkiye'nin dış politikası Arap güvenliğine karşı dikkatli olmuştur.
- c) Türkiye Orta Doğu devletlerinin iç işlerine ve dinamiklerine göre ikili ilişkiler kurmanın kendi yararına olduğunu görmüştür.

Soğuk Savaş Döneminden Sonra Türk Dış Politikası

1989 yılından itibaren SSCB'deki değişime bağlı olarak Doğu Avrupa'da ortaya çıkan gelişmeler ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması Uluslararası sistemde köklü değişikliklere yol açmıştır.

1985 yılında Mihail S. Gorbaçov SBKP'nin Genel Sekreterliği'ne getirilmesinden sonra Onun ortaya attığı ve uygulamaya çalıştığı Perestroyka

(yeniden yapılanma) ve Glasnost (Açıklık) kavramlarının getirdiği demokratikleşme hareketleri, önce Doğu Avrupa ülkelerinde, bilahare Sovyetler Birliği'nde ve Balkanlarda etkisini hissettirmiştir. Bu gelişmeler ile bu ülkelerdeki Sosyalist rejimler süratle çöktü. Bu gelişme ile birlikte bu ülkelerde demokrasi yolunda önemli adımlar atılmaya başlandı. Bu süreçte eski Sovyetler Birliği ve Yugoslavya toprakları üzerinde birçok bağımsız devlet ortaya çıktı.

Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile soğuk savaş yıllarının "İki kutuplu dünya" politikası devresi sona ererken, Körfez Bunalımı ABD'nin hâkim olacağı "Yeni Dünya Düzeni"nin kurulmakta olduğunu ortaya çıkardı. Küreselleşme veya Globalleşme olarak da adlandırılan bu yeni dönemin demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkelerine dayandığı ilân edilmesine rağmen; çok geçmeden yeni uluslararası yapının da en az eskisi kadar "güce dayalı olduğu" ortaya çıkmıştır. ABD'nin temsil ettiği tek süper güce dayanan "Yeni Dünya Düzeni"ni oluşturma çabalarına rağmen, dünyada yeni güç merkezlerinin ortaya çıkmasına yol açan yeni bir süreç de gelişmeye başladı. Bu süreçte bölgeselleşme eğilimleri belirginleşmektedir. Özellikle Japonya'nın liderlik ettiği Asya-Pasifik Bölgesi, Avrupa Birliği ve birlik içinde olmakla beraber iki Almanya'nın (Federal Almanya ve Demokratik Alman Cumhuriyeti) birleşmesinden sonra ortaya çıkan güçlü Alman Devleti'nin tavrı; askerî gücünün yanı sıra hızla büyüyen ekonomisi ile Çin ve "zengin kuzey" karşısında "fakir güney" yarımküre ülkelerinin takip edecekleri politikalar bu bölgesel güç merkezlerini belirlemekte etkili olacaktır. Yeni dünya düzeni söylemlerine rağmen üzerinde önemle durulması gereken bir diğer sorun iletişim sistemlerindeki teknolojik devrim nedeniyle farklı sosyo-kültürel grupların bütünleşme ve uzlaşma değil, çatışma potansiyelini artıran tarzda yoğun bir etkileşim sürecine girmeleridir. "Mikro milliyetçilik" veya "atomizasyon" olarak adlandırılan bu gelişme dünya istikrarını tehdit eden boyutları varmıştır. Yukarıda tanıtılmaya çalışılan genel çizgiler 2000'li yılların eşiğinde dünya politikasının çok boyutlu biçimde yeniden yapılandığını ortaya koymaktadır.

Soğuk savaşın sona ermesi yıllardan beri stratejik önceliği Sovyet tehdidini Batı bloku içinde karşılamaya veren Türkiye açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu dönemin özelliği Türkiye'nin çok yönlü ve kimi zaman belirsiz olan birtakım tehditler ve yeni imkânlar ile karşılaşmış olmasıdır. Soğuk savaşın sona ermesine paralel olarak dünyada yaşanan işbirliği ve uzlaşma eğilimine rağmen Türkiye'nin bulunduğu coğrafya yeni bir çatışma alanı haline dönüşmüş, meselâ uzun bir süredir istikrarsızlıkta adeta özdeşleşmiş olan Ortadoğu bölgesine, Balkanlar ve Kafkasya bölgeleri de eklenmiştir.

Soğuk savaşın sona ermesinin Türkiye'ye sağladığı en büyük imkân ve yenilik eski Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk topluluklarının keşfedilmiş olmasıdır. 1990'lı yıllara kadar, Kıbrıs politikası dışında, Türk dış politikası soğuk savaşın küresel politikaları çerçevesinde şekillendiğinden Türkiye ile Türk topluluklarının ilişkileri en alt düzeye inmişti. Bu sebeple bu topluluklar hakkında çıkan ilk haberlerin Türkiye'deki pek çok kimsede şaşkınlık yarattığını söylemek bir abartı olmayacaktır. Eski Sovyetler Birliği'ndeki Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları Türkiye'nin bölgede siyasal, ekonomik, kültürel ve stratejik açılardan önemli bir ülke olması sonucunu doğurmuş ve doğu-batı cepheleşmesinin sona ermesi ile stratejik önemi azalan Türkiye'nin, yeni faktörlerin etkisiyle tekrar

önemli bir konuma gelmesi mümkün olmuştur. Yeniden doğmakta olan Rusya'nın Türkiye için yarattığı olumsuzluklara rağmen Balkanlardan Orta Asya'ya kadar uzayan geniş bir bölgede Türkiye için daha etkili bir bölgesel rol oynama imkânı doğmuştur. Nitekim Kafkaslar ve Orta Asya'da bağımsızlıklarını ilân eden Türk Cumhuriyetlerini hemen tanıyan Türkiye, bu ülkelerle diplomatik ilişkileri başlatan ilk ülkelerden biri olmuştur. Arkasından bu devletlerle siyasî, kültürel ve ekonomik ilişkiler kuran Türkiye, aynı zamanda bu devletlerin uluslararası alanda kendilerine bir yer edinmelerine de yardımcı olmuştur.

Türk Cumhuriyetlerinin AGİK (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı) gibi uluslararası örgütlere üye olarak katılmasına yardımcı olan Türkiye, ayrıca kendi girişimleri ile kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilâtının ve yeniden canlandırılan İktisadî İşbirliği Örgütü'nün bu devletleri de kapsayarak şekilde genişletilmesini sağlamıştır.

Diğer taraftan Türkiye, Balkanlardaki gelişmelere de jeopolitik konumu tarihi ve kültürel yakınlığı sebebiyle gücü ve diplomatik birikimi sebebiyle konjonktürün elverdiği ölçüde başarılı girişimlerde bulunmuştur. Özellikle Yugoslavya'nın dağılması ile ortaya çıkan cumhuriyetleri tanımış, Bosna-Hersek ve Kosova çatışmasında aktif bir dış politika izleyebilmiştir.

Sonuçta Balkanlarda Bosna-Hersek, Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerle ilişkilerini geliştiren Türkiye, Balkan dengeleri içinde ağırlığını hissettirmeye başlamıştır.

Gerçi Türkiye, bütün bu gelişmelere hazırlıksız yakalanmış olmasından dolayı bazı alanlarda bu yeni devletlerin beklentilerine tam anlamıyla cevap verememiş olmakla beraber, soğuk savaş yıllarındaki tek boyutlu Türk dış politikası bugün uluslararası politik gelişmelere tesir edici, çok yönlü bir hale gelmiştir. Sonuç olarak Türkiye, bölgesel güvenliğin sağlanması ve işbirliğinden doğacak yararları, bağlı olduğu ittifak çıkarlarının önünde değerlendirmeye, yani soğuk savaşın global çıkarları yerine, kendi çıkarlarını ön planda tutmaya ve vurgulamaya başlamıştır.

Ancak bütün bu gelişmelere rağmen Türkiye'nin izlediği dış politikanın hiç değişmeyen temel özelliği, Batı'ya yönelik olmasıdır.

Bu Bölümle İlgili Okuma Kitapları ve Makaleler:

Yusuf Sarınoy, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi**, Ankara, 1988

A.Haluk Ulman, "*Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler*" I(1923-1968), **SBFD** C.XXIII, No. 3 (Eylül 1968)

Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, C.I, Ankara, 1986

Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939), Ankara, 1973

İsmail Soysal, "*1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*", **Belleten**, C.XLVI, Sayı: 181-184 (Ocak 1982)

René Massigli, **La Turquie Devant La Guerre: Mission A Ankara (1939-1940)**, Paris, 1964

İsmet İnönü, "*Hadiselerle Dolu On Yıl*", **Ulus**, 15 Eylül 1947.

Rıfki Salim Bursak, **Türk-İngiliz-Rus Münasebetleri**, İstanbul, 1946

Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasî Tarihi**, Ankara, 1983

Rıfki Salim Burçak, **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Ankara, 1983

Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara, 1968

Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, Ankara, 1983

J.C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East a Documentary Recort; (1914-1956)**, Vol; II, New York 1959

İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, C.I, Ankara, 1983

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Ankara, 1973

Harry N.Howard, "*Germany the Soviet and Turkey during World War II*", **The Department of State Bulletin**, Vol: XIX. No: 472 (July 18. 1948)

Fahir Armaoğlu, **İkinci Dünya Harbi'nin Önemli Olayları ve Paktları**, Ankara, 1958

İkinci Dünya Savaşı'nın Gizli Belgeleri, Almanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinden

Almanya'nın Türkiye Politikası 1941-1943, Çev.: Muammer Sencer, İstanbul, 1968

Edward Weisbond, **2.Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, Çev.: M.Ali Kayabel, 1974

Tahran Yalta ve Potsdam Konferansları Gizli Belgeler, Çev.: Fahri Yazıcı, İstanbul, 1972

Valentin Berojkov, **Tahran 1943**, Çev.: Hasan Ali Ediz, Ankara, 1970

Yuluğ Tekin Kurat, "*Kahire Konferansı Tutanakları ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri*", **Belleten**, C.XLVII, Sayı: 185 (Ocak 1983)

Ahmet Şükrü Esmer, "*Yalta'da Türkiye*", **S.İ.M.**, C.XXIV, Sayı: 227 (Nisan 1954)

Metin Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, Ankara, 1971

Harry S. Truman, *Memoirs*, Vol:1, New York, 1955

Cemil Bilsel, **Türk Boğazları**, İstanbul, 1948, s. 62-65. **Ayın Tarihi**, No: 153, 154 (Ağustos, Eylül 1946)

Haydar Tunçkanat, **İkili Antlaşmaların İç Yüzü, İktisadî, Askerî, Siyasî**, 3.B., Ankara, 1975

Fahir Armaoğlu, "*Sovyet-Amerikan Münasebetlerinin Üç Yılı (1945-1948)*", I, **SBFD**, C.IV, No: 3-4

Lord Ismay, **NATO İlk Beş Sene (1949-1954)**, Çev.: Suat Bilge, Ankara, 1954

Ferenc A.Veli, **Bridge Across the Bospours The Foreign Policy of Turkey**, London, 1971

Cem Eroğlu, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, Ankara, 1970

Tahsin Yazıcı, **Kore Birinci Türk Tugayında Hatıralarım**, İstanbul, 1963

Dankwart A.Rustow, "*ABD-Türk İlişkileri (1946-1979)*", **Türkiye ve Müttefiklerinin Güvenliği**, Ankara, 1982

Mehmet Gönülbol ve Diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 9.B., Ankara, 1996

Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, Ankara, 1979.

Mehmet Gök, "*Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Kaynakları*" **Atatürk Türkiye'sinde Dış Politika Sempozyumu**, İstanbul, 1984

Haluk Gerger, "*Türk Dış Politikası (1946-1980)*", **CDTA**, C.2

Nasim Zia, **Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçışı ve Ada'da Kurulan İngiliz İdaresi**, Ankara, 1975

Ahmet Gazioğlu, **İngiliz İdaresinde Kıbrıs**, C.I, İstanbul, 1960

H. Fikret Alasya, **Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi**, Ankara, 1987

Abdulhaluk Çay, **Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963**, Ankara, 1989

Ahmet Tolgay, **Kanlı Noel**, İstanbul, 1993

Nihat Erim, **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ankara,

Sabahattin İsmail, **20 July Peace Operation**, İstanbul, 1989

Güner Göktaş, **Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Hazırlayan Siyasal Nedenler**, 1990

Rauf Denktaş, **Kıbrıs Davamız**, Ankara, 1991

Avrupa Birliği ve Kıbrıs, KKTC Tanıtma Dairesi Yayınları

Soyalp Tamçelik, **Avrupa Birliği Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Münasebetlerinin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne İktisadî, Siyasî ve Hukukî Tesirleri**, İzmir, 1997

Hasan Köni, "*Yeni Uluslararası Düzendeki Türk-ABD İlişkileri*", **Yeni Türkiye**, Yıl: 1, Sayı: 3, (Mart-Nisan 1995)

Ekmeleddin İhsanoğlu, "*Türkiye ve İslâm Konferansı Teşkilâtı*", **Yeni Türkiye**, Yıl: 1, Sayı: 3 (Mart-Nisan 1995)

Hakan Yavuz, "*İkicilik: Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)*, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul, 1994

Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992

Kemal H. Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Eliezer Tauber, "Syrian and Iraqi Nationalist Attitudes to the Kemalist and Bolshevik Movements", *Middle Eastern Studies*, Vol.: 30, No.:4 (1994)

Orahan Koloğlu, *Bir Çağdaşlaşma Örneği Olarak Cumhuriyetin İlk Onbeş Yılı (1923-1938)*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1999

Bilal N. Şimşir, *Doğunun Kahramanı Atatürk*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999

Qassam KH. Al- Jumaily, *Irak ve Kemalizm Hareketi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999

François Georgeon, "Kemalizm ve İslam Dünyası(1919-1938): Bazı İşaret Taşları", *Kemalizm ve İslam Dünyası* (ed. İskender Gökalp- François Geoergeon), İstanbul: Arba, 1990

Şükrü Gürel, **Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri**, Ankara, 1993

H. Carrère d'Encausse, "La décomposition de l'Empire Soviétique", *Pouvoirs*, No.57, 1991

H.Carrère d'Encausse, *La Gloire des Nations*, Paris:Fayard, 1991, ss. 62-65; ayrıca D. Hiro, *Between Marx and Muhammad*, London, 1994

Ümit Özdağ, "SSCB'den Rusya Federasyonu'na (1985-1993)", *Avrasya Dosyası*, Cilt 3 (4), 1996

G. Philip Roeder, "Varieties of Post-Soviet Authoritarian Regimes" *Post-Soviet Affairs*, Vol. 10 (1), 1994

Ali Sönmez, *Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri Ülke Profilleri ve Türkiye ile Ekonomik İlişkiler*, Devlet Planlama Teşkilatı Dış Ekonomik İlişkiler Genel Müdürlüğü, Şubat 1996, Ankara,

Almas Chukin, "Free Krygyzstan: Problems and Solutions", *Current History*, Vol. 93 (582), April 1994

A. Hyman, *Political Change in Post Soviet Central Asia*, London, 1994

Graham Fuller, "Central Asia: The Quest for Identity", *Current History*, Vol. 93 (582), April 1994

Veysel Atasoy, "Yurt dışı Petrol ve Doğalgaz Projeleri", *Yeni Türkiye*, (Türk Dış Politikası özel sayısı), Sayı 3, Mart-Nisan 1995

Mesut Gökırmak, "*Yeni Dünya Düzeni Kavramı ve Uluslararası Sistem*", **Değişen Dünya ve Türkiye**, İstanbul, 1996

Bilal Şimşir, "*Yeni Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye 1991 Yılındaki Gelişmeler*", **Değişen Dünyada Türkiye ve Türk Dünyası Sempozyumu**, (Düzenleyen: Hacettepe Üniversitesi), Ankara, 1993

Ali Sönmez, *Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri Ülke Profilleri ve Türkiye ile Ekonomik İlişkileri*, Ankara, 1996, **Milli Eğitim Bakanlığı ve Türk Dünyası**, Ankara, 1993.

İhsan Gürkan, "*Jeopolitik ve Stratejik Yönleriyle Balkanlar ve Türkiye*", **Balkanlar**, İstanbul, 1993